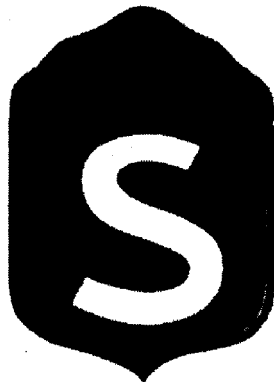

*Historisk
Tidskrift
för
Finland*

1 • 1996 årg. 81

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Professor Max Engman

Redaktionssekreterare:

Fil.dr Henrik Meinander Fil.dr John Strömberg

Ekonom: Fil.kand. Pertti Hakala

REDAKTIONSRÅD

Eljas Orrman (ordförande) · Max Engman · Derek Fewster
Tom Gullberg · Matti Klinge · Rainer Knapas · Henrik Knif
Henrik Meinander · Beatrice Moring · Alexandra Ramsay
Henrik Stenius · Nils Erik Villstrand · Anna-Maria Åström

CAFE
Kafka

Svenska Teatern

tfn 171 380

049-797 593

Snabba bokleveranser
Förmånligt

Även från utlandet

Gott kaffe medan ni väntar

TILL VÅRA LÄSARE

Redaktionen för Historisk
Tidskrift för Finland har
bytt adress. Meddelanden
om prenumerationer och
adressförändringar skall
riktas till den nya adressen:

Historisk Tidskrift för Finland
Historiska institutionen

Pb 4

00014 Helsingfors universitet

Röda gardets kvinnor

JUHA SILTALA

I sina undersökningar av självbiografier som skrivits av soldater i de tyska frikårerna 1918–1923 lade Klaus Thelweitz märke till att författarna inte talade om sina hustrur med känslor, men med desto starkare emotioner om de "sjuksköterskor" som burit vapen i de upproriska röda trupperna. De sexuellt frigjorda fabriksflickorna med sitt grova språkbruk väckte fasa hos veteraner som genomgått västfrontens eldhav. Rödgardistkvinnorna framställdes som horor och kastrerande odjur; någon pardon gavs knappast åt dem som togs till fånga.

De upproriska i allmänhet och de upproriska kvinnorna i synnerhet påminde männen, som hölls ihop av den militära disciplinens korsett, om deras egna förträngda önsknings. Deras ego stod inte ut med den inre känslol storm, som uppdämdes av yttre gränser. Pojkar, som på ett emotionellt plan var bundna vid kvinnor i en ångestfylld hemmafruroll, kunde inte relatera sig till kvinnan annat än genom en hierarki. Den egna hustrun var ofta den bästa officerskamratens syster, en asexuell vårdarinna, vid behov en ständigt närvarande moder. Aktiva kvinnor representerade för dem den tidiga modersupplevelsens påträngande sida, en uppslukande närhet, en upplevelse som kunde förvandlas från en lyckofylld matning till en plågsam saknad på ett sätt som var oberoende av dem själva. Männen i det militära hade fastnat i att upprepa en tidigt gestaltad erfarenhet, där minnet av plågan överskuggade all strävan mot en accepterande ömsesidighet. Reaktionen på det röda upproret bestämdes redan av ett obehärskat bombardemang av impulser som hotade upplösa den statliga och militära ordning som höll ihop jaget.

Thelweitz menar att de till sin psykiska struktur sköra militärerna i kampens hetta kom närmare ett uppgående i livet när de genomborrade fiender och upplevde att deras egna gränser höll när motståndarnas brast. Att reducera en fiende eller upprorsman till en blodig massa eller att tömma ett torg

på demonstranter innebar ett behärskat samband med ett odifferentierat driftobjekt, en narcissistisk kulminerande upplevelse.¹

Efter att Theleweits bok lett in mig på psykohistoria fann jag i förlaget Otavas bildarkiv ett fotografi från inbördeskriget som återgav lik i en snödriva. Texten på baksidan lydde: "Rautu-Maaselkä. Taistelupäivänä 5/4. 18. Kaatuneiden joukossa Ryssiä, punikkeja, jopa – Kiinalaisia sekä naisia miesten vaatteissa" [Rautus-Maanselkä. Striden 5/4 18. Bland de stupade Ryssar, rödingar, till och med – Kineser samt kvinnor i manskläder]. Bland de sönderskjutna låg alltså en blandning av kategorier och kategoriernas blandning hade skjutits i bitar. Theleweit hade inte skildrat enbart nazismens förhistoria.

Aktiva kvinnor ur underklassen

När kvinnan i samband med den finsknationella väckelsen vaknade till självmedvetande gavs hon en plats som en husmor medveten om sin kallelse att upprätthålla ett fysiskt och andligt rent hem och därmed också hela samhället. Kvinnan uppfattades genom sin asexualitet som ett högre väsen och därmed stöttade hon mannens moraliska ryggrad; målsättningen var att moraliskt lyfta männen till kvinnans nivå. Kvinnorna bar ansvaret för kommande släktled och det innebar egentligen ett ansvar för det förtryckta fosterlandet.²

Begreppet skönhet identifierades i 1800-talets borgerliga värld med över- och medelklassens kvinnlighet, som klart skilde sig från mannen i fråga om socialt kön. Den veka ängeln omgavs av hemmets murar; hustrun skulle inte komma i beröring med den onda världen och de lustar som rasade där.³

¹ Klaus Theleweit, *Männerphantasien 1. Frauen, Fluten, Körper, Geschichte, 2. Männerkörper – zur Psychoanalyse des weissen Terrors* (Frankfurt a.M. 1977–1980). Jag har mera ingående behandlat Theleweits teoretiska referensram i uppsatserna 'Symbiotisesta hallintapakosta suhteelliseen toimivapauteen – psykohistorian ulotuvuus?', *Tiede ja edistys* 2/1988 o. 'Tunteita vastaan panssaroituneet soturit. Klaus Theleweitin analyysi miesten fantasiaista', *Jorma Sipilä & Arto Tiihonen (toim.), Miestä rakennetaan – maskuliinisuuksia puretaan* (Helsinki 1993).

² Se Juha Siljala, 'Fennomaaninaisten siveellinen kilvoitus ja haudatut toiveet', *HAik* 1/1996.

³ R. Cooper, 'Victorian Discourses in Women and Beauty. The Alexander Walker Texts', *Gender and History* 5:1 (1991), s. 34. S. Kingsley Kent, *Sex and Suffrage in Britain 1860–1914* (Princeton N.J. 1987), s. 62.

Verkligheten skilde sig från denna stugidyll med dess doft av nybakt bulla. Arbete utanför hemmet var en självklarhet i kvinnors liv på landsbygden. Inhysingars och tjänstefolks döttrar, ibland också torparnas blev pigor. En lillpigas arbetsbana började ofta redan vid åtta års ålder. När en femtonårig flicka hade gått i skriftskolan fick hon själv svara för sitt uppehälle. Efter i genomsnitt tio år som piga gifte hon sig som 26-åring med en dräng som var ett par år äldre och redo att ta hand om hennes oäkta barn. I en hyrd stuga förtjänade mannen sin inkomst genom jordbruksarbete där också hustrun deltog när hon kunde.⁴ Enligt Anne Ollila blev hushålls- och hälsorådgivare ur medelklassen chockerade då de fann kvinnor i fel slags arbete, på åkrar och i fabriker. Man ville binda dem vid hemmets krets, till trädgårdsskötsel och städning.⁵

Inom den borgerliga socialreformismen var kvinnans uppgift att återuppbygga det som kapitalismen krossat, att moraliskt stadga en man som lockades till krogen samt kommande generationer genom att skapa ett tryggt hem. Det var åter de borgerliga upplysarnas sak att fostra arbetarkvinnorna till detta höga kall. Bostadsfrågan måste likaså lösas, annars var upplysning förgäves; individen skapades genom det privata.⁶ Yrjö-Koskinen fastslog att arbetarfrågan var en fråga om att återställa ”den familjekänsla som förstörts av hjordlivet”, om att fästa fabrikernas arbetsfolk vid ”familjelivets sedliga inverkan”.⁷ Kvinnan definierades via familjerelationerna, utan dem saknade

⁴ Pirjo Markkola, *Naisten ansiotyö maatalousyhteiskunnassa. Tutkimus Hämeen maaseudun naisista 1870-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan*, licentiatavhandling i Finlands historia, Tammerfors universitet 1989.

⁵ Anne Ollila, *Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*, Hist. tutk. 173 (Helsinki 1993), s. 117–127, 132–140.

⁶ Anneli Juntto, *Asuntokysymys Suomessa. Topeliuksesta tulopolitiikkaan*, Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 50 (Helsinki 1990), s. 59–60, 72–93. Panu Pulma, 'Köyhästäkö kansalainen? Köyhyys poliittisena ongelmana', Pertti Haapala (toim.), *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta* (Tampere 1992), s. 203–207. Kirsi Saarikangas, *Model Houses for Model Families. Gender, Ideology and the Modern Dwelling. The Type-planned Houses of the 1940s in Finland*, Studia Historica 45 (Helsinki 1993), s. 66–70. Alexandra Ramsay, *Huvudstadens hjärta. Filantropi och social förändring i Helsingfors – två fruntimmersföreningar 1848–1865*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 144 (Helsingfors 1993), s. 11–13, 83–86. Pirjo Markkola, *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*, Hist. tutk. 187 (Helsinki 1994), s. 22–38, 131–, om konkurrensen mellan hemmet och krogen idem, s. 141, 174, 191, 233.

⁷ Yrjö Koskinen, 'Työväenseikka', *Kirjallinen Kuukauslehti* 1, 4, 8–9/1874.

hon också en identitet.⁸ Kvinnors och barns arbete blev ett sedligt problem i det skede då familjen ersatte husbondeväldet som garant för duglighet och anständighet. När arbetaren lösts från husbondeväldet måste han domesticeras med hjälp av en älskande hustru och en uppgift som försörjare. Kvinnan kanaliserade den sociala aggressionen till byggandet av ett hem. Också arbetarrörelsen ville befria kvinnan till ett "människovärdigt" arbete i hem och uppfostran.⁹ Aksel Lilius klandrade vid arbetarföreningarnas representantmöte 1896 den lösa befolkningen för att den vandrade omkring och sökte arbete:

Kulkekoon perheenisiä elatuksen hankinnassa kuinka usein ja mitenkä loitolla tahansa poissa kodistaan, tarpeen on, että vaimo ja lapset saavat nauttia pysyväsien asuinsijan etuja. Ainoastaan kodin rauhoitetussa piirissä voivat hyveet kasvaa, sen on kokemus jo epäilemättömästi todistanut.¹⁰

När laga försvar avskaffats 1865 och näringsfrihet införts 1879 blev arbetarna självständiga medborgare, förutsatt att de förtjänade sitt uppehälle på ett hederligt sätt.¹¹ De obesuttnas flyttningar förde fler kvinnor till städerna än män, även om gammalfinnarna varnade flickor "för fåfängt lyckosökande i främmande land", där "det fanns många förledare, men få varnare".¹² I Helsingfors gick det 1900 1200 kvinnor på tusen män och andelen förvärvsarbete av samtliga kvinnor i arbetsför ålder hade redan stigit till 55%. De kvinnor som arbetade i fabriker var unga och ogifta.¹³ Den typiska fab-

⁸ Jfr Riitta Jallinoja, *Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet. Naisasialiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen heijastajana* (Porvoo-Helsinki 1983), s. 70, 90–91. Hannele Kurki, *Naimattoman naisen holhousjärjestelmän murttuminen Suomessa 1800-luvulla*, licentiäatavhandling i Finlands historia, Helsingfors universitet 1986, s. 148, 164–165, 170–172.

⁹ Jfr Markkola, *Työläiskodin synty*, s. 39, 147–148, 152–168, 189, 220–222, 227–233.

¹⁰ *Työväenyhdistysten edustajakokous 1896*, s. 199–200. Markkola, *Työläiskodin synty*, s. 218. Övers: "Familjefadern må vandra hur ofta och långt borta som helst från hemmet för att skaffa sin utkomst, hustrun och barnen bör få njuta fördelarna av en fast bostad. Endast inom hemmets fredade krets kan dygderna växa, det har erfarenheten redan visat utan några tvivel."

¹¹ Markkola, *Työläiskodin synty*, s. 16–22.

¹² Max Engman, *S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703–1917*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 130 (Helsingfors 1983), s. 380. 'Naisen asema maataloudessa', *Uusi Savo* 21.2.1903.

¹³ Heikki Waris, 'Yleinen väestönkehitys 1800-luvun puolivälin jälkeen' o. 'Kau-

riksflickan hade först kommit till staden för att ta arbete som piga och avstod från lönearbete på heltid då hon gifte sig. En kvinna som var beroende enbart av egna inkomster levde på fattigdomsgränsen. Under förra århundradet fanns det fler pigor än fabriksarbeterskor, men förhållandet blev det omvända efter sekelskiftet.¹⁴

När den patriarkaliska kontrollen inom bondehushållet upphörde ersattes den av en självdisciplin som strävade till att förverkliga det borgerliga utvecklingsprojektet¹⁵; för den som stod utanför denna självuppföstran fanns den administrativa kontrollen av lösdrivare. Uppfostrande tvångsarbetsdomar utfärdades enligt Riitta Suhonen för pigor som flyttat till staden för att få arbete, men som inte lyckades uppnå en fast anställning och ofta dessutom fick oäkta barn. Lösdrivarkontrollen slog fast gränserna för kvinnans aktivitet: den som försökte styra sitt liv med okonventionella medel riskerade att glida utanför samhället, likaväl som den som förlorade kontrollen över sitt liv. Gränsen var som en linje dragen i vatten. I samhällets utkanter uppstod en kast, som inte egentligen var kriminell, men inte heller riktigt ärbar. Dessa kvinnor var inte längre snälla och passiva, såsom deras stånd och kön skulle ha förutsatt.¹⁶

De unga kvinnornas oregelbundna arbetshistoria i städerna vittnar såväl om att de aktivt sökte arbete som om att de vände ryggen åt den plats samhället

pingit ja muut asutuskeskukset', Gunnar Suolahti & al., *Suomen Kultuurihistoria IV* (Jyväskylä 1936). Kaarina Vattula, 'Palvelustyöstä konttoristiin. Naisten työhönohallistuminen 1880–1840', *Kun yhteiskunta muuttuu*, HArk 76 (1981), s. 68–69. Kurki, s. 153. Markkola, *Työläiskodin synty*, s. 42–48, 110.

¹⁴ Sven-Erik Åström, *Kapunkiyhteiskunta murrosvaiheessa*, Helsingin kaupungin historia IV:2 (Helsinki 1956), s. 26–28, 260. Jouko Siipi, *Pääkaupunkiyhteiskunta ja sen sosiaalipolitiikka*, Helsingin kaupungin historia V:1 (Helsinki 1962), s. 148, 153–158. Heikki Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkän sillan pohjoispuolelle* (Helsinki 1932), s. 75–76. Vattula, s. 65, 71–78, 85–87. Kurki, s. 152. Om inkomstnivån, se Markkola, *Työläiskodin synty*, s. 107–117.

¹⁵ T.ex. Irma Sulkunen, *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*, Hist. tutk 134 (Helsinki 1986), s. 19–26, 33, 38. Pulma, s. 202. Ramsay, s. 151–152. Markkola, *Työläiskodin synty*, s. 23–30.

¹⁶ Riitta Suhonen, *Rikollinen nainen vai pahantapainen tyttöläpsi. Kuopion lääninvankilan naisvangit ja heidän rikoksensa vuosina 1890–1910*, licentiatavhandling i Finlands historia 1994, Joensuu universitet, s. 13, 18, 23–24, 33–39, 53, 56, 59–67, 70, 75, 78–80, 85, 124–128, 138–140, 164–173, 176, 189–191. Jfr Vattula, s. 78, 87. Antti Häkkinen, *Rahasta vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867–1939* (Helsinki 1995), s. 62–63, 162–172, 188–189.

anvisade dem. Antti Häkkinen har försökt påvisa, att inte ens de prostituerade var offer som drevs av förhållandenas tvång, utan aktivt försökte styra sina liv.¹⁷ Det innebar att de uppfyllde normen för en arbetarkvinna, men bröt normen för en kvinna. Också i fråga om de prostituerades uppträdande var det som bröt konventionerna just deras initiativtagande och öppenhet. Förförelsen till ett njutningsfullt sexualliv jämfördes med att männen förtrollades bort från sin självkontroll.¹⁸

Bilden av den prostituerade förändrades från en stackars fattig flicka förförd av en vivör till något hotande i och med kvinnornas sexuella aktivitet. Det oskyldiga offret blev ett socialt ont som måste underställas kontroll. I London jämfördes varje kvinna som inte kunde behärska sina lustar med de prostituerade. Man förklarade att kvinnor ur arbetarklassen var ofruktbara, eftersom de blev tvungna att för pengar ge efter för ett omätligt begär, såsom Wedekinds *Lulu* eller Zolas *Nana*. Från sekelskiftet framåt började ofruktbarhet uppfattas som något självförfällt.¹⁹ I den borgerliga världen var den moderliga madonnan skyddad för männens och sin egen sexualitet genom incestförbudet, som riktade sonens sexuella lust mot en kvinna ur de lägre klasserna (som också fick bära skulden för mannens begär).²⁰ Kvinnans aktivitet var till en del en avspegling av manliga reaktioner.

Franska kulturkritiker skyllde vid sekelskiftet nationens försvagning och moraliska förfall på avikande, d.v.s. aktiva kvinnor. Utgångspunkten var i själva verket att kvinnorna var "andra", men de "normalas" natur hade man lyckats tygla. Den nya kvinnan, som var sexuellt självständig och reglerade sin fertilitet, tärde på nationens livskraft. Kvinnans potens hotade mannens förmåga. Den fattiga flickan som sålde sig för pengar ersattes i fantasin av en sinnlig kurtisan, som samtidigt både avslöjade och förvirrade kvinnans "na-

¹⁷ Marika Tolvanen, "Ammattina naimaton". *Tutkielma nuorten itsenäisten sekatyöläisnaisten elämän ehdoista vuosisadan vaihteen Helsingissä*, avhandling pro gradu i ekonomisk och social historia 1992, Helsingfors universitet, s. 34–39. Riitta Oirtinen, 'Ompelu naisten työnä ja naisten työn symbolina', Leena Laine & Pirjo Marckola (toim.), *Tuntematon työläisnainen* (Tampere 1989), s. 61–72. Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen*, s. 116. Häkkinen, s. 123–140, 194.

¹⁸ Marckola, *Työläiskodin synty*, s. 127–129. Häkkinen, s. 30–33, 159–160.

¹⁹ Henry Mayhew, *The Fourth Volume of London Labour and London Poor. London's Underworld*, ed. P. Quennell (London 1965, orig. 1862), s. 31, 34. L. Mahood, *The Magdalen. Prostitutes in the Nineteenth Century* (London 1990), s. 56–59.

²⁰ Theleweit, I, s. 17–187. D. Lowe, *History of Bourgeois Perception* (Chicago 1982), s. 70.

tur". Kvinnan var en barbar och ett barn, hon var inte såsom mannen herre över sin natur – därför var hennes aktivitet i sig farligare.²¹

Maila Talvios roman *Silmä yössä* som utkom kort före inbördeskriget kontrasterar två prästdöttrar. Förmögenhet och kulturarv förmår inte rädda Maire Rauhanniemi från de förödande krafter som döljer sig i hennes blod, utan hon förtvinar moraliskt. Liksom Maire suger sitt gift ur arvsanlagens bottendy, öser den bortgångne prosten Nieminens dotter Anna ur livsbevarande krafter, hederlighet och "sedlig energi". Anna härdas i sedligt avseende av eremitdoktorn Judas Cairenius, som uppfostrat henne och lär att allt är beroende av "sinnets renhet, saken må sedan utifrån se ut hur som helst". Talvios pessimistiska människosyn ger plats för etiskt hopp, ifall den förödande kraft som bor i kvinnan får en motvikt i manlig vilja och karaktär. Cairenius gestalt tämjer det farliga omedvetna, som en fördjupad människosyn har grävt fram: "Ur drömmen har vi kommit, till drömmen skall vi åter gå, i drömmen når vi kontakt med Gud, med vårt ursprung". Enligt Lauri Pohjanpääs recension blev tanken kött i romanen och "kravet på sedlig ansvarskänsla" gjorde den särskilt aktuell.²²

Röda kvinnor i vapen

Enligt Marja Honkanen-Piironen bestod de kvinnliga rödgardister som bar vapen närmast av unga ogifta tjänarinnor, jordbruks- och fabriksarbeterskor samt sömmerskor som värvats ur det socialdemokratiska ungdomsförbundet. De organiserades andel var hög, men också lönen lockade kvinnor som var tvungna att försörja sig själva under en arbetslöshetsperiod. Kvinnor grundade gardesavdelningar på eget bevåg fr.o.m. februari 1918, trotsande arbetarnas huvudråd även senare. I vapen stod som mest ett par tusen kvinnor. Kvinnogarden kämpade mot tyskarna och deras verksamhet fördröjde det röda Finlands sammanbrott efter erövringen av Tammerfors.²³

²¹ Elaine Showalter, *Sexual Anarchy. Gender and Culture at the Fin-de-Siècle* (New York 1990), s. 38–39. Angus McLaren, *Sexuality and Social Order. The Debate over the Fertility of Women and Workers in France 1770–1920* (New York 1983), s. 169–170. Carolyn J. Dean, *The Self and Its Pleasures. Bataille, Lacan and the History of the Decentred Subject* (Ithaca-London 1992), s. 58–79. C. Russett, *Sexual Science. The Victorian Construction of Womanhood* (London 1989), s. 55, 63–64.

²² Maila Talvio, *Silmä yössä* (Porvoo 1917). Lauri Pohjanpää, 'Maila Talvion uusi romaani', *Uusi Päivä* 19.12.1917.

²³ Marja Piironen-Honkanen, *Punakaartin aseelliset naiskomppaniat Suomen*

Gardena var avsedda för vaktjänst, men sattes in vid fronten när den brast. I defensiva strider vann kvinnorna ett rykte som hårdare än männens garden.²⁴ Det påstods att kvinnogardet från Pispala i Tammerfors ville komma till fronten därför att männen, som förfallit till att supa, inte dög till att utföra det som var mäns arbete. Gardet fördrev också de vita från Onkinie-mi i slutet av mars: "Kvinnorna angrep som vildar utan att bry sig om de vitas kulregn". Det sades att om alla hade kämpat som kvinnorna skulle de röda ha segrat.²⁵ Kvinnorna fick ett rykte som krigsivrare också bland de egna. De vitas förluster på Kalevankangas tillskrevs kvinnogardisternas eld-givning. "Förvildade kvinnogardister" försvarade Tammerfors stadshus in i det sista.²⁶ Utanför det belägrade Näsinlinna hörde kompanichefen Erik Gunnar Melin hur de röda kvinnorna hetsade männen till anfall med "ob-scena rop". Kvinnorna hindrade ryssar och finska män att ge sig. Jägaren Vilho Kortteinen kompani sköt från apotekshuset ned dessa "furier" i bredbrättade hartar.²⁷ Tammerforsarna kallade gardistkvinnorna för "furier" (raivottaria) på grund av deras "råbarkade uppträdande". När Kortteinen mindes de rödas skräckdåd kunde han inte annat än medge, att "för dem var döden en välförtjänt lön för deras dåd".²⁸

"Amazoner" i de vitas föreställningsvärld

Inte ens en kännbar insats från kvinnornas sida är tillräcklig för att förklara deras framträdande plats i de vitas föreställningar om rödgardisterna; deras andel av gardets medlemmar uppgick endast till 3%. Statsförbrytelsesdom-

sisällissodassa 1918, avhandling pro gradu i politisk historia 1995, Helsingfors universitet.

²⁴ *Suomen vapaussota 1918 VI* (Helsinki 1925), s. 13–14. Piironen-Honkanen, s. 71–72. J.O. Hannula, *Suomen vapaussodan historia* (5. uppl. Porvoo 1956), s. 290–291.

²⁵ Frihetskrigets arkiv V A 219 b, phr 29.3.1918, RA. *Kärsimysten teiliä. Kymmenvuotismuisto* (2. uppl. Hämeenlinna 1928), s. 59–60 (cit.). Heikki Ylikangas, *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahurmista Suomen sisällissodassa* (Porvoo 1993), s. 273. Piironen-Honkanen, s. 57.

²⁶ Om kvinnornas hjältemod jämfört med männen: J. Lehtosaari (toim.), *Punakaarti rintamalla. Luokkasodan muistoja* (Leningrad 1929), s. 32. Ylikangas, s. 408, 428. Eino Jutikkala, *Tampereen historia III* (Tampere 1979), s. 348. Brusi, s. 6 B Folkets arkiv (FA).

²⁷ Melin, s. 11, 3 A V FA. Erkki Räikkönen, *Vapaussodan kertomuksia. Muistelmia ja kokemuksia I* (Hämeenlinna 1986), s. 231. Piironen-Honkanen, s. 56–58. V. Kor-te, Tammerfors-saml. 40 o. L. Hannikainen, Tammerfors-saml. 25, s. 17, Historiska institutionen vid Helsingfors universitet.

²⁸ L. Lappalainen, s. 56, Tammerfors-saml. 37, Helsingfors universitet.

stolarna dömde inte heller en enda kvinna för brott mot liv och deras andel av den röda terrorn var även i övrigt mindre.²⁹ Uppenbarligen skakade kvinnornas aktivitet redan i sig många skribenters existensgrundval.

Prototypen för en revolutionshjältinna hade varit en ryska ur aristokratin, en romantisk skönhet, som övergav sitt stånd och sänkte sig till folkets nivå. Redan denna föreställning var sexuell, men inte aggressiv. Eino Tikkanen återkallade 1918 livfullt i minnet gestalten Jaana Rönny, som Eino Leino skapat 1907:

Muistelkaammepahan vain erään sosialistisen kirjailijattaremme kuvausta käynnistään muutamassa punakaartin sairaalassa, sitä hurmiota, jolla hän katseli sankariensa ihania haavoja, sitä hekumaa, jota hän tunki ajatellessaan kansalaisveren vuotamista, ja sitä herkkullista mielihyvää, jota hän tunki yllytellessään toipilasparkoja uusiin veljesmurhiin.³⁰

I Riihimäki berättades om femhundra fångar som hållits i snuskiga förhållanden, delvis på gränsen till galenskap, och som avrättats av en kvinnobataljon från Hyvinge innan rödgardisterna retirerade undan de framryckande tyskarna:

Ord kunna icke beskrifva, huru dessa furier fullgjorde sitt ohyggliga värf. Har någonsin ordet "slaktare", de rödas skändliga beteckning på landets hederliga befolkning, varit på sin plats, så nog var det vid detta tillfälle, då de röda kvinnosoldaterna gingo till anfall mot hundratals försvarslösa, utsvultna fångar. Obeskrifliga scener begynte nu utspelas. Hela kasernen bestänktes med blod, dödsskjutnas och sårades jämmerrop fyllde rummen, där snart intet kunde urskiljas på grund af den tjocka röken. En fånge, som dödligt sårats, förmådde ännu sträcka upp sina armar och samla sina sista krafter till ropet: "Leve Finland!" Heder öfver alla dessa obehäpnade hjältar! Innan massakern begynte hade man unisont sjungit några sånger.³¹

Fångarna hotas av att dras ned i smutsen, allt är en blodig gröt, konturerna

²⁹ Jaakko Paavolainen, *Politiiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 I. Punainen terrori* (Helsinki 1966), s. 224. Thor Hartman, *Vuonna 1918 sisällissodassa kuolleet ja kadonneet* (Helsinki 1970), s. 10. Piironen-Honkanen, s. 75–77.

³⁰ Eino Tikkanen, 'Pedon silmät', *UP* 11.9.1918. Övers: "Låt oss bara minnas en av våra socialistiska författarinnors skildring av sina besök i några av röda gardets sjukhus, den extas, med vilken hon betraktade sina hjältars ljuva sår, den vällust, som hon kände vid tanke på hur medborgarblodet flöt, och det utsökta välbehag som hon kände då hon eggade de stackars konvalescenterna till nya brodermord".

³¹ 'De rödas ohyggliga grymheter i Riihimäki', *Hbl* 25.4.1918. Även 'Pedon silmät', *UP* 11.9.1918. Jfr *HeSa* 25.4.1918, 26.4.1918 (offrens antal krympt till 12), 6.5.1918, *UP* 25–26.4.1918. Jfr *Hbl* 6.5.1918.

Kvinnliga rödgardister i uniform. (Krigsmuseets bildsamlingar)

försvinner, manligheten räddas enbart genom att med sångens hjälp klamra sig fast vid nationens gestalt.

I Helsingfors gick rykten att kontorister som blivit arbetslösa anslutit sig till fronttrupperna i hundratal. I skydd av Röda korsets emblem frambefordrade dessa "kvinnovarer" bud, proviant och ammunition under de sista striderna, "slank längs med 'fronterna', tills man slutligen kunde se dem gömma sig kokande av raseri". Krypskytte sattes på deras konto:

Naisten osanotto katutaisteluihin on surullisin ilmiö koko tässä kurjuudessa, jota olemme nähneet. Villien sällien seurassa oli moni kunnan nainen ehtinyt täydellisesti raaistua ja muuttua eläimelliseksi pedoksi. Saksalaisten ja koko maailman edessä saamme ainoa hävetä, hävetä.³²

³² *Ilkka* 12.4.1918. Övers: Kvinnors deltagande i gatustriderna är den sorgligaste företeelsen i allt det elände vi har fått bevittna. I sällskap med vilda sällar hade många hederlig kvinna hunnit förråas fullständigt och förvandlas till en djurisk best. Inför tyskarna och hela världen får vi skämmas, skämmas."

Skam är en känsla som följer på förlusten av självbehärskning eller av att behärsksningen inte räcker till. I samtidens medvetande avspeglades alltså kvinnornas deltagande i striderna som en brist på självkontroll; man ville ha hjälp av tyskarna för att återställa den. De röda kvinnorna framställdes som irrationella odjur, som efter nederlaget stannade kvar för att skjuta vita män i ryggen eller sticka hus i barnd.³³ Utan dem skulle de röda männen ha uppfört sig mera rationellt och inte kämpat så våldsamt.³⁴ Man var också rädd för att klasshatet skulle leva vidare i kvinnorna.³⁵

De kvinnliga kämpar som förklätt sig till soldater eller till kurtisaner var en spegelbild av "det evigt okvinnliga": "Gamla hyggliga Medusa är ett bråkande lamm inför denna anti-kvinna med hennes andedräkt som ångar av blodkonsumtion". Dessa okvinnor hade enligt uppgift gått lös också på barn,³⁶ som alltid lämnats utanför kriget – för dem gällde ingen psykologi:

Vi ha småningom kommit på det klara med att de feminina brigadernas allra första bravnummer, det kollektiva inglidandet i de flammande matrosernas tacksamma bolshevikarmar, hade sin starka bismak af en politisk aktion.³⁷

Inbördeskriget erotiserades till kvinnohandel – de upproriska betalade för stödet "med arbetardöttrar och -hustrur", som när matroserna sedan blev tvungna att ge sig iväg hämnades sin förlust genom att angripa "allt liv". I sina rövade "silkesklänningar" och "lackskor" förrådde dessa pöbelamazoner nationens sedliga heder. Även om skribenten inte ville förvägra folkets kvinnor vackra kläder och angenäma stunder, upplevde han dessa livsytringar som han uppfattade som en motsats till livet, som "en fruktansvärd sammangyttring af politik, erotik, landsförräderi och grymhet".³⁸ De borgerliga skribenterna fördömde våren 1918 det urbana nöjeslivet på Esplanaden från två moraliskt högre positioner, ur de vid självförnekelse vana tyskarnas och de kulturbärande pietistböndernas synvinkel.

³³ *Ilka* 12.4.1918. *UP* 16.4.1918. *US* 22.4.1918 o. 27.4.1918. *Hbl* 13.4.1918, 23.4.1918, 23.6.1918.

³⁴ *Hbl* 30.4.1918. *Ilka* 12.4.1918. *HeSa* 15.4.1918, 26.4.1918, 6.5.1918. *US* 19.4.1918, 3.8.1918.

³⁵ *US* 5.5.1918, 19.5.1918, 25.5.1918, 7.7.1918, 19.7.1918. *HeSa* 20.7.1918.

³⁶ *UP* 11.9.1918: en berättelse om en far och mor som med gemensamma krafter avlivade sitt barn för att lättare kunna bege sig iväg till sitt idealsamhälle.

³⁷ *Hbl* 28.4.1918.

³⁸ *Ibid.*

I författaren Juhani Ahos föreställningar levde samhällssjukans rötter i kvinnorna, ty socialdemokraterna saknade helt en klass ansvariga ledare med "moralisk ryggrad":

Vaikka Valpurinmessuja ei enää päiväseen aikaan voidakaan pitää Mäntymäellä ja vaikka noita-akat suljettaisiin millaisten telkien taa, kyllä ne öiseen aikaan löytävät luutansa ratsastaakseen niiden selässä kahareisin ullakoille ja sieltä hiipiäkseen kellarikerroksiin käärimepatojaan kiehuttamaan.³⁹

Det berättas att de kvinnliga rödgardisterna inte bara hetsade, dödade, torterade och skändade, utan också stympade fångna vitas könsorgan.⁴⁰ I terrorskildringar har skändandet av offer på detta sätt inte enbart tillskrivits kvinnor såsom i Theleweits material och det framstår inte som ett separat tema i den övriga blodiga gröten: stympande av husbönder och förmän var tillräckligt upprörande som sådant.⁴¹

Det var fullt möjligt att tala öppet om avrättningar av kvinnliga gardister som påträffats med vapen i hand.⁴² De kvinnliga odjur som deltagit i blodbadet hade inte förtjänat att bli behandlade som krigsfångar, utan de måste jagas i skogarna "som vilda djur". Efter striden ruskades fångna kvinnor våldsamt som olydiga barn för att de skulle hålla tyst.⁴³ Man ansåg tydligen att de inte var mottagliga för förnufts-skäl. I Tammela rev de vita upp skjutna kvinnogardisters stoppade byxor och avslöjade "högst handgripligt de stupades kön och lät också andra se att de faktiskt var kvinnor iförda ryska stoppade byxor".⁴⁴ En fängslad kvinnogardist besvarade jägaren Vilho Kortes förhørsfrågor med att dra upp sin kjol och visa honom baken. Korte var nära att skjuta henne, eftersom man "inte med ord eller på annat sätt kunde

³⁹ Juhani Aho, 'Heidän jälkimaineensa', *HeSa* 25.5.1918. Övers: "Även om det inte längre är möjligt att hålla Valborgsmässor på Tallbacken mitt på dagen och även om häxorna skulle stängas in bakom vilka galler som helst, nog finner de nattetid sina kvastar för att rida grenslä på dem upp på vindarna för att därifrån smyga ned i källarvåningarna för att koka sina ormgytor."

⁴⁰ *US* 1.5.1918. Bland de 92 mål i statsförbrytelsesdomstolarna jag undersökt var det bara i ett där den åtalade anklagades för detta och det var fråga om en man, överdomstolen för statsförbrytelser (VRYO) 24864, RA.

⁴¹ T.ex. *HeSa* 16.4.1918. *US* 18.4.1918, 12–13.5.1918, 15.5.1918, 8.5.1918. *UP* 18.4.1918, 4.5.1918, 19.8.1918.

⁴² *Hbl* 13.4.1918. *UP* 4.5.1918, 7.5.1918.

⁴³ *Hbl* 27.4.1918. *Ylikangas*, s. 446–447.

⁴⁴ V. Koivuniemi, s. 5, T 15834–5/013, krigsarkivet (KrA).

skymfa någon så svårt som på detta sätt, några sekunder gick allt runt i huvudet". Han överlämnade i alla fall henne till Tammerfors skyddskår.⁴⁵ Man var också rädd för att en "vagina tendata" kunde dölja sig i muffar.⁴⁶ Det mest bitande vapnet, det som gick hårdast åt mannens ära, var i alla fall munnen.⁴⁷

"Vilda var dom också och ännu som fångar uppträdde de så fräckt, att väktarna ofta var tvungna att med revolvern i handen upplysa dem om de förpliktelser som följde av deras nya ställning".⁴⁸ Särskild förbittring bland segrarna väckte kvinnoskockar som slängde käft: "Ordningmakten måste förstärkas i varenda avkrok av landet så att inte den minsta 'lek' i sådana frågor tolereras".⁴⁹

Sopimatonta on myöskin, että vartijoina toimivat valkokaartilaiset antavat kaikellaisten hurjapäisten eukkojen rauhassa soittaa suutaan ja riehua vartijapaikoilla ja ihmisjoukoissa, tai ryhtyvät heidän kanssaan väittelyihin —. Sellaiset suunsoittamiset on jyrkästi katkaistava, muuten ei järjestyksvalta saavuta mitään kunnioitusta ja tehoa.⁵⁰

Eftersom kvinnan enligt den rådande uppfattningen var en fridsstiftare och stod på en moraliskt högre nivå, framstod deltagandet i upproret som desto hemskare.⁵¹ Fattigvårdsinspektören Bruno Sarlin, en allt annat än högerorienterad ämbetsman, konstaterade att de rödas brott var ett uttryck för "de röda hemmens och deras kvinnors råhet".⁵² Kvinnogardisterna behandlades som prostituerade anhållna för lösdriveri och synades med hård hand i stöd av förordningen om motarbetande av könssjukdomar. Berövandet av per-

⁴⁵ V. Korte, Tammerfors-saml. 40, Historiska institutionen vid Helsingfors universitet.

⁴⁶ *Hbl* 23.4.1918. *HeSa* 28.4.1918. *Ylikangas*, s. 448. Jfr *US* 18.4.1918, 30.6.1918.

⁴⁷ T.ex. *Ilkka* 5.4.1918: de kvinnliga gardisterna från S:t Marie var "otäckt folk, stal, svor och skrek så, att också de egna männen i ilskan förbannade dem". *US* 5.5.1918.

⁴⁸ *HeSa* 28.4.1918.

⁴⁹ *Ilkka* 8.5.1918.

⁵⁰ *UP* 18.4.1918. Jfr *Hbl* 30.6.1918. Övers. "det är också olämpligt, att vitgardister på vakt låter alla möjliga vilda kärringar i allsköns ro käfta och härja på vaktplatserna och i folkmassor, eller börjar argumentera med dem —. Sådant käftande måste avbrytas med eftertryck, annars uppnår ordningmakten ingen respekt och effektivitet."

⁵¹ Ollila, s. 150–142. Ett gott exempel: 'Nainen rauhanrakentajana', *Emäntälehti* 6–7/1918.

⁵² I *Köyhäinboitolehti* 1918, cit. i Panu Pulma & Oiva Turpeinen, *Suomen lastensuojelun historia* (Helsinki 1987), s. 127.

sonlig integritet var detsamma som att ställas vid en skampåle och kvinnliga fångar utnyttjades sexuellt i fånglägren.⁵³

Kvinnogardisterna inför rätta

Besträffades de kvinnliga gardisterna hårdare än de manliga? Av dem som avrättades av de vita efter striden var 364 kvinnor, d.v.s. 4,3%, relativt sett flera än de som var medlemmar i gardet. Av de kvinnor som deltagit i strider dödades 17%, av männen 15%.⁵⁴ Mortaliteten bland de kvinnliga soldaterna var 10% inklusive dem som avled i lägren. Statsförbrytelsesdomstolarna dömde 63 785 män och 4003 kvinnor till olika slag av straff. Av kvinnorna fick 3216 och av männen 36 190 en villkorlig dom. Av kvinnorna dömdes 97,3% för bistånd till högförräderi, 2% för högförräderi; för männen var motsvarande siffror 85,3 respektive 10,5%.⁵⁵ Av dessa siffror att döma behandlades kvinnorna efter den första förskräckelsen som medhjälpare, männen som gärningsmän. Den fruktan de väpnade kvinnliga gardisterna gav upphov till måste man försöka spåra i statsförbrytelsesdomstolarnas akter.

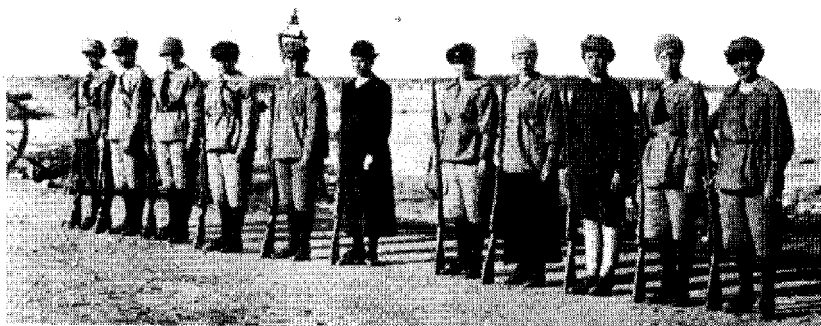
Det är förenat med problem att jämföra de domar som fälldes i statsförbrytelsesdomstolarna, ty det var inte fråga om att fastställa vissa gärningar och subsumera dem under rättsnormer. Statsförbrytelsesdomstolarnas uppgift var att väga behovet av att rensa ut rödgardisterna ur samhället eller fostra dem till arbete; det skedde på basen av deras levnadssätt och inte enbart genom att utreda kriminella handlingar under upproret och subsumera dem under juridiska normer.⁵⁶ Eftersom man inte höll fast vid rättspraxis är det svårt att jämföra straffens stränghet. Eftersom bestraffningspraxis

⁵³ Piironen-Honkanen, s. 73–74. Häkkinen, s. 102, 156, 238–241. Työväen muistitietotoimikunta (TMTK) 133: 258/24 Renvall och TMTK 143: 284/13 Kalle Koskinen, Arbetararkivet (ArbA).

⁵⁴ Jaakko Paavolainen, *Politiiset väkivaltaisudet Suomessa 1918 II: "Valkoinen terrori"* (Helsinki 1967), s. 200. K. Länelä, Muistoja ja muistiinpanoja. Frihetskrigets arkiv I B 140 o. V A 219 a, RA. Aimo Klemetilä, *Tampereen punakaarti ja sen jäsenistö*, Acta Universitatis Tamperensis A 72 (Tampere 1976), s. 236. Piironen-Honkanen, s. 75–77. Ylikangas, s. 474, 476.

⁵⁵ Piironen-Honkanen, s. 82, 77. FOS XXIII:32 (Helsingfors 1923). Lasse Vihonen, *Valtiorikosoikeudet Suomessa 1918*, avhandling pro gradu i Finlands historia 1977, Helsingfors universitet. Jukka Kekkonen, *Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeudenkäyttö Suomessa 1918* (Helsinki 1991), s. 57–58, 119–120.

⁵⁶ Jfr Kekkonen, s. 71–73, 89.

Rödgardistkvinnor som exercerar. (Krigsmuseets bildsamlingar)

dessutom varierade mellan de olika avdelningarna är en jämförelse i viss utsträckning endast möjlig inom respektive avdelning. De flesta som tjänade i röda gardets kvinnokompanier dömdes vid de avdelningar av statsförbrytelsestolen som satt i Tavastehus. Som jämförelsematerial framletades en man som i samma avdelning fick en dom som var så likartad som möjligt.

Jag har undersökt avdelningarna 44 och 49 i Tavastehus och för jämförelsens skull kvinnor som dömts till ovillkorliga frihetsstraff vid några andra avdelningar samt fall från Punkalaidun för att klarlägga om kvinnor dömdes hårdare än män på grund av de utlåtanden om fångarnas karaktär som inbegärdes från skyddskårernas staber, snarare än på grund av gärningar.

För att få en ungefärlig uppfattning som utgångspunkt valdes domar av en viss längd, korta och långa, för en granskning av vad som dolde sig bakom domar för män och kvinnor. Förundersökningen omfattade 92 fall, av dem 59 kvinnor.⁵⁷ Undersökningen kommer att föras vidare genom att med domarna systematiskt korstabulera de bakgrundsvariabler som visat sig signifikanta; målsättningen är att gå igenom samtliga de 792 kvinnor som dömdes till ovillkorliga straff i statsförbrytelsestolarna.

⁵⁷ Fallen har excerperats av mitt forskningsbiträde, fil.lic. Timo Soukola, som även kom på idén att jämföra beskrivningarna av gärningarna i kategorier enligt domens längd och inte tvärtom.

Förundersökningens ytterst grova jämförelse visade att av de 59 kvinnorna dömdes 31 för mindre brott till samma straff som en man som gjort sig skyldig till grövre brott. Bland männen dömdes dock relativt sett en lika stor del till stränga straff.

Det förefaller inte heller som om skydds-kårernas och rannsakningsorganens karaktärsutlåtanden skulle ha skilt sig på ett väsentligt sätt för män och kvinnor.⁵⁸ Två tredjedelar av såväl männen som kvinnorna betecknades som "hätska". Av kvinnorna stämplades däremot bara hälften som lata, av männen 2/3. En "dålig" kvinna var inte nödvändigtvis lat.

"Oregelbundet liv" avsåg i huvudsak att ifrågavarande flyttat efter arbete eller instabila arbetsförhållanden, men ibland också dryckenskap (för män) och en stämpel som hora. Hälften av de dömda männen och kvinnorna uppgavs leva ett oregelbundet liv. Av de män som betecknades som "lata" levde 1/3 också ett "oregelbundet" liv, av kvinnorna 2/3.⁵⁹

Av kvinnorna var 11 flitiga, men oregelbundna, av männen fem. I förhållande till totalantalet är andelen lika stor bland män och kvinnor, men bland männen fanns det relativt sett dubbelt så många som betecknades som lata och regelbundna. Man kunde hypotetiskt anta att de "lata" och "regelbundna" kvinnorna var hemmaboende torpardöttrar, medan åter de "flitiga" och "oregelbundna" var kvinnor som flyttat till staden för att söka arbete. En kvinna som själv stod för sin försörjning och bar löslighetens stigma framstod lättare som osedlig än en manlig dagdrivare. Hos en man tolererade man att han underlät att sörja för sig utan att stämpla honom som osedlig, medan åter en kvinna som försökte göra det kunde bli stämplad, lika väl som om hon struntade i allt.

I denna kategorisering var "osedlighet" en synd som bara kom ifråga för kvinnor och denna skugga vilade över en tredjedel (21).⁶⁰ Också skändande av kyrka (t.ex. genom att dansa på altaret) förekom bara i fråga om kvinnor och nämns i åtta fall. Av de 21 kvinnor som stämplades som "osedliga"

⁵⁸ Enligt Kekkonen (s. 64) var den lokala skydds-kårsstabens utlåtande negativt för 34,8% av de anklagade, neutralt i 38,5% och positivt i 26,7% av fallen.

⁵⁹ Av de män som betecknades som lata (21) levde 7 ett oregelbundet liv. "Lata", men "regelbundna" var 9; "flitiga", men "oregelbundna" 5. Av de "lata" kvinnorna (28) betecknades 19 också som "oregelbundna". "lata", men regelbundna var 9, "flitiga", men "oregelbundna" 11.

⁶⁰ Två av dessa har kategoriserats på detta sätt på basen av insinuerande karaktäristiker om ett oregelbundet liv.

konstaterades om nio att de var både "lata" och "oregelbundna". I fråga om nio "osedliga" kvinnor hade man inget att anmärka på deras arbetsflit (inte heller i fråga om en yrkesprostituerad). För åtta "osedliga" kvinnor saknades uppgifter om att de förde ett oregelbundet liv, vilket synbarligen innebär att de bodde hemma eller bott länge på samma ort.

Av 33 män karakteriserades 23 (2/3) som "hetsiga" (kiivas), av 59 kvinnor 38 (2/3). Av 21 (19 ifall två för vilka endast insinuationer föreligger utelämnas) "osedliga" kvinnor var 14 också "hetsiga". Av de kvinnor som ansågs ha en hetsig natur fick 21 en lika hård dom för andel i uppror som en man som begått större brott eller annars en dom som överskreds normen på orten (fallen i Punkalaidun). Man kan dock inte fånga domarnas könsaspekt enbart genom att granska "hetsigheten", ty också sådana som betecknades som fridsamma dömdes i lika stor utsträckning strängare än jämförelsefallen. Vad sades då om de tjugo kvinnor, som inte betecknades som hetsiga? Bland dem fanns sju som inte ansågs vara vare sig "lata", "oregelbundna" eller "osedliga". Sex hade inga politiska synder (uppvigling, uppror) på sitt konto, även om bara två av dem helt saknade negativa drag i karaktäristiken. Bland dessa fanns åtta som betecknades som "lata", nio som "oregelbundna" och sju som "osedliga". Lindriga domar fick sex som inte hade karaktärsdefekter och fem som uppgavs ha sådana, d.v.s. betecknades som lata, oregelbundna eller horiska. En närmare granskning visar att dessa fem var motsvarigheter till Aune Leppänen i Linnas *Högt bland Saarijärvis moar*, d.v.s. mödrar till oäkta barn eller litet enkla flickor, som drev med gardet i köksuppgifter. Av dem som fick stränga domar var det bara en som inte uppgavs ha karaktärsdefekter, arbetarrörelseveteranen Ida Vihuri.⁶¹

Var det då så att de "hetsiga" kvinnornas uppgivna karaktärsdefekter lättare utlöste ett strängare straff för dem än för dem som betecknades som fridsamma? Av de 21 "hetsiga" kvinnor som relativt sett fick strängare domar, bar 19 också stämpeln "lat" (14), "oregelbunden"⁶² (14) eller "osedlig" (7).

⁶¹ VRYO 20491, 581, 582, 14544, 6337, 11833, 22658, 9143, 7243, 22663, 9137, 14081, 14087, 10350, statsförbrytelsesdomstol (VRO) 20/468, VRYO 27561, VRO 199/4, 143/54, 143/173, 102/93, RA.

⁶² Bland de politiska kvinnor som karakteriserades som hetsiga och dömdes till relativt sett strängare straff var fyra "regelbundna", men "lata"; likaså fanns det fyra som betecknades som "oregelbundna", men inte stämplades som lata. I några fall har ett utlåtande om arbete på annan ort eller i hemstugan tolkats som insinuerande. Om de tolkas som neutrala, betonas vandringar efter arbete som en försvärande omständighet.

Av de 14 män som relativt sett dömdes strängt uppgavs för 10 att de hade en "hetsig" karaktär. Av dessa hade tio ytterligare andra karaktärsdefekter, om rånmördaren Erkki Haavisto – om vars arbetsamhet och regelbundenhet källorna tiger – räknas med, annars nio. En karaktärsdefekt förenades alltså med en dom för ett politiskt brott klart oftare för "hetsiga" kvinnor än för män. Dessutom kan man notera, att många av de män med karaktärsdefekter som relativt sett dömdes till stränga straff var äldre rödgar-distledare, medan kvinnorna åter för det mesta var talföra medlöpare.⁶³

En förenande faktor i fråga om dem som dömdes till strängare straff som en följd av en kombination av hetsighet och karaktärsdefekter var att de deltagit i förödmjukandet av personer ur ett högre stånd (bönder, gårdsägare, tjänstemän) eller åtminstone bevittnat sådant. När en socialt lägre stående förhävde sig innebar det för männen att de usurperade en ledarställning, begick ett fadermord, i fråga om kvinnor åter att de skymfde manlighet genom skratt, hot eller kommenderande.⁶⁴ I fråga om tre kvinnor betonade de som skrev utlåtandena om deras karaktär uttryckligen att deras naturliga livlighet eller pratsamhet inte ännu lett in dem på brottets bana.⁶⁵

Karaktärsdefekter ("lättja" och "oregelbundenhet") som vittnade om en oduglig natur inverkade i samband med en politiskt färgad aggressivitet och inte i kombination med "osedlighet". Av de kvinnor med hetsigt sinnelag som fick stränga straff bar 16 stämpeln lat och/eller oregelbunden samt bedrev "uppvigling". All verksamhet till förmån för de röda tolkades 1918 som bistånd till högförräderi,⁶⁶ men för dessa personer ledde det till strängare straff än i genomsnitt.

Lantarbetaren Hilma Lintunen (f. 1897) från Punkalaidun, ogift, enligt skyddskårens stab arbetsam, men "till karaktären hätsk och vresig (äksy)", kringstrykande med oregelbundna levnadsvanor. Hon uppviglade till strejker och uppror samt verkade som sjuksköterska i röda gardet. Man berättade att hon eggat pojkar till "tändsticksgardet", alltså till mordbränder, ifall de röda skulle lida nederlag. Hon förlorade sitt medborgerliga för-

⁶³ VRYO 617, 14697, 14565, 14560, 13581, 9301, VRO 49/46, VRYO 7250, 7235, 7142, 7161, 7233 o. 7233a (samt VRO 7, Kalle Ruusunen 6–27.3.1918, 18.2.1920), 7346, 19116, RA. Den sistnämnda domen är sträng närmast i formellt avseende, inte med tanke på tidsatmosfären.

⁶⁴ Ärekränkning var ett för kvinnor typiskt brott, jfr *Suho nen*, s. 133, 185.

⁶⁵ Lempäälä skyddskårs stab 14.6.1918 om Ida Johanna Toivanen, VRYO 20490. Forssa skyddskårs stab 22.6.1918 om Iida Alexandra Ranta, VRYO 22658. Åklagarens utlåtande 6.6.1918 om Katri Elina Lundholm, VRYO 9142, RA.

⁶⁶ *Kekkonen*, s. 69–70, 117.

troende för åtta år, även om domen (tre år tukthus) inte skilde sig från en sedvanlig dom för bistånd till högförräderi.⁶⁷

Pigan Naimi Mäkelä (f. 1897) från Pöytis, ogift. Skyddskåren i Pöytis visste berätta att hon var arbetsam och förde ett regelbundet liv, men att hon var en hetsig uppviglare. Hennes synd var att hon varit aktiv inom arbetarrörelsen och att hon beväpnad med ett gevär visat vägen för plundrare. Geväret hade hon enligt egen uppgift fått av en kvinnobataljon från Åbo. Från hemmanet Yli-Raatikainen rövades de två bästa hästarna. Mäkeläs straff för högförräderi var fem års tukthus och åtta års förlust av medborgerligt förtroende; till motiveringarna fogades plundring, bärande av vapen och medlemskap i en kvinnobataljon.⁶⁸

Ogifta bagerskan Olga Varjo (f. 1895) från Ulfsby hade länge tjänat hos en handelsman, men skötte telefonväxeln i Björneborg under upproret och blev fast under flykten. Förhørsledaren ansåg att hennes skuld var lindrig. Skyddskåren i Ulfsby uppgav emellertid den 15 juni 1918 att Varjo visserligen hade regelbundna levnadsvanor och ingalunda varit aktiv inom arbetarrörelsen, men nog var hetsig och obalanserad. Hon uppviglade till uppror och uppmanade andra att ansluta sig till gardet. Arbetsgivarens gynnsamma utlåtande tillmättes inget värde, utan Varjo, som tjänat upprorsrörelsen på en viktig post "förtjänade lönen för sina gärningar". Varjo hävdade att hon som arbetslös tagit emot arbetsplatsen utan att veta att hon tjänade gardet. Hon fick samma dom som en medlem av revolutionsdomstolen och två manliga frontsoldater. Bagerskan med den giftiga tungan hade utnämnt sig själv till centralsandra och fick 2 år och 6 månader tukthus för bistånd till högförräderi.⁶⁹

Ogifta torpardottern Ida Plym (f. 1898) från Lempäälä var enligt skyddskåren hetsig, men man påstod inte att hon agiterat. Hon var en pålitlig och ordentlig daglönare på en herrgård. Det fanns inget annat att anföra om hennes deltagande i arbetarrörelsen och gardet än att hon enligt kronofogden i Birkkala varit med om plundringen av ett hemman och en herrgård. Hennes karaktär bidrog till aktiviteten, även om det inte fanns några direkta belägg för att hon skulle ha ätit en måltid på herrgården. Straffet var detsamma som för män för motsvarande brott: 2 år och 4 månader tukthus för bistånd till högförräderi och plundring.⁷⁰

Sömmerskan Anna Eskolin (f. 1895) från Luopioinen, gift och medlem av arbetarföreningen, erkände att hon sytt underkläder för gardet. Hon hade grälat med sin hyresvärdinna och orerat att man borde "hugga huvudet av tyskarna". Förhørsledaren karakteriserade henne som "nervsjuk". Länsmannen i Luopioinen, G.A. Costiander intygade att hon anslutit sig till gardet motvilligt. Skyddskåren intygade åter för sin del att Eskolin

⁶⁷ VRO 10/116, Tavastehus 10.7.1918, RA.

⁶⁸ VRYO 13218, jfr VRYO 7233 o. 7233a, RA.

⁶⁹ VRYO 7145. Jfr VRYO 7243, 7335 o. VRO 49, Väinö Saarinen 25.7.1918, RA.

⁷⁰ VRYO 583, jfr 617, RA.

fört budet om strejk från pörte till pörte. Hyresvärdinnan intygade att Eskolin uppträtt sturskt, med svordomar och hot om mord på borgare samt att hon sedan fruktat slaktarnas hämnd. För sin hetsighet fick rödgardistsömmerskan 2 års tukthus för bistånd till högförräderi.⁷¹

Bykerskan Matilda Malm (f. 1859) från Tavastehus, änka, hade tvättat byke för ryssarna och serverat i gardets matsal. Skyddskåren intygade att hon var en hetsig upp viglare och medlem av arbetetärföreningen. Hon hade inte deltagit i några förbrytelser. Den äldriga proviantererskan dömdes till två års tukthus för bistånd till högförräderi.⁷²

Torpadottern Aino Haavisto (f. 1900) från Punkalaidun var ortens bästa kvinnliga sprinter 1916. Hon sydde för gardet. Skyddskåren visste berätta att hon var en hetsig upp viglare, som hade farit iväg med hattar från prästgården och under det röda våldets sista tider burit stulna smycken. Hon ansågs i någon mån farlig för samhället. Haavisto kunde ge en förklaring till varifrån smyckena härrörde, men blev inte trodd; hon hade fem bröder i gardet och de hade haft att göra med prästgården, men inte hon. Haavisto fick 4 år tukthus och förlorade sitt medborgerliga förtroende för åtta år. Hon avled i tukthuset utan att ha fått nåd.⁷³

Åkarhustrun Elli Taalikka (f. 1883) från Punkalaidun hade två barn. Man hade hört att hon planerade att bränna ned kyrkan och andra mordbränder samt mord i en syateljé tillsammans med sin älskade skräddaren Erkki Haavisto. Denne (f. 1890) hade 1908 dömts för rånmord och frigetts villkorligt i juli 1917. Offret var Haavistos fosterfar, bonden Vähä-Jaakkola, på vars mark storfamiljen Haavisto hade sitt torp. Vähä-Jaakkolas son dödades när de röda avlägsnade sig från Punkalaidun. Kyrkoherden hade enligt rykten yttrat att även om alla andra benådades, måste Taalikka dö. Hon tillhörde en pauperiserad bondsläkt och sköts utan rättegång den 3 maj; Haavisto fick sex år tukthus.⁷⁴

I fråga om dessa dömda framfördes inga klander beträffande deras arbetsamhet.

Diversearbetarskan Iida Hakala (f. 1888) från Rengo, ogift. Socknens skyddskårsstab konstaterade 19.6.1918 att hon var ytterst hetsig. Hon var en dålig arbetstagare och "en av de värsta upp viglare som man överhuvudtaget kan finna". Hennes levnadsvanor var dock regelbundna. Hon hade varit en central funktionär i arbetetärföreningen och hennes åsikter hade alltid beaktats vid viktigare beslut. Hakala var sekreterare i socknens röda garde och kommenderade egenmäktigt också stabens medlemmar. Hon var med i gardet från första början och torde ha hört till dess grundare, eftersom hon redan hösten 1917 deltog i några mystiska kurser i Helsingfors. Veterligen hade Hakala inte tagit del i stri-

⁷¹ VRYO 11896, RA.

⁷² VRYO 6336, RA.

⁷³ VRYO 12088, RA.

⁷⁴ VRYO 19116. VRO 45, Ellen Taalikka i Tavastehus 20.8.1918, RA. TMTK 251: 636, ArbA.

der eller personligen i illdåd, men eggat andra till sådana. Hon försvarade i alla skeden strejker och mord på borgare. Hakala agiterade hetsigt för gardet och "lovade att hon själv skulle gripa till vapen om männen tog slut". Hon hotade ofta, att alla vita skulle avlivas. Också gardets lokala stab var tvungen att "dansa efter hennes pipa". "Hon skulle också i framtiden vara ytterst farlig." – Man antog att även den röda befolkningen skulle stöda en avrättning, eftersom denna skamlösa kvinna hade kommenderat också männen på den egna sidan. Åklagaren kunde inte leda anstiftan till mord i bevis, men som farlig uppviglare och ledare dömdes Hakala till 12 års tukthus för bistånd till högförräderi. Överdomstolen sänkte domen till åtta år.⁷⁵

Det ogifta butiksbiträdet Naimi Suominen (f. 1901) från Urjala var enligt skyddskåren i den avsides byn Kehro farlig också som kock i röda gardet, eftersom hon var organiserad och vandrat omkring för att söka arbete. Det enda specificerade brottet var ett beslag av mjölk för gardet, alltså att hon kommanderats en husbonde. Man hoppades att hon skulle uppfostras till en "arbetsmänniska", trots att hon försörjt sig själv sedan hon var femton år. Agitationen för gardet sågs som graverande. Överdomstolen ändrade domen på ett års fängelse för bistånd till högförräderi till en villkorlig dom.⁷⁶

Skyddskåren i Orivesi ansåg i sitt utlåtande om den ogifta husan Ruusa Nieminen (f. 1894) från Åbo att hon var hetsig och lätt ohederlig samt vandrat omkring efter arbete. Antydning om arbete på annan ort torde avse lättja. Det faktum att hon deltagit i kvinnogardets vapenövningar i Åbo och bott på kasernen framfördes som försvarande omständigheter i åtalet för bistånd till högförräderi. Som motiveringar för domen nämndes särskilt vaktjänst bakom fronten "med vapen i hand, i manskläder". Domen för detta blev densamma som för medverkan i en plundrargrupp, 2 års tukthus.⁷⁷

Den ogifta ladugårdspigan Maritta Sinisalo (f. 1895) från Kuorevesi var enligt skyddskåren en hätsk uppviglare med oregelbundna levnadsvanor; hon hade arbetat hos sin far. Man ville inte att denna arbetaraktivist, spion och plundrare skulle återvända till hemorten. Domstolen ansåg att anklagelsen om spioneri hade letts i bevis, eftersom hemmanet blev mellan frontlinjerna och dess invånare tillfrågades om vem som rört sig på linjen. Domen för bistånd till högförräderi var 2 års tukthus.⁷⁸

Den ogifta torpardottern Ida Toiva (f. 1897) från Lempäälä var enligt skyddskåren livlig och regelbunden, men arbetade hemma. Hon hade trotsat sin mor och anslutit sig som sjuksköterska till gardet, liksom hennes tre bröder. När hon vistades i Vesilahti hade hon enligt hörsägen "skrattande gjort sig lustig över att hemman förvandlades till askhögar". Hon uppviolade männen till brott och hotade regeringens företrädare, varför hon "förtjä-

⁷⁵ VRYO 1136, RA.

⁷⁶ VRYO 14410, jfr VRYO 20511, RA.

⁷⁷ VRYO 10786. Jfr 13305, 20490, 20270, RA.

⁷⁸ VRYO 13305, jfr 20490, 20270, RA.

nade fullt straff". Hånet förvandlades i domstolen till deltagande. Hon dömdes för agitation mot regeringens anhängare och medlemskap i gardet, för bistånd till högförräderi till två års tukthus.⁷⁹

Den ogifta pigan Lempi Leppänen (f. 1899) från Punkalaidun var enligt skyddskåren argstint, oregelbunden och en dålig arbetsmänniska. Under gardets flykt hade man sett henne med vapen i hand. Hon hade tömt ortens prästgård och skändat kyrkan: "En ytterst oduglig kvinna. Bör dömas till ett strängt straff." Domen fälldes inte för plundring eller skändande, utan hon fick två års tukthus för bistånd till högförräderi. På grund av sitt vanartiga uppförande och på grund av att hon frivilligt anslutit sig till gardet fick hon, trots att plundringarna och skändandet inte kunde ledas i bevis, samma straff som två fullvuxna och därmed fullt tillräkneliga trosskarlar, som transporterat beslagttaget gods. Karaktären tyngde lika mycket som bevisen – plundringen beaktades trots att den inte bevisats.⁸⁰

Den ogifta torpardottern Maritta Dickman (f. 1900) från Björneborgs landskommun var enligt skyddskåren i Kyläsaari en hetsig och otäck strejkuppviglare. Hon hade väckt förrargelse genom sina osedliga levnadsvanor och för det mesta slagit dank hemma. Som gardets kokerska hade Dickman haft hand om stulna bestick. Dessutom hade hon 1917 bett ryssarna befria hennes bror som fängslats för mord- och rånförsök. Man krävde att hon skulle få lagens strängaste straff för en vanartig kvinna. Ett osedligt liv och bråk före kriget förvandlades i domen till en bevisad uppvigling till uppror och kokerskan fick 3 års tukthus för bistånd till högförräderi.⁸¹

Den ogifta arbetardottern Hilma Kahila (f. 1898) från Suodenniemi gjorde på förhöraren ett intryck av att vara rädd och dum, men enligt skyddskårens utlåtande var hon en argstint och hämndlysten strejkuppviglare, lat, kringstrykande samt liderlig. Inom arbetarföreningen hade hon haft en ledande ställning, i gardet hade hon först varit sjuksköterska och sedan burit vapen. I Vihtijärvi by i Kankaanpää hade Kahila varit med om att tortera två skyddskårister till döds och sparkade på samma hemman liket efter en mördad jordbrukare. På grund av sina hemska gärningar och "eftersom hon även i övrigt på orten betraktas som en farlig person på grund av sitt dåliga liv", föreslogs att hon skulle bestraffas enligt förtjänst så, "att hon aldrig mer kommer till orten". I åtalet krävdes straff inte bara för medlemskap i gardet, utan dessutom för plundring, tortyr och skändning samt ett specialstraff därför att den åtalade "som kvinna burit gevär och deltagit i skurkstreck". I statsförbrytelsesdomstolen berättade den mördades husmoder och dotter att Kahila betett sig frånstötande mot den döde före arkebuseringen, sedan gett order om att liket skulle bäras ut och sagt åt de gråtande familjemedlemmarna att de snarast hade orsak att dansa. Domstolen trodde synbarligen inte på vittnesmålen om delaktighet i mord, ty domen för bistånd till högförräderi var bara 7 år tukthus för frivil-

⁷⁹ VRYO 20590, jfr 20270, RA.

⁸⁰ VRYO 13505. Jfr VRYO 581, 3193, 20273, RA.

⁸¹ VRYO 20498. Jfr 11833, 710, 13573, RA.

ligt medlemskap i gardet, plundring och uppvigling. Den åtalades karaktär förvandlades till agitation och medförde att straffet blev berydande.⁸²

Frånskilda sömmerskan Emma Nousiainen (f. 1871) från Värtsilä fick en 10 års högförräderidom för att hon uppviglat röda gardet att gå ut i strid, trots att det redan beslutit att inte delta. Skyddskåren ansåg att det var försvårande att hon agiterat och krävde det strängaste straffet för henne. Den självständiga sömmerskans karaktär kunde vändas till något försvårande genom att hänvisa till att hon sökt arbete ända i Amerika och uppviglat till strejker. De positiva utlåtandena om hennes karaktär beaktades inte. Överdomstolen sänkte domen till 6 år tukthus.⁸³

Om den ogifta statdrängsdottern Fanny Salo (f. 1895) från Vittisbofjärd uppgavs att hon undvek arbete och uppviglade till strejker samt var medlem av arbetarföreningen, rent av dess programkommitté. Som kokerska var hon skyldig till gardets plundringar och hon hade uppviglat till uppror. Skyddskåren krävde att hon skulle hållas i en "korrektionsinrättning" tills hon lärde sig respektera andras egendom. Närmast för innehav av plundrad egendom och för politisk uppvigling fick hon fyra år tukthus för bistånd till högförräderi samt förlorade sitt medborgerliga förtroende för sex år.⁸⁴

Den ogifta hotellstäderskan Milda Lehtiö (f. 1898) från Åbo var enligt distriktsstabens övervakningsavdelning talför och partifanatisk, arbetade oregelbundet och "umgicks med ryska matroser". Som medlem av dödsbataljonen gick hon omkring i staden med gevär på axeln och i byxor. Man kände inte till skurkstreck vid fronten, men eftersom man visste att hon var en av de värsta uppvigglarna, "lönar det sig inte att hålla henne vid liv en enda dag, för att inte tala om att försätta henne på fri för". Lehtiö erkände inte att hon gjort vapentjänst, utan endast att hon lagat mat. Anklagelserna om uppvigling och karaktärsskildringen ledde till att hon fick 6 år och 6 månader för bistånd till högförräderi.⁸⁵

Det ryktades att den ogifta husan Siiri Sarén (f. 1896) från Kalvola som medlem av kvinnogardet i Toijala i Ackas varit delaktig i ett mord i Riihimäki. Hon påstod att hon endast skalar potatis sedan hon blivit arbetslös, men gjorde "som munvig och skamlös" ett oömligt intryck på förhørsledaren. Skyddskåren i Kalvola uppgav att hon var hetsig och kringstrykande; arbete hade hon veterligen sist haft ett år tidigare. Hon hade agiterat och varit vid fronten. Domen borde vara sträng. Åklagaren kunde inte föra mordanklagelsen i bevis, men avstod inte från den. Ytterligare en synd på hennes konto var att hon gett ett tips som lett till plundring av vinkällaren på Vanantaka gård i Janakkala. Vad som återstod var endast vaktjänst i vapen och manskläder, men det var tillräckligt

⁸² VRYO 14407. Jfr 14565, RA.

⁸³ VRYO 10785. Jfr 14560, RA.

⁸⁴ VRYO 14088, RA.

⁸⁵ VRYO 9136. Jfr 7346, RA.

för att i kombination med utlåtandena om hennes karaktär rendera henne en lång dom för bistånd till högförräderi, 6 år och 6 månader tukthus.⁸⁶

Den ogifta barberaren Hilja Aaltonen (f. 1901) från Ackas var enligt skyddskåren i Toijala till karaktären "laiskansitkeä" [latmask], en häftig röding med obestämda levnadsvanor. I gardet skrämde hon oskyldiga människor genom att skjuta iförd manskläder. Vetsligen ägnade hon sig åt uppvigling och gjorde allt för att främja de rördas seger. Skyddskåren krävde "strängaste straff". Aaltonen medgav att hon en gång på prov avfyrat ett vapen, men att hon därefter överförts till förstahjälpuppdrag. Hon var tillräckligt skrämmande för att väpnad vaktjänst och frivilligt medlemskap i gardet renderade henne en 4 års högförrädderidom, som överdomstolen visserligen sänkte till ett år.⁸⁷

Skomakarhustrun Ida Lahtinen (f. 1885) från Hattula uppgav att hon lagat mat för gardet, men skyddskåren visste berätta att hon uppviglat till strejker. Hon hade skött arbetarbiblioteket och hört till programkommittén. Eftersom man visste att hon innehaft plundrat gods och utpressat pengar föreslog man att hon skulle dömas till strängaste straff. För fem dagars tjänstgöring som kokerska dömdes hon för vapenlös tjänst till sex års tukthus för bistånd till högförräderi och 10 års förlust av medborgerligt förtroende för främjande av uppror. Lahtinen skaffade positiva karaktärsutlåtanden och överdomstolen sänkte domen till två års tukthus.⁸⁸

Den ogifta husan Martta Säteri (f. 1896) anslöt sig till röda gardet på sin födelseort Punkalaidun 15.4.1918 och sydde i tre dagar patronbälten innan gardet begav sig på flykten. Ortens skyddskår förvandlade hennes vandringar efter arbete till en försvarande omständighet: hennes utkomst var obestämd, hon var hetlevrad, en uppviglare och hade "troligen" hört till arbetarföreningen. Man visste inte om några förbrytelser, men nog hade hon åtminstone uppviglat till uppror. Ett "kringstrykande och oregelbundet" liv blev farligt för samhället då det kombinerades med en hetsig karaktär och politisk uppvigling. För vapenlöst främjande av uppror fick Säteri två års tukthus för bistånd till högförräderi, om också villkorligt.⁸⁹

I populationen fanns nio argsinta, lata och strängt dömda män. Också i dessa fall hade en man ur ett lägre stånd förödmjukat ståndspersoner genom att hota och kommendera eller bevittna förnedringstillstånd. Gamlingar kunde dömas eftersom de förödmjukat fullvuxna män.⁹⁰

⁸⁶ VRYO 9136. Jfr 7346, RA.

⁸⁷ VRYO 613, RA.

⁸⁸ VRYO 867, RA.

⁸⁹ VRO 45/229, RA.

⁹⁰ VROY 710, 9301, 14565, 13581 jfr 14566, 7250, 7235, 7161, 7233 o. 7233a samt VRO 7, 6, 17 o. 27.3.1919, 19116, RA. Bland männen fanns två strängt dömda, som var argsinta, men inte lata: drängen Lauri Alenius (f. 1900) från Hattula. Skyddskåren i Hattula

När blev vanartighet ett politiskt brott?

Kombinationen av politiskt och sedligt framstår som en grad tydligare för kvinnor än för män: sexuell osedlighet kunde lätt, åtminstone i form av oregelbundna levnadsvanor, avledas från upproriskhet och tvärtom, ifall kvinnan var aktiv. För socialt passiva kvinnor kombinerades däremot inte upproriskhet och osedlighet lika lätt till konklusionen att det var fråga om en oduglig varelse, som borde opereras bort från samhällskroppen. Fem "osedliga kvinnor" kom lätt undan sitt engagemang i röda gardet, därför att de inte var vasstungade eller politiskt aktiva.

En kombination av hätskt tal och ringa engagemang renderade lätt en kvinnlig gardist samma straff som män fick för aktiv fronttjänst eller ledarställning. Också männens upproriska dåd bestraffades förvisso i ljuset av karaktärsutlåtandena, men man tolererade i alla fall mer av upproriska gärningar innan man kom till bedömningen att det var fråga om en värdelös varelse, som borde avlägnas från samhället.

"Som höjden av kvinnornas råhet torde man kunna se följande uppträdande. När hon erbjöds mat svarade hon nämligen utan krus: 'Jag tar inte emot föda innan jag får plättar av slaktarblod'".⁹¹ Gardets kvinnor skymfades ett fruset lik av en vitgardist som de funnit i lhantala: "Dessa kvinno-odjur hoppade först på det frusna liket. Sedan lyfte de det mot väggen och började mata det med gröt. 'Slaktar j-en vill inte äta!' - skrek man. Och därefter skändades liket på många sätt."⁹² Scenen illustrerar fantasin, att folket tidigare närt giriga utsugare, men inte längre.⁹³

betecknade honom som hetsig, men inte som någon större uppviglare, en tillfredsställande arbetskarl med regelbundna levnadsvanor. Man ville bestraffa honom för medlemskap i gardet och för beslag av hö, men inte strängt. Straffet var detsamma som en kvinnogardist fick för deltagande i plundring. Alenius var minderårig och stod under annans husbondevälde (VRYO 617, jfr VRYO 14544 o. 583).

Diversearbetaren Kustaa Eenok Kivistö (f. 1853), gift med fem barn. Skyddskåren i Kulla uppgav att han var en hetsig strejkuppviglare, men en god arbetskarl. Kivistö hade flyttat ofta. Han uppviglade och hotade och det var "inte behövt att han återvände till orten". I domstolen stannade hans delaktighet i upproret vid väpnad vaktjänst. Man krävde att gamlingen skulle bestraffas på basen av skyddskårens utlåtande trots att brottet var obetydligt. Hon fick tre år tukthus, men avled i fånglägret 25.7.1918, VRO 49/46 20.7.1918, RA.

⁹¹ *Ilkka* 12.4.1918.

⁹² *US* 17.4.1918.

⁹³ Detsamma uppger ryktet om en familj i Lavia som bands runt ett bord och vars tungor

Efter oordningen i Tammerfors återställdes militär disciplin. De österbottniska bondpojckarna höll ordning på bomullsfabrikens hänfulla flickor och kvinnorna från Österbotten uppfylde "den uppgift de ärvt av sina mödrar" genom att förse den hungrande staden med mat, ett berg av ägg – kvinnan fanns åter på sin rätta plats.⁹⁴ A.S. Kilpeläinen skrev om de skörtistgråa soldaterna: "En tår fördunklar mitt öga. Kristna, finska krigsmakt! Lutherska hakkapeliter!" En sådan moralisk styrka kunde den röda "olyckliga, vilseledda barbarskocken", som bedrev all slags oanständighet, inte länge motstå.⁹⁵

I en värld av modersidentifikation och avlägsna fäder var kvinnans uppgift att stöda och beundra mannen utan att tvinga honom att konfrontera sina känslor. Att ifrågasätta den emotionella ekonomi som reglerades av hierarkin innebar att vända upp och ned på existensens spelregler, att skända det som var värdefullt och heligt. Moder-kvinnan borde ha närt och smekt, men nu plågade hon. Ett narcissistiskt ursinne över en värld som upplevs som en del av jaget, men fungerar på fel sätt återgår också hos den vuxne på levande behov av en växelverkan som stöder de egna strukturerna och svarar på emotioner, en växelverkan med vilket känslan av att existera hela tiden byggs upp under den vuxnes sakcenterade yta. På dessa plan relaterar man inte till en annan som den andra. I den arbetsfördelning som var rådande i Finland vid sekelskiftet var kvinnans uppgift att säkra världens sätt att fungera och mannen självkänsla. Mannens förmåga att verka var beroende av att någon tog hand om den emotionella sidan, så att den inte kom åt att störa hans medvetna självreglering. Om beroendet blev medvetet, väckte dess objekt en fruktan för att gå under och en önskan att förgöra. När den hierarkiska växelverkan fungerade var den en del av självregleringen hos

spikades fast i bordet kring ett brödkort. Det påstods att hemmansägaren I. Lehtinens könsorgan och händer skulle ha spikats fast vid bordet, hustrun och de två barnen åter vid tungan och händerna. Från Eura uppgavs att blodet från slaktade bönder och skyddskärister "tappats i ett stort ämbar, vem vet, för vilka ändamål". *US* 1.5.1918. *Hbl* 3.5.1918, om spikande kring ett bröd, även 9.5.1918. Historien från Lavia blev officiell genom en rapport av artillerikaptenen O. Lindholm, *HeSa* 5.5.1918. *Hbl* 21.5.1918, 10.5.1918. Fantasins mening kunde vara att de från matbordet bortjagade röda i systeravundens våld hämnades på dem som den livgivande måltidsenheten gällde. Livsvätskan exproprierades "av blodsugarna" för de utsugnas bruk?

⁹⁴ *HeSa* 8.5.1918.

⁹⁵ A.S. Kilpeläinen, *I sen Suomalaisen Raskastykistö patterin mukana vapaussodassa* (Helsinki 1919), s. 90.

män som genomgått en viss socialisation, men när den råkade i kris inträdde aggressionen för att trygga de psykiska gränserna och återställa kontrollen. Det gällde hela världens tillförlitlighet och det förklarar reaktionens styrka. Kvinnlig aggression kunde inte förstås utgående från den manliga instrumentalitetens praxis.⁹⁶

Kvinnors sexuella eller samhällsaktivitet störde husböndernas och tjänstemännens emotionsreglering redan i sig, upproret var som sådant en anomali. Det föreföll som om de ideal om en harmonisk nation och förhållandet mellan könen som gick tillbaka på den tidiga växelverkan skulle ha smulats sönder när underklassen och särskilt dess tjänande kvinnor bröt med sin roll. En hetsig karaktär och förödmjukande av vita män gjorde de kvinnliga gardisternas politiska brott mer graverande när de behandlades i statsförbrytelsesdomstolarna och fick rätterna att acceptera karaktärsmålningarna som bevis för att ifrågasvarande var farliga. Kvinnorna fick strängare domar än männen, ifall karaktärsutlåtandena var förenade med förödmjukande av män. En konklusion som bygger på ett smalt urval och en inte oantastlig jämförelse av domar kan ännu kullkastas. Resultatet uppmuntrar i alla fall till att systematiskt jämföra de domar som utfärdades för kvinnor som uppger ha uppträtt hånfullt eller aggressivt då den röda överheten utövade påtryckningar på husbönder och tjänstemän.

⁹⁶ Jfr Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love & Eroticism in Modern Societies* (Oxford 1995), s. 39-47, 107, 122, 133, 154-155. Ulrich Moser & Ilka von Zeppelin, 'Die Entwicklung des Affektsystems', *Psyche* 1/1996, s. 32-84. Anne Campbell, *Men, Women, Aggression* (New York 1993), s. 55-.

Lotta Svärd och skyddskårerna

MARJO LAITINEN

Ännu så händer det många stund, då vid qvällens treffliga härd
man träffar från kriget en gammal kund,
att man talar om Lotta Svärd.

Hur trumpen kamraten förut man sett,
får strax han ett blidare drag,
och de grå mustascherna krusas lätt
af leende välbehag.

Lotta Svärd i Runebergs *Fänrik Ståls sägner* hörde till de sista i sitt slag: en trosskvinna, en soldathustru som följt sin man på Finska krigets slagfält. När han stupat följde hon truppen och höll kantin. Hon var en egensinnig och envis åldrande kvinna som Runeberg skildrar med mild humor; hennes ligkiltighet för former bildar en uppfriskande motpol till "Fänrikarnas" karga krigiskhet.

Före värnpliktsarméernas uppkomst handhades krigförande arméers underhåll i huvudsak av trossen. Under trettioåriga kriget kunde trossen, som bestod av soldatfamiljer och hantverkare för härens behov, vara större än armén. När staterna centraliserades och de stående arméernas betydelse ökade, började stridskrafterna själva svara för sina stödfunktioner. Provanterning och annat underhåll överfördes i allt högre grad på arméernas eget ansvar. Inom skönlitteraturen har trosskvinnan levt vidare i Lotta Svärds och Brechts Mutter Courages gestalt.

Under inbördeskriget i Finland 1918 tog kvinnor på flera orter på den vita sidan hand om den vita arméns underhåll. Många skildringar berättar att kvinnor också hade hand om signaluppdrag. Särskilt i Helsingfors köpte kvinnor vapen och ammunition av hemlighetsfulla, ofta ryska handlare. Det uppges att kvinnor också ibland transporterade vapen och ammunition. De uppgifter som utfördes av kvinnor begränsade sig alltså inte till soppkokning och strumpstickning, utan innebar ibland att de satte livet på spel.

Skyddskåren fortsatte sin verksamhet efter kriget och deras ställning stadfästes genom en förordning i augusti 1918. Parallellt började också de kvinnor som arbetat inom underhållet organisera sig. Ett naturligt namn för organisationen fann man i *Fänrik Ståls sägner*. I översiktsarbetena om Lotta Svärd-organisationen uppges i allmänhet att dess ideologiska rötter fanns i det aktiva och passiva motståndet under ofärdsåren.¹ I *Vita Boken*, som representerar samtidens synsätt, framträder ett slags axel av "kvinnoaktivism" från den tidiga aktivismen över jägarrörelsen och frihetskriget till Lotta Svärd. Inom den s.k. kvinnokagalen, liksom även inom jägarrörelsen och aktivismen i allmänhet, gjorde kvinnor en stödinsats.

Lotta Svärd och de tidiga kvinnoorganisationerna

Organisationens tillkomst och funktion kan också ställas i relation till de egentliga kvinnoorganisationerna. Enligt Riitta Jallinojas undersökning var tiden från 1909 ända till 1960-talet "en stillsam period" inom kvinnorörelsen i Finland.² Det är paradoxalt att under denna period verkade landets till medlemskåren överlägset största kvinnoorganisation, Lotta Svärd. I centrum för dess verksamhet stod inte kvinnosaken, utan den nationella saken, försvaret och folkets enande. Man har kunnat påvisa två betydande tillväxtperioder i fråga om medlemsantalet i de ledande kvinnoorganisationerna, Finsk kvinnoförening och Suomalainen Naisliitto. Den första omfattar åren 1906–1907, den andra året 1918.³ Den första perioden av explosiv tillväxt förklaras av rösträttskampen, den andra av inbördeskriget och kvinnornas organisering för underhållsuppgifter. Kvantitativt sett ökade alltså kvinnornas samhällsaktivitet betydligt 1918. Därefter kanaliserades största delen av kvinnornas aktivitet till försvaret i form av stöd för skyddskåren.

Man har ofta upprepat de engelska suffragetternas tanke, att första världs-

¹ Airi & Rafael Koskimies, *Suomen lotta. Katsaus lottajärjestön toimintaan* (Helsinki 1964). Vilho Lukkarinen, *Suomen lotta. Lotta Svärd-järjestön historia* (Porvoo 1981). Ett samtida arbete är *Vita Boken. Utgiven av Lotta-Svärd Centralstyrelse* (Helsingfors 1928).

² Riitta Jallinoja, *Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet. Naisasialiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen heijastajana* (Helsinki 1983), s. 112.

³ Jallinoja, s. 114–115.

kriget var en välsignelse för jämställdheten mellan könen, eftersom medelklassens kvinnor då första gången gavs en möjlighet att delta i samhällelig verksamhet, bl.a. inom Women's Auxiliary Army Corps (WAAC). Man har ansett, att kriget gav tyngd åt rösträttskraven: eftersom kvinnorna gjort en insats inom försvaret ansågs att de hade rätt att delta i beslutsfattandet. Den engelska kvinnorörelsen erbjuder också en intressant parallell till kvinnosaken i Finland. Suffragetternas tanke kunde stämma för ofärdsåren, då kvinnorna engagerade sig i det aktiva och passiva motståndet, men det förefaller som om första världskriget skulle ha haft en närmast motsatt effekt; jämställdhetssträvanden sköts åt sidan till förmån för de nationella.

Lotta Svärds kvinnosyn skiljer sig på ett avgörande sätt från den tidiga kvinnorörelsens. Kvinnosaksrörelsen hade huvudsakligen verkat på samhällsarenan och dess två centrala målsättningar var jämställdhet i juridiskt avseende och inom utbildningen.⁴ Lotta Svärd representerade en mera medelklasspräglad kvinnosyn som byggde på religionen och nykterhetsrörelsen. Enligt den var kvinnan nog självständig och fattade egna beslut, men kvinnoidealet begränsade sig utöver aktivitet till moderlighet och offervilja.⁵ Kraven på individuella rättigheter kom i bakgrunden; ett uppoffrande arbete för folkhelheten framhävdes som viktigare. Det centrala blev tanken om helheten, en moraliskt färgad strävan att verka för hela landet. Man fruktade meningsskiljaktigheter, men det betydde inte att man förnekade dem, utan var medveten om att man i alla fall måste leva med den oenighet som rådde i samhället.⁶

Lotta Svärd-organisationens inställning till jämställdhetsfrågan kom på ett träffande sätt till uttryck i ett föredrag av Hilja Riipinen 1927. Hon blev senare känd som högerradikal, men var fram till inbördeskriget nästan helt inriktad på kvinnosaken. Först 1918 började hon intressera sig för politik i allmänhet och var under många år medlem av Lotta Svärds styrelse och en omstridd huvudredaktör för organisationens tidskrift. Enligt henne var kvinnosaksrörelsen, som hon i och för sig satte stort värde på, en "kamp mot mannen", medan lottaverksamheten var en "kamp vid mannens sida";

⁴ Jallinoja, s. 40.

⁵ Irma Sulkunen, 'Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus, Risto Alapuro & al. (toim.), *Kansa liikkeessä* (Helsinki 1987), s. 158–159.

⁶ Risto Alapuro, *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933* (Helsinki 1994), s. 318–319.

enligt henne var den förra ståndpunkten föråldrad.⁷ I en del publikationer från Lotta Svärd omtalas lottaverksamheten som "samhällelig moderskärlek" i Ellen Keys anda.⁸ Den kamp vid mannens sida som lottaledarna betonade skall ses som en verksamhet för att uppnå nationell enighet – för att minska den klyfta som delade nationen på 1920- och 1930-talen och för att samla leden inför hotet från en yttre fiende.

Skyddskärernas systerorganisation

Skyddskärernas existens har i allmänhet motiverats med att den ordinarie arméns anslag var knappa och att inbördeskriget gav upphov till misstro mot värnpliktsarmén på den vita sidan. Genom skyddskärerna ville man försäkra sig om en lojal armé med tanke på ett eventuellt uppror eller en konflikt med Sovjetunionen. Försvarsarbetet intog en central ställning i den unga republiken och lottaverksamheten var kvinnornas sätt att göra en insats.

Till en början verkade de lokala lottaavdelningarna, eller "skyddskärernas syföreningar", som kvinnornas sammanslutningar ofta kallades, på basen av separata dagordrar. År 1921 stadfästes stadgar, som fastslog att Lotta Svärd var en syster- och stödorganisation för skyddskärerna. Det möte som utformade stadgarna leddes av kända skyddskårister, ordförande var kapten Eero Rydman, chef för administrativa avdelningen vid skyddskärernas huvudstab, och sekreterare byråchefen vid militära avdelningen, löjtnant Martti Wichman. Hela skyddskårsledningen var närvarande, inklusive högsta chefen Didrik von Essen.⁹

Lotta Svärd-organisationen infördes i föreningsregistret under nr 1782. Enligt stadgarna verkade organisationen i kretsar, vilkas gränser motsvarade skyddskårskretsarnas, och i lokalavdelningar. Lotta Svärd-föreningens hemort var Helsingfors och målsättningen att "befästa och utveckla skyddskårsidén och understöda skyddskåren i värnandet av hem och fosterland" genom att bistå skyddskårsavdelningarna och genom att samla in medel för den egna verksamheten och för skyddskärerna. Som föreningens högsta organ

⁷ Hilja Riipinen, *Nasiasialliike ja lottatyö. Sortavalassa pidetty esitelmä v. 1927*, LS-julkaisuja 7 (Sortavala 1927).

⁸ T.ex. Fanni Luukkonen, 'Työmme oikeutus', *Lotta-lehti*, LS-keskusjohtokunnan julkaisuja 1 (Helsinki 1924).

⁹ Lotta Svärd organisationens distriktsrepresentantmöte i Helsingfors, prot. 22-23.3.1921, Krigsarkivet (KrA).

Lotta vid ett fältrök under en skyddskårsmanöver i Sordavala på 1920-talet. (Krigsmuseets bildsamlingar)

verkade en centralstyrelse med ordförande, sex medlemmar och två suppleanter. Ordföranden utsågs för ett år i gången av skyddskärnas överbefälhavare, som även stadfäste valet av de övriga medlemmarna som utsågs vid årsmötet. Stadgarna fastslog att centralstyrelsen ägde att "under närmare uppsikt av överbefälhavaren för Skyddskärorna leda Föreningens verksamhet i hela landet". Skyddskärnas överbefälhavare stadfäste också centralstyrelsens dagordrar och han eller hans representant hade rätt att närvara vid styrelsens möten. Också på regional- och lokalplanet utövade skyddskårskretsarna och -avdelningarna utnämningssrätt inom lotta-organisationerna.¹⁰

Stadgarna ger ett kärvt intryck och visar hur beroende lotta-organisationen var av skyddskärorna, men de sattes knappast någonsin på prov. Ingen större konflikt är känd mellan lottaledningen och skyddskärnas ledning. Stadgarna ändrades 1941 för att svara mot de krigstida förhållandena.

Stadgarna ger uttryck för de formella band som fäste lottaorganisationen vid skyddskärorna. Organisationerna hade också många kontakter på individplanet. I Lotta Svärds första styrelse satt bl.a. Saga von Essen, maka till den dåvarande överbefälhavaren. Det var dock rätt ovanligt att höga poster på detta sätt koncentrerades till äkta par eller nära släktingar. Däremot verkade bl.a. höga industriledares hustrur på 1920- och 1930-talen i LS-organisationens styrelse.

Ett kapitel för sig utgör ordföranden 1921–1923 och 1926–1929, fil. mag. Helmi Arneberg-Pentti. Hennes man, vicehäradshövding S.J. Pentti hade sin politiska hemvist på Nationella samalingspartiets högerflygel och hörde bl.a. till de bärande krafterna inom Finlands skyddsförbund, en av organisationerna bakom skyddskärorna. Det förefaller som om Helmi Arneberg-Pentti skulle ha varit ett slags grå eminens inom Lotta Svärd under organisationens hela existens.¹¹

På lokalplanet fanns det, åtminstone enligt tidskrifterna *Hakkapeliitta* och *Lotta Svärd*, verkliga skyddskårfamiljer, där den äkta mannen var aktiv i skyddskåren och hustrun i lottorna. När barnen nådde rätt ålder följde de sina föräldrar i skyddskärnas och lottornas ungdomsorganisationer.

¹⁰ *Lotta Svärd-organisationens stadgar* (Fredrikshamn 1922).

¹¹ Man kan hålla med Riipinens levandstecknare Kaarle Sulamaa, som i *Venäjän kielen opettajasta Lapuan liikkeen Hurjaksi Hiljaksi. Piirteitä Hilja Riipisen maailmankatsomuksesta ja poliittisesta toiminnasta*, licentiatavhandling i poliisk historia, Helsingfors universitet 1995, hävdar att det under lotta-organisationens hela existens fanns tre centrala påverkare inom organisationen: Helmi Arneberg-Pentti, Hilja Riipinen och Fanni Luukkonen.

Med en viss tillspetsning kan man säga att motpolerna i den miljö där skyddskårens verkade på 1920- och 1930-talen var skyddskårens militarism och arbetarrörelsens pacifism. På vänsterkanten litade man på att landet inte skulle bli invecklat i en väpnad konflikt och försvaret hade därför låg prioritet för socialdemokraterna. I samband med Anschluss 1938 fick man dock erkänna att optimismen varit grundlös.

Svaret på frågan om lottaverksamheten militariserade kvinnorna är givetvis beroende av vilket innehåll man vill ge termen militarism. Å ena sidan var all aktivitet inom lotta-organisationen underordnad skyddskårens, d.v.s. försvaret och förberedelserna för en väpnad konflikt. Den enda verksamhetsformen inom Lotta Svärd som inte anknöt till försvaret var det sociala arbetet till förmån för nödlidande under krisåren i början av 1930-talet. Å andra sidan höll man också inom försvaret strikt fast vid principen att verksamhet med vapen i hand inte passade för kvinnor. Lämpliga uppgifter för kvinnor var assisterande verksamhet: lottorna provianterade, sydde kläder och förbandsmaterial och lärde sig sjukvård. Också inom upplysningsverksamheten, d.v.s. i arbetet för att skapa en för skyddskåren gynnsam anda hade lottorna en viktig uppgift.

Vapenlöshet som princip

Som känt kämpade kvinnor i vissa fall med vapen i hand på den röda sidan under inbördeskriget, men också på den vita sidan övervägdes frågan veterligen en gång. Uppgifterna om detta bygger enbart på den dagbok som Hilja Riipinen förde då hon under kriget verkade som lärare i Lappo, och på en artikel av henne i *Vita Boken*, som lottaorganisationen gav ut 1928 som ett minne över "kvinnornas medverkan i frihetskriget".¹² Enligt henne dryftade man i Lappo huruvida kvinnor skulle bära vapen; man hade hört att kvinnor "någonstans längre norrut" redan övat sig i vapnens bruk och även i Ylistaro berättades att en mindre trupp kvinnor hållit övningar. Riipinen berättar att hon själv blivit uppmanad att grunda en kvinnobataljon och hävdar att hon diskuterade frågan med fru Vahander från Helsingfors, som uppehöll sig på orten. Både motsatte sig initiativet, men beslöt sig för att tillsammans med kvinnoföreningen i Lappo "uttrycka sitt bekymmer över saken" för överbefälhavaren Mannerheim. Denne svarade artigt på för-

¹² LS:s centralstyrelse samlade med cirkulär (9/1924, KrA) in minnen om ämnet från kretsarna. Insamlingen inleddes 1924.

eningens brev; han uttryckte sin erkänsla för den assistans kvinnorna hade gett den vita armén, men avvisade tanken på att beväpna kvinnor som omöjlig.¹³

Enligt Riipinen blev Mannerheims brev en "magna charta" för kvinnornas försvarsarbete. Det publicerades senare i sin helhet i *Lotta Svärd*. Mannerheims negativa inställning påverkades av hans erfarenheter av kvinnors militära insatser i den ryska armén; han hade kommit till slutsatsen att de var oändamålsenliga ur militär synvinkel:

Vapenleken vid fronten anser jag däremot utgöra männens särskilda rättighet och plikt. – Denna uppfattning har befästs hos mig under de mångåriga krigståg, där jag varit i tillfälle att lära känna kvinnobataljoner och har jag, trots den tapperhet de ådagalagt, kommit till en allt fastare övertygelse av deras olämplighet ur militär synpunkt.¹⁴

Det förefaller som om frågan om vapentjänst för kvinnor inte härefter skulle ha diskuterats på den vita sidan. Också i fredstid höll Lotta Svärd fast vid att det stred mot kvinnans natur att bära vapen och att man borde ta avstånd från dylikt. Man fann det ryska exemplet anstötligt:

Det vore till skam, och ingalunda till heder för Finlands kvinnor, om de, gripna av ögonblickets hänförelse, av obetänksamhet eller äventyrslystnad läte sig lockas till att bilda kvinnliga fronttrupper efter mönster av de sorgligt ryktbara dödsbataljonerna i Ryssland. Därför måste vi på det skarpaste avvisa tanken om kvinnornas beväpning.¹⁵

I Ryssland kunde kvinnor redan före revolutionen ansluta sig till armén som frivilliga och delta i strider. Speciellt under interimregeringen 1917 blev det vanligare att beväpna kvinnor och under inbördeskriget kunde kvinnliga soldater stå emot varandra i strid, visserligen inte längre inom rena kvinnoförband.¹⁶

¹³ Hilja Riipinen, 'Etelä-Pohjanmaa', *Valkoinen Kirja*, s. 160–162. På svenska 'Sydösterbotten', *Vita Boken* (Helsingfors 1928), s. 147–148.

¹⁴ Mannerheims brev ingår i *Vita Boken*, s. 148–150 och i Riipinen, 'Eris ratkaisu 15 vuotta sitten', *LS-lehti* 7–8/1933.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ Anne Eliot Griesse & Richard Stites, 'Russia. Revolution and War', Nancy Loring Goldman (ed.), *Female Soldiers – Combatants or Noncombatants? Historical and Contemporary Perspectives* (Westport, Conn. 1982). Griesse och Stites skildrar den ryska arméns kvinnliga soldater, som Mannerheim nämnde i sitt brev. Det kändaste förbandet torde vara den s.k. Botshkarevas bataljon som grundades under interimregeringens tid. Som en orsak

I och med att lottaorganisationen avsåde sig väpnad verksamhet kom den att rikta in sig på ett område, som idag närmast skulle kallas psykologiskt försvar. Det överensstämde väl med organisationens idévärld och kvinnobild, att kvinnorna tog på sig ett stort ansvar för upplysningsarbetet, d.v.s. närmast att påverka opinionerna och fostra nya, fosterländska generationer. Skyddskåreerna tog hand om det väpnade försvaret, lottorna arbetade för att skapa en gynnsam atmosfär.

Organisationen bedrev publikationsverksamhet från första början. Undervisningsmaterialet för kurserna i sjukvård och proviantering var inriktade på praktiska studier. Upplysningsföredrag spreds som häften, liksom även de föredrag som hölls vid de årliga lottadagarna. För ungdomsorganisationen Smålottorna utarbetades eget fosterländskt material. Enligt tidens sed samlade man in pengar genom att ge ut jultidningar. Från 1921 riktades *Joulu-Lotta* och *Jul-Lotta* till en bred allmänhet och var därför mindre ideologiskt laddade än de tryckalster som riktades till de egna medlemmarna.

Organisationen började 1928 ge ut den regelbundet utkommande *Lotta-Svärd*, som fram till 1936 hade Hilja Riipinen som chefredaktör. Hon var en skicklig skribent med en slående stil, men hennes radikala åsikter blev fr.o.m. lappotiden en belastning för hela organisationen. Om man jämför skyddskåreernas *Hakkapeliitta* och Riipinens *Lotta-Svärd* kan man – kanske något överraskande – notera, att den förra var mera moderat än lottornas organ. Den allmänna tonen i *Lotta-Svärd* var spartanskt karg, det var knappt om underhållning och huvuddelen av innehållet bestod av material som var ägnat att uppamma en fosterländsk anda: minnen från ofärdsåren och frihetskriget samt artiklar mot kommunismen. Ställningstagandena representerade uppenbart åsikterna på lotta-organisationens högerflygel och man kan undra över varför ansvaret för organisationens ansikte utåt så länge anförtröddes en högerradikal som Riipinen. Slutligen lät årsmötet 1936 bli att förnya hennes mandat i centralstyrelsen och samtidigt undanträngdes hon från chefredaktörsposten. Ny chefredaktör blev organisationens ordförande Fanni Luukkonen och tidskriften blev moderatere.

till grundandet av en kvinnobataljon nämner författarna önskan att förlöjliga deserteringarna, som höll på att bli allmänna – man ville visa att det också bland kvinnor fanns tappra soldater. Resultatet blev dock ett annat: kvinnobataljonens stridskontakt med tyskarna blev en katastrof.

Lotta Svärd i en internationell jämförelse

Lotta-organisationen fick snart efterföljare i grannländerna. I de nordiska länderna och Estland grundades kvinnliga försvarsorganisationer, som tog sina förebilder från Finland, men i Balticum och Polen fanns kvinnoorganisationer som sysslade med väpnad verksamhet. De omtalades i *Lotta Svärd*, men eftersom finländarnas inställning var starkt avvisande till vapentjänst i hemlandet, präglas redogörelserna för dessa "systerorganisationer" av en viss återhållsamhet: man försökte diplomatiskt se genom fingarna i fråga om deras eventuella väpnade verksamhet. I bakgrunden fanns uppfattningen att Sovjetunionens grannar hade rätt och skyldighet att rusta eftersom de förr eller senare skulle bli tvungna att ta sig an uppgiften att sätta hinder i vägen för kommunismens spridning. I denna fråga helgade ändamålet givetvis medlen.

Begreppen var rätt glidande. De paramilitära organisationerna i Balticum kallades genomgående "skyddskärer" och deras systerorganisationer "lottor". I Lettland verkade sedan 1919 organisationen Aizsargi, som 1925 fick en systerorganisation. Den skilde sig från finländska förhållanden genom att män och kvinnor verkade i lokalorganisationer under gemensam ledning. Ledarprincipen kom till synes genom att varje lokalavdelnings "äldste" var ansvarig inför en "äldste" på en högre nivå. Den paramilitära organisationens uppgifter uppgavs omfatta upplysning, proviantering och sjukvård samt medelanskaffning. Den militära utbildningen vilade helt på Aizsargi-organisationen.¹⁷

"Skyddskärerna" i Litauen, d.v.s. organisationen Sauliu Sajunga hade enligt *Lotta Svärd* grundats 1919 av V. Putwinskis. Vid grundandet hade man diskuterat om det var lämpligt att kvinnor deltog i verksamheten, varvid Putwinskis yttrade det vägande ordet att kvinnorna borde engagera sig i den gemensamma saken som "makor, mödrar och döttrar" och även delta i vapenövningar. När Fanni Luukkonen besökte Litauen våren 1934 leddes Sauliu Sajunga av M. Kalmantis och A. Zmuidzinavicius. Kvinnoorganisationens hedersordförande var åter E. Putwinskiene och ordförande M.

¹⁷ Fanni Luukkonen, 'Havaintoja ulkomaitten lottatyöstä. Latvia', *LS-lehti* 8/1934. Armaments Yearbook bekräftar uppgifterna om organisationen Aizsargi, andelen kvinnor i medlemskåren nämns däremot inte. Uppgifterna i årsboken grundar sig på medlemsstaternas egen statistik. *League of Nations Armaments Yearbook* 1934-1936. Geneve 1934, 1936, 1936.

Zmuidzinaviciene.¹⁸ Förtroendeuppdragen koncentrerade sig synbarligen till samma familjer.

I Polen fanns hela tre kvinnliga försvarsorganisationer på 1930-talet. Fanni Luukkonen besökte våren 1934 organisationen *Zwiaziek Strzelecki*, som felaktigt översattes till "Naisampujat" (Kvinnoskyttarna; bör vara Skytteförbund). Dess verksamhetsfält omfattade sedvanliga sanitets- och upplysningsuppgifter, men också militär verksamhet. I den militära utbildningen ingick enligt Luukkonens artikel en tvåårig skolning med möjlighet till ledarutbildning.¹⁹

Om man granskar frågan ur militariseringsaspekten blir konklusionen, att tröskeln i fråga om att beväpna kvinnor var lägre i diktatoriskt styrda länder. I de länder där man hade någon grad av demokrati var inställningen till vapentjänst för kvinnor negativare.

Även om Lotta Svärd avvisade militär verksamhet, kommer man inte ifrån att också den finländska organisationen militariserade kvinnorna. Den krävde ju av medlemmarna att de i fredstid skulle ställa alla sina krafter till skyddskårens och försvarets disposition. I ett samhälle, där såren från inbördeskriget fortfarande var oläkta, förknippade segrarsidan allt skrämmande, sjukt, gudlöst, främmande och brutalt med förlorarna.²⁰ "Ofosterländsk" var ett begrepp som inneslöt allt främmande och skrämmande, speciellt kommunistfaran. Enligt Juha Siltala innebar "den vita enighetstanken" att leden skulle slutas mot en yttre fiende som hotade hela världsordningen.²¹ För skyddskåren och Lotta Svärd innebar detta, att de samhällskonflikter som hotade folkets endrätt och därmed försvarsberedskapen sköts åt sidan eller "externaliserades". För många borgerligt tänkande kvinnor fick strävandena till social jämlikhet stryka på foten till förmån för försvaret eller med Lotta-löftets ord: "[Jag] lovar på hedersord att ärligt och samvetsgrannt understöda skyddskåren vid försvaret av tro, hem och fädernesland".²²

¹⁸ Fanni Luukkonen, 'Havaintoja ulkomaitten lottaryöstä. Liettua', *LS-lehti* 9/1934. Uppgifterna bekräftas av *League of Nations Armaments Yearbook*.

¹⁹ Fanni Luukkonen, 'Havaintoja ulkomaitten lottaryöstä. Puola', *LS-lehti* 10/1934. Publikationen *Armaments Yearbook* saknar särskilda uppgifter om Polen.

²⁰ Alapuro, s. 212.

²¹ Juha Siltala, *Lapuan liike ja kyyditykset 1930* (Helsinki 1985), s. 448-449.

²² *Lotta Svärd-organisationens stadgar*.

Lotta-ideologin: psykologiskt försvar

Lotta-ideologin ter sig som en reaktion på tidens omvälvningar. Man vände blicken från den oroliga och skrämmande samtiden mot det förflutna. Man har ofta konstaterat att inbördeskriget innebar en besvikelse och ett psykologiskt slag också för den segrande sidan, eftersom upproret krossade den idealiserande eller åtminstone bildningsoptimistiska bilden av folket. Revolutionen och inbördeskriget i Finland vände upp och ned på världsbilden. Man upplevde att kommunism och ateism hotade den invanda livsstilen; mycket nytt och skrämmande gjorde sitt insteg i kulturen i Finland. Tulenkantajat-romantiken innehöll en beundran för det internationella och för exotik, rent av ett slags strävan till "utländsk" dekadens. Inom bildkonsten hade den nationalromantiska riktningen fått ge vika för utländska impulser redan före kriget.

Lotta-organisationen riktade sin uppmärksamhet bort från den förvirrande nutiden. I dess publikationer förfasade man sig ständigt över "den nuvarande tiden och dess avsaknad av ideal". En lotta borde vara annorlunda än hennes "till världsåskådningen lättsinliga" samtida.²³ Kring 1930 betecknade *Lotta Svärd* samtiden som ytlig, nöjeslysten och oemottaglig för ideellt arbete. I dess spalter suckade författarna ofta över att tiden var sådan den var. Världsbilden, som kanske inte varit så trygg, men i alla fall hemvan, hade fått sina stötar under kriget och följden var fruktan och ångest.

Speciellt klandrade man tidens dansseder samt tidsfördriv och nöjen. Den allmänna opinionen hade accepterat en kvinnotyp, som hade "en fräck, utmanande uppsyn, ett ansikte målat i olika färger och en cigarett mellan tänderna". På konststuktens område "spred sig den gränslösa frihetens lära som en löpeld" och var inte längre "den kommunistiska moralens ensamrätt", utan utbreddes av modern konst, litteratur och film.²⁴

Lotta-organisationen ville ta avstånd från allt detta genom att vända uppmärksamheten mot det förflutna. Återkommande ämnen i *Lotta Svärd* var skildringar från stora ofredens tid, ofärdsåren och frihetskriget; dessutom ägnade tidskriften sig åt en jägarkult. Minnena av ett förtryck som pågått i

²³ T.ex. Elsa Forsman, 'Lotta-Svärdin Kultaiset Sanat III', *LS-lehti* 17/1932.

²⁴ Hilja Riipinen, 'Lotan suhteesta raittius- ja siveellisyyksysymyksen', *LS-lehti* 17/1932.

Gymnastikinstruktörer under en kurs för lottor i Näddal år 1932. (Krigsmuseets bildsamlingar)

sekler stärkte tron på försvarets centrala roll och på behovet av försvarsarbete. Den inre fienden tedde sig stark och det omgivande samhället satte inte tillräckligt stort värde på offren 1918. Chefredaktören Riipinen styrde otvivelaktigt in tidskriften på en högerlinje. När den förfasade sig över samtiden vändes uppmärksamheten ofta mot uppfostran, eftersom man ansåg att en riktig fostran ännu skulle kunna vända utvecklingens riktning: därigenom skulle kampen om de nya generationerna ännu kunna vinnas.

Med dessa vita ideal från tiden efter inbördeskriget kom en synlig del av den mellankrigstida generationen alltså att förkasta de ideal som omfattades av kvinnorörelsens pionjärer. Ordet "generation" kan här fattas bokstavligt. Många aktivister och senare högerradikaler – såväl män som kvinnor – kom från familjer där modern tillhört antingen Kvinnoaksförbundet Unionen eller Suomalainen Naisliitto. Det gällde bl.a. Kai Donner och IKL-aktivis-

terna Aarne Somersalo och Armi Hallsten-Kallia. AKS:s kultgestalt Hans "Bobi" Sivéns mor och mormor hade varit aktiva inom kvinnörelsen.²⁵

Motiven för att engagera sig i lottaverksamheten varierade säkert i någon mån. Skyddskårerna och Lotta Svärd var politiska, om också inte partipolitiska organisationer som uppstått med utgångspunkt i kriget 1918. Det innebar dock inte nödvändigtvis att medlemmarnas politiska medvetande skulle ha varit särskilt utvecklat eller artikerat. Det förefaller som om den politiska inriktningen inom enskilda skyddskårer skulle ha bestämts enligt traktens allmänna borgerliga styrkeförhållanden. Det fanns både radikalare och moderatare, centerinriktade kretsar; skyddskårsledningen kunde inte bestämma landskapens politiska färg och detsamma gällde synbarligen lottorna.

Medlemskap i lotta-organisationen vittnar inte nödvändigtvis om en medveten politisk bindning. På små orter kunde det sociala trycket vara stort; för en del kan motivet åter ha varit att delta i trivsamt samvaro. Om kvinnornas understöd konkurrerade också ungdomsföreningarna och marthorna. Lotta-verksamheten uppfattades ofta som en aktivitet för yngre kvinnor, medan marthorna betraktades som en organisation för äldre kvinnor.²⁶

När Finland dragits in i andra världskriget avskaffade organisationen de tidigare begränsningarna i fråga om medlemskap. Därefter fordrades inte längre en rekommendation av "två tillförlitliga personer", vilket tidigare krävts som en garanti för politisk pålitlighet. Lotta-verksamheten började uppfattas nästan som en medborgerlig skyldighet och även kvinnor från vänsterhem började delta.

Det är värt att notera att många kvinnosakskvinnor var medlemmar på 1920- och 1930-talen, men att de i allmänhet nöjde sig med en roll som vanliga eller understödande medlemmar. I ledande ställningar förekom inte egentliga kvinnoorganisationer. Av de 43 kvinnor som 1921–1940 satt i Lotta Svärds centralstyrelse tillhörde 2% (d.v.s. i medeltal en styrelsemedlem) någon av kvinnoorganisationerna. T.ex. inom Marthaförbundet var motsvarande andel betydligt högre, 14%. I hushållsskolan Helsingin Kasvatusopil-

²⁵ Uppgifterna bygger på intervjuer med Tyyni Tuulio och Jenny Aumanen, Jallinoja, s. 291–292.

²⁶ Anne Ollila, *Suomen kotien päivä valkenee ... Marttajärjestö suomalaisissa yhteiskunnassa vuoteen 1939* (Helsinki 1993), s. 198–199.

linen Talouskoulu hörde 81% av funktionärerna till en kvinnosaksförening. Aktivitet inom lotta-organisationen korrelerade alltså inte med aktivitet inom de egentliga kvinnosaksorganisationerna.²⁷

Lotta Svärd och inrikespolitiken

Lotta-organisationen försökte hålla sig ovanom och utanför partifrågor, men dess bindning vid skyddskårerna och därmed till samhällskonflikterna gav verksamheten en politisk prägel. Lappotiden aktualiserade frågan om rörelsens opartiskhet. Det förefaller som om ordföranden Fanni Luukkonen från första början skulle ha varit moderat.²⁸ Under skjutsningarna sommaren 1930 fanns det dock ledande lottor som uttryckte förståelse för olagligheterna. Hilja Riipinen hörde till de bärande krafterna inom Lapporörelsen och när hon inledde om ämnet vid lotta-dagarna i Jyväskylä försvarade hon skjutsningarna: "det som har skett, det har skett för fosterlandets bästa, endast och enbart i dess namn."²⁹ I detta skede ställde sig rörelsen åtminstone inte i opposition mot lapporörelsens åtgärder.

Vid samma tid förberedde Lapporörelsen bondetåget till Helsingfors, en styrkedemonstration för att utöva påtryckningar på regeringen och genomdriva rörelsens antikommunistiska krav. Tåget väckte opposition inom vänstern och bland frisinnade borgare. Dess högkvarter var de österbottniska studentnationernas hus Ostrobothnia, där lottorna svarade för matlagning och servering.³⁰ Man hade – om man hade sett det som motiverat – kunnat undvika att organisationen öppet associerades med Lappo, ifall medlemmarna inte uppträtt i lottadräkt, utan i civila kläder. Lapporörelsen hade ju förbjudit sina anhängare att företa skjutsningar iklädda skyddskårsuniform. Skjutsningarna utgjorde givetvis medvetna lagbrott i motsats till matlagning för deltagarna i bondetåget.

Lotta-organisationens bild i offentlighet fick ytterligare en blåsvart prägel

²⁷ Jallinoja, s. 107.

²⁸ Luukkonen kritiserade redan 1925 det för tiden typiska "frihetskriagsagget": "Jag kan inte frigöra mig från tanken, att vi inte i vissa avseenden med ensidig envetenhet knutit våra verksamhetsvillkor till våra tunga minnen", Fanny Luukkonen, *Miten on sovelluttava järjestökasvatus- ja propagandatyötä LS-ydistyksessä*, LS-keskusjohtokunnan julkaisu 2 (Helsinki 1925).

²⁹ *Onko kommunismi valistustyöllä kukistettavissa? Hilja Riipisen esitelmä Jyväskylän lotta-päivillä 28.6.1930*, LS-julkaisu 17.

³⁰ T.ex. *Helsingin Sanomat* 7.7.1930.

i samband med Mäntsälä-upproret, eftersom lottorna stod för kaffeserve-
ningen för de skyddskårister som samlades vid skyddskårshuset i Mäntsälä.³¹
I trängre mening var situationen densamma som vid vilken normal skydds-
kårsmanöver som helst; lottorna bara skötte den uppgift som faststälts för
organisationen, d.v.s. bistod skyddskåren.

Lojaliteten mot skyddskårerna drog in lotta-organisationen i en del av
Lapporörelsens tilltag, även om vi inte vet något om hur medlemskåren i
gemen förhöll sig. Såsom Siltala har konstaterat var "alla lappomän skydds-
kårister, men alla skyddskårister var inte lappomän och hade högst varierande
sympatier för dem".³² I en mening var kopplingen naturlig: just i Lap-
porörelsen förverkligades den antikommunism som var ett inslag i lotta-
organisationens verksamhetsidé så klart som möjligt.

Att stå utanför egentlig partipolitik passade väl in i tankegångarna på
högerkanten: de borgerliga partierna hade visat sig vara en besvikelse och
man ansåg att vänstern lyckats bättre med att mobilisera sina resurser. Dess-
utom passade en allmän motvilja mot partier ihop med "den vita enighets-
tanken". Särskilt lottornas upplysningsmaterial ger bilden, att målsättning-
en var ett slags organisk folkhelhet, där varje medborgare föds på sin egen
"naturliga" plats. I ett sådant system upplöstes samhällskonflikterna och alla
resurser kunde sättas in på att stärka folkhelheten och försvara den mot ytt-
re hot.

Även om den egna verksamheten uppfattades som opolitisk såg lottorna
gärna motståndarnas aktiviteter som politiserande. På några orter vägrade
folkskoldirektionen att låta Smålottorna verka i skolans utrymmen med
motiveringen, att politisk organisationsverksamhet inte hörde hemma inom
skolans väggar. Om ett sådant fall konstaterades från lottornas sida, att
"skoldirektionen var röd" och gjorde sig skyldig till att politisera.³³ Tanke-
gången visar hur lottorna inte uppfattade sin egen verksamhet som politisk;
för dem var det därför omöjligt att acceptera att en av samhället upprätthål-
len skola kunde vägra att ställa sina utrymmen till organisationens förfogan-
de. Ett likartat tänkande avspeglar sig i att Lotta Svärd anklagade motparten

³¹ Se t.ex. förhørsprotokoll med Väinö Lorimer Kivinen och Gunnar Vikström, skyddskå-
rernas huvudstab, administrativa avdelningen, KtA.

³² Siltala, s. 323.

³³ Työne Väänänen, *Tyttöryön vaikeudet ja mahdollisuudet maaseudulla. Alustus LS-
yhdistysten luento- ja neuvottelupäivillä Helsingissä 17.-18.11.1934* (Helsinki 1934).

för att onödigt länge underblåsa hatet från inbördeskriget.³⁴ Ändå tyder Lotta Svärd-organisationens publikationer och särskilt dess upplysningsmaterial på att ett visst "frihetskriagsagg" måste ses som en av organisationens drivkrafter under 1920- och 1930-talen.

Medlemskår och social struktur

Under den inrikespolitiska turbulensen kring 1930 växte lotta-organisationens medlemsantal med ett ryck. Under 1920-talet hade medlemsantalet vuxit rätt jämnt, vanligen med tre tusen nya medlemmar per år. År 1929 uppgick medlemsantalet till omkr. 57 000, men 1931 till 70 500; under Lapporörelsens år fördubblades den årliga tillväxten. Det är dock skäl att minnas att det vid denna tid fanns totalt 1,2 miljoner kvinnor i "lotta-ålder", d.v.s. 15–59 år. Även om man bortser från de kvinnor som tillhörde arbetarorganisationer eller annars sympatiserade med vänstern, var den fredstida uppslutningen kring lottorna inte särskilt stor. Under de följande åren återgick tillväxten till det tidigare, tills året 1940 medförde 28 000 nya medlemmar; när landet råkade i krig förändrades hela organisationens karaktär.³⁵

Hurudan var då medlemskårens sociala sammansättning? Frågan granskas i det följande utgående från Helsingfors krets. Kretsen är visserligen atypisk eftersom Helsingfors var huvudstad i ett agrart dominerat land och inte var en gynnsam grogrund för lotta-ideologins populistiska inslag. En kvantitativ granskning av medlemskåren är heller inte lätt, eftersom medlemsförteckningarna har brister – för vissa avdelningar saknas förteckningar och ibland saknas dateringar. I vissa fall uppges endast medlemmens civilstånd, ibland ett verkligt yrke. Synbarligen har man velat betona att lottorna i uniform och utan smycken eller andra individuella kännetecken var jämbördiga oberoende av social ställning. Trots bristerna är det motiverat att granska medlemskåren eftersom Helsingfors i alla fall som den ekonomiska och politiska maktens centrum i alla fall gav organisationen en riktning.³⁶

Avdelningarna var regionala och följde i princip stadsdelsgränserna med en avdelning i varje stadsdel; de skilde sig från varandra också i språkligt

³⁴ T.ex. Sylvi Varjoranta, 'Puna-orpolassa kesällä 1930', *LS-lehti* 7/1934.

³⁵ Uppgifterna om medlemsantalet ur LS-organisationens tryckta årsberättelser 1924–1941, *Årsberättelser över föreningen Lotta-Svärd (Helsingfors 1925–1942)*.

³⁶ *Se Lotta Svärd-organisationens Helsingfors-krets, avdelningarnas arkiv, KtA.*

Kaulus, alaskännettävä, 13 cm. leveä niskassa.

Hihankäänne 15 cm. korkea, irti hihasta.

2 kpl. 18×16 cm. alataskua päälle neulottu.

2 kpl. ylätaskua sisäpuolelle.

6 kpl. leijonanapilla kiinni keskeltä.

Sarka tai nahkavyö.

Kragen nedvikt, 13 cm. bred i nacken. Ärmuppslaget 15 cm. högt, fritt från ärmen.

2 st. nedre fickor, 18×16 cm. äro påsydda.

2 st. övre fickor äro iskurna.

Knäppes mitt fram med 6 lejonknappar.

Läder eller tygbälte.

År 1925 fastställde centralstyrelsen anvisningar för hur den enhetliga lottainiformen skulle se ut. (Centralstyrelsens stenciler, Krigsmuseet)

avseende med separata svensk- och finskspråkiga avdelningar. En liten del var svenskspråkiga; deras medlemsförteckningar upptar namn ur militära och industrisläkter ur överklassen. Yrkesbeteckningarna i dessa avdelningar är i allmänhet endast "fröken" eller "fru". Avdelningarna var knappast i och för sig överklassdominerade, men deras medlemsförteckningar visar samma anknytning till samhällets politiska och ekonomiska elit som kommer till synes för båda språkgruppernas del inom organisationens centralledning och på dess förtroendeposter.

Majoriteten av avdelningarna var finskspråkiga och bland dem varierade

den sociala strukturen i högre grad. Den oftast förekommande yrkesbeteckningen i medlemsförteckningarna förefaller att vara "kontorist", men det fanns också en mängd fruar och fröknar utan yrkesbeteckning. Det fanns gott om affärsbiträden och andra lägre anställda inom affärsvärlden. Antalet lärare var litet – kanske tvärtemot vad man kunde vänta sig –, men lärarna i handarbete och huslig ekonomi utgjorde ett synligt undantag. Representeranter för dessa yrken, liksom också de talrika sjuksköterskorna, svarar väl mot bilden av lotta-organisationen som skyddskårernas hjälporganisation. Det är också möjligt att utbildningsanstalterna på dessa områden hade kontakter med lotta-organisationen. Det förefaller nämligen som om elever från samma läroanstalt eller personer från samma arbetsplats ofta skulle ha anslutit sig i grupp.

Det ringa antalet lärare kan vara ett speciellt drag för Helsingfors. Åtminstone fanns det många lärare i landsbygdens skyddskårer, även om lägre tjänstemän och funktionärer utgjorde majoriteten. Bland lottorna i Helsingfors fanns också företrädare för arbetarklassen, inklusive fabriksarbetare och städerskor. Företrädare för samtliga samhällsskikt deltog alltså i lottaverksamheten, åtminstone i viss utsträckning.

En speciell karaktär hade avdelning 9 i Helsingfors, som inledde sin verksamhet vid universitetet och är känd under benämningen studentlottorna. Det är svårt att finna företrädare för akademiska yrken i andra avdelningar. De flesta medlemmarna i Studentlottorna hade anslutit sig till LS-organisationen redan på den ort där de gått i skola och för dem var det naturligt att fortsätta verksamheten också på den nya studieorten. Medlemsförteckningarnas kolumn för utträde ur avdelningen visar, att många studentlottor när de avlagt sin examen återvände till landsorten och anslöt sig till en avdelning på sin nya verksamhetsort. Ett något överraskande drag är att samtliga medlemmar inte var universitetsstuderande eller hade avlagt slutexamen; det förefaller som om det skulle ha räckt att medlemmarna avlagt studentexamen.

Man har ofta konstaterat att vapenbrödraverksamheten övertog skyddskårernas roll när Finland drogs in i andra världskriget. Inom vapenbrödrarörelsen kunde representanter för olika politiska riktningar sluta sig samman för att driva den gemensamma saken. Man kan se något liknande i Lotta-organisationens förändrade roll under kriget. År 1940 anslöt sig 28 000 nya medlemmar och följande år 24 000. Mellan 1938 och 1941 växte medlemsantalet från 105 000 till drygt 150 000. Organisationens karaktär undergick en genomgripande förändring även om dess ledning inte förändra-

des på något dramatiskt sätt. Lotta-organisationen avskaffade de tidigare begränsningarna för medlemskap och den socialdemokratiska kvinnoorganisationen kom den tillmötes genom att acceptera att dess medlemmar också kunde höra till lottorna. Tudelningen från 1918 fick vika under världskriget och lottaverksamheten blev närapå en medborgerlig plikt. Den officiella vändningen inträffade snart efter fortsättningskrigets utbrott då skyddskåren och Lotta Svärd integrerades till en del av försvarsmakten. Deras samverkan fick härmed en ny karaktär.

Som systerorganisation till skyddskåren var Lotta-organisationen en viktig samhällsfaktor i mellankrigstidens Finland. I fråga om medlemsantalet var den landets största kvinnoorganisation. Det är trots allt lätt att överskatta dess betydelse i samhället. Även om lottorna syntes var de aktiva lottornas andel av den potentiella medlemsbasen rätt liten, liksom kvinnornas samhällsaktivitet överhuvudtaget under den aktuella tiden. I fredstid stödde organisationen försvarsaktiviteten i ett tudelat samhälle, men sina främsta insatser gjorde den under kriget. Då bar kvinnorna sin del av landets svårigheter på ett sätt som lämpade sig väl för Finlands kvinnor som i decennier kämpat för jämställdhet.

Vägens slut för skyddskårerna

KAUKO I. RUMPUNEN

De yttersta orsakerna till indragningen av skyddskårerna har under decenniernas lopp tolkats på ett förbluffande ensidigt sätt. Bakom åtgärden har man endast sett ett orätrådigt politiskt ställningstagande från segrarnas sida, eftersom de definierade organisationen som "Hitlervänlig" och därmed som stridande mot vapenstilleståndsfördragets artikel 21. Det är i och för sig lätt att förklara varför tolkningen varit så livskraftig. Skyddskårernas folk ansåg att de blivit illa behandlade och öste under åren efter kriget tröst ur självömkan: sådana var vi ju inte! Liksom så ofta stabiliserades uppfattningen med tiden och stelnade slutligen till en säker övertygelse. Tolkningen skriftfästes i skyddskårernas historia, där indragningen ytterligare knöts till Zjdanovs person.¹ Därefter har den levt sitt eget, av omvärlden oberoende, kanoniserade liv.

Redan några grundläggande frågor öppnar perspektiv på de verkliga orsakerna till att skyddskårerna upplöstes. Vilken krigsledning skulle under ett pågående storkrig gå med på att en mångårig fiende fick behålla en funktionsduglig, mobiliserbar, väl motiverad krigsmakt, som med hjälp av sin decentraliserade organisation, befolkningens stöd och lokalkännedom var ytterst lämpad för gerillakrigföring och som dessutom hade krigserfarenhet, god utbildning och tillfredsställande beväpning? Vilken stat skulle med öppna ögon binda divisioner som trängande behövdes på annat håll för en

¹ Hannes Raikkala, *Suojeluskuntien historia* III (Helsinki 1964), s. 433. Raikkala nämner inte ens att indragningskravet sammanhänge med att kontrollkommissionen förkastade arméns demobiliseringsplan.

Uppsatsen bygger på min forskning rörande skyddskårsgeneralen Lauri Malmberg kring 1980 (manuskript i krigsarkivet). Hösten 1995 utkom Martti Sinerma, *Lauri Malmberg ja suojeluskunnat* (Helsinki 1995). Sinerma har haft tillgång till mitt manuskript och jag hänvisar inte till hans arbete på de punkter vi är ense. Indragningen har nyligen behandlats också av Kari Selén, 'Suojeluskuntien lakkauttaminen', *Sodasta rauhaan* (Helsinki 1995), s. 80-87.

eventuell ockupation då samma resultat kunde uppnås med skrivmaskinens hjälp?

Händelseförloppet var dock rätt invecklat, bl.a. därför att skyddskåreerna själva förberedde sig på att verksamheten kunde upphöra.

Krigets inverkan på skyddskåreerna

Fortsättningskriget utsatte skyddskåreernas organisationsverksamhet för stora påfrestningar. De aktiva medlemmarna befann sig vid fronten, de äldre medlemmarna sysselsattes i olika uppdrag på hemmafronten och skulle svara för produktionen i ett samhälle som led av arbetskraftsbrist. Verksamheten inom skyddskåreerna fortsatte, om också på många håll på ett rätt formellt sätt. I praktiken hade allt förändrats redan hösten 1939, då skyddskåreernas huvudstab omvandlades till hemtruppernas stab och motsvarande förändringar genomfördes ute på fältet. Mobilisationen och beredskapsläget hade ännu större verkningar organisationens distrikts- och lokalnivå, eftersom organisationens förtroendemän och aktiva inkallades till fältarmén. Genom de organisationsförändringar som genomfördes efter vinterkriget lades också skyddskåreernas organisationsverksamhet om så att den ännu mera direkt kunde ta hand om stöduppgifter för försvarsmakten (i krigsförhållanden fältarmén). Förändringarna i opinionsklimatet, som kom till synes i "januariförlovningen" mellan parterna på arbetsmarknaden och i vapenbrödraandan vittnade åter på ett klart sätt om att det inte längre fanns någon återgång till det gamla när det blev fred – om det nu sedan fanns behov eller vilja att försöka återgå.

I motsats till vad som ofta påstås är det rätt likgiltigt i vilket skede en företeelse upptäcks. Däremot är det viktigt i vilket skede iakttagelserna eller tankarna leder till praktiska åtgärder. För skyddskåreernas ledning och representanter måste det ha stått klart hur fortsättningskriget skulle sluta ungefär vid samma tid som för alla andra. Med tanke på organisationens karaktär och målsättningar är det lätt att förstå, att ett nederlag inte togs upp ens i privata diskussioner – för att inte tala om att det skulle ha tagits upp till formell behandling inom organisationens organ. Den allmänna opinionen måste vara mycket deciderad innan en försvarsorganisation ens i försiktig form kan börja sondera sitt manöverutrymme med tanke på ett eventuellt nederlag. Inom skyddskåreerna var tiden mogen först vid representantmötet i slutet av mars 1944.

Frågan lyftes fram av kommandören, generallöjtnant Lauri Malmberg re-

Åren 1921–1944 leddes skyddskårerna av diplomingenjören Lauri Malmberg. Han kallades 1921 som jägaröverstelöjtnant till uppgiften att omforma en organisation som främst ägnade sig åt att omhulda traditionerna från frihetskriget till en effektiv republikansk försvarsorganisation. Tillsammans med stabschefen Per Zilliacus genomförde han de behövliga förändringarna på några år. Den s.k. Tanners parad var på sätt och vis den sista akten i denna motsättning. Historieskrivningen har dock inte noterat att Malmberg kväste demonstrationer från skyddskåristernas sida i samband med paraden genom att sätta sin auktoritet och ställning på spel på samma sätt som Tanner på andra sidan. Några år senare nämns emellertid denna "halvröda" man t.o.m. som en presidentkandidat för Lapporörelsen. Malmberg var i grunden en fridsam och försonlig man med en underfundig humor – ett typiskt offer för organisationsledarnas yrkessjukdom. Han försökte skjuta undan eller tuga ihjäl besvärliga frågor. Som försvarsminister och ef befälhavare över försvarsmak-

ten fick han nog av politikens intriger. Han stängde naivt in sig i sin organisation. I organisationsfrågor ignorerade han det omgivande samhället, inom skyddskårerna existerade bara egna interna frågor. Många skyddskårister förhöll sig positivt till den antikommunistiska aktiviteten. Eftersom Malmberg för att bevara organisationens enhet underlät att ingripa mot radikalernas verksamhet, redde han sig för utomstående som deras ledare. I verkligheten bar han på sin höjd ett ställföreträdande lidande, vilket fick honom att desto enärigare gripa till flaskan och slutligen blev spiralen bestående. Malmberg hade avancerat till general och var inte längre den kämpe han var på 1920-talet (Zilliacus hade överflyttat till arméns tjänst), utan en organisationsledare som uppskattade bekvämlighet. "När man väljer underlydande som är klokare än man själv, kommer man lättare undan", resonerade Malmberg. Man har inte klarlagt i vilken utsträckning Malmbergs personliga tragedi avspeglades i organisationens verksamhet, kanske inte på ett avgörande sätt, men i någon mån i alla fall. Hemtruppernas befälhavare kallade sig själv Mannerheims "hemmets härd" eftersom han inte fick några uppdrag vid fronten. I fältförhållanden kunde han stöda sig på sin svit och en promenadkäpp. Bilden är sannolikt från år 1941. Malmbergs arkiv, RA.

dan i hans inledningsanförande den 31 mars 1944.² Det är helt klart att ingen i ansvarig officiell ställning kunde ta upp ett sådant ämne utan att först ha fått försäkringar av stats- och krigsledningen samt censuren. Skyddskärernas representantskap kunde på intet sätt betraktas som en sluten inre krets. Det hade så många medlemmar och representerade så olika åsiktsriktningar, att också konfidentiella diskussioner om en stor principfråga i vilket fall som helst mycket snart skulle ha blivit allmänt kända. I en promemoria som utarbetats för eller på uppdrag av representantmötet tog Malmberg mera konkret ställning:

P.M. Suojeluskuntalaisten ja lahjoittajien keskuudessa on ilmennyt huolestumista suoje-luskuntien tulevaisuudesta. Osaksi tämä on johtunut siitä, että kotijoukkojen tehtävät ovat kauttaaltaan toisenlaiset kuin mitä n.s. klassillinen suoje-luskuntatoiminta edellyttää. Vielä enemmän kuin edellinen antaa aihetta huoliin sodan mahd. maallemme onneton päätyminen, mikä tällä hetkellä myöskin täytyy ottaa huomioon saksalaisten yhä kärsiessä tappioita. Ellemme saa kunniallista rauhaa, on se mahdollisuus olemassa, että suoje-luskunnat lakkautetaan. Jos tähän synkään tilanteeseen jouduttaisiin, seuraavat kaksi kysy-mystä:

- 1) Missä muodossa voidaan jatkaa urheilumaista taistelijakasvatusta?
- 2) Kuinka on pelastettava suoje-luskunnille vuosien kuluessa kertynyt omaisuus ja miten-
pelastetaan lahjoitusvarat lahjoittajien haluamaan tarkoitukseen?

Ratkaisuja on luonnollisesti vaikea löytää. Äärimmäisessä tapauksessa voisi ajatella siir-tää omaisuus ja varat Suomen Punaiselle Ristille, johon vihollisen on vaikea päästä käsiksi.

Tällä hetkellä tilanne ei tosin ole huolestuttava.³

² Protokollen från representantmörena 1944 har inte bevarats – åtminstone inte i sitt rät-ta arkivsammanhang i KotiJE Hall. tsto C1, KrA. Selén (s. 87) kommer till att det sannolikas-te är att man inte ville att protokollen skulle falla i myndigheternas händer. Den enda källan till mötets gång är Malmbergs koncept, Lauri Malmbergs arkiv 9, RA.

³ Också promemorian är bara ett koncept – i samma häfte som konceptet till Malmbergs tal. Där finns också dateringen 3.4.1944, som kan syfta just på promemorian, Lauri Malmb-bergs arkiv 9, RA. Övers: P.M. Bland skyddskäristerna och donatorerna har det uppstått oro beträffande skyddskärernas framtid. Till en del har detta berott på att hemtruppernas upp-gifter genomgående är annorlunda än vad den s.k. klassiska skyddskårsverksamheten förutsät-ter. . . En ännu större orsak till oro är ett event. olyckligt krigsslut för vårt land, vilket i detta skede också måste beaktas eftersom tyskarna fortfarande lider nederlag. Ifall vi inte kan uppnå en hedersam fred, finns den möjligheten, att skyddskärerna dras in. Ifall vi råkar i den dystra situationen, följer därav två frågor:

- 1) I vilken form kan krigarutbildning i idrottsliga former fortsättas?
- 2) Hur kan den egendom som tillfallit skyddskärerna under årens lopp räddas och hur kan donationsmedlen räddas för det ändamål donatorerna avsett?

Det är naturligtvis svårt att finna lösningar. I ett extremt läge kunde man tänka sig att över-

Senast genom dessa tankar inleddes förberedelser för alla eventualiteter. Det förefaller som om kommandören inte skulle ha bekymrat sig för de problem som väntade skyddskårerna inför övergången till fredstida verksamhet; han betecknade dem som organisationsfrågor. Med "krigarutbildning i idrottsliga former" avsåg Malmberg t.ex. knappast skapandet av en egentlig motståndsrörelse. Med kännedom om hans tankebanor kan man anta att han bekymrade sig för hur skyddskårerörelsens andliga arv skulle kunna bevaras i ändrade förhållanden. Också senare betonade han de andliga förutsättningarna: krigaregenskaper, ledarförmåga och gruppsammanhållning. Han ställde dem framom den egentliga organisationen när det gällde att bevara den funktionsduglighet som skyddskårerna stod för.⁴

Eftersom Malmberg inte skisserar upp några mera preciserade former för den framtida verksamheten eller ens dryftar dess ramar, kan man sluta sig till att han såg en utveckling som ledde fram till skyddskårernas indragning som det mest sannolika alternativet. Tolkningen stöds av hans tankar om hur de ekonomiska värdena skulle räddas; den underliggande förutsättningen är ju att krigets segrare skulle komma att ingripa i Finlands inre förhållanden på ett radikalt sätt. Å andra sidan vittnar planen om optimism, Malmberg trodde alltså att Finland skulle förbli i stort sett självständigt; ifall landet ockuperades och annekterades av Sovjetunionen skulle det inte ha funnits några möjligheter att överföra egendom. Vi saknar uppgifter om hur Malmberg vidareutvecklade sina tankar. De torde inte ha blivit helt obeaktade, ty på hösten vidtog man raskt åtgärder i den riktning som Malmberg skisserade upp i promemorian.

Vapenstilleståndet

När vapenstilleståndsavtalet undertecknats sammankallades ett extraordinarie representantmöte för skyddskårerna för att dryfta läget.⁵ Det hölls den 29 september exceptionellt på befälsskolan i Tusby. Målsättningen var att mötet skulle hållas "i all stillhet utan att väcka uppmärksamhet". Det öppnades av Malmberg, som menade att Finlands läge var förtvivlat och ingav

föra egendomen och penningtillgångarna till Finlands Röda Kors, varvid det skulle bli svårt för fienden att komma åt dem. I detta nu är läget inte oroväckande.

⁴ Se t.ex. Malmbergs brev t. general Gustaf Lindström 14.12.1944 o. 9.12.1945, Gustaf Lindströms arkiv 10, Krigsarkivet, Stockholm. Malmberg återkom flera gånger till dessa frågor också i sina memoarmanuskript och -koncept, Lauri Malmbergs arkiv 10, RA.

⁵ A. E. Martola, *Sodassa ja rauhassa* (Helsinki 1973), s. 248.

föga hopp. Med de anglosaxiska ländernas hjälp hade Ryssland blivit Europas starkaste stormakt; man måste räkna med flera hot från detta håll:

Totuus on. . . , että erinäiset piirit Venäjällä eritoten Shdanovin ryhmäkunta erikoisesti vihaa Suomea. Totuus on yhä edelleen, että bolshevikkien viha on erikoisesti kohdistunut suojeluskuntiin. Tämä ei kaipaa sen enempää selityksiä [kuin] mitä kommunistit ajattelivat lahtareista. ... [Venäjän] kommunismi on panslavismin ja imperialismin etiketti.⁶

Malmberg trodde att Ryssland inte tillsvidare – med tanke på opinionerna bland de allierade och i Sverige – skulle använda militär makt för att krossa Finland, utan skulle försöka påverka ”med andliga medel inifrån”. Men ”... när Ryssland råkar i krig med sina allierade, är det dags att kasta masken och de armékårer som småningom placerats i Porkkala kan börja röra på sig”. Malmberg nämner också eventualiteten att finländare kunde provoceras till desperata död.

Det förefaller som om Malmberg skulle ha fått information om hur vissa ministrar, fredsförhandlingarna i Moskva och republikens president såg på skyddskärnans framtid – om han inte rent av haft möjlighet att rådgöra med dem.⁷ Vid namn nämner han kommunikationsminister Eero A. Wuori och försvarsminister Rudolf Walden, som också var medlem av fredsdelegationen. Å andra sidan nämner han ytterligare inrikesminister Kaarlo Hillilä och andra utrikesministern, hans tidigare stabschef A.E. Martola samt den blivande justitieministern, riksdagsman Urho Kekkonen. Det är intressant att bland dessa namn finns flera, Wuori, Hillilä, Kekkonen, som inom kort skulle bli tvungna att stå i eller söka sig till kontakt med Zjdanov då denne kom till landet som ledare för den allierade kontrollkommissionen.⁸

⁶ Övers: Sanningen är, att vissa kretsar i Ryssland, särskilt Zjdanovs gruppering hyser ett speciellt hat till Finland. Det är likaså en sanning, att bolsjevikernas hat speciellt riktar sig mot skyddskärna. Det kräver inte desto mera förklaringar [än] vad kommunisterna tänker om slaktare. ... [Den ryska] kommunismen är en etikett för panslavism och imperialism.

⁷ Det talkoncept som jag här stöder mig på är bara en stomme som en van talar utarbetat för sig själv och innehåller på många punkter endast nyckelord och -strukturer. Sammanhanget ger heller inga upplysningar om hur Malmberg fått sin bakgrundsinformation.

⁸ De delar av Zjdanovs arkiv som rör Finland (Rossijskij Centr hranenija i izuscenija dokumentov noveicij istorij f. 77) är tillgängliga i RA på mikrofilm. I Moskva kan handlingarna veterligen inte längre utnyttjas ”av skäl som rör statens säkerhet”. Se även J u k k a N e v a k i v i, *Zdanov Suomessa. Miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu?* (Helsinki 1995) och *Linmasta linnaan. Eero A. Wuoren poliittinen elämäkerta* (Helsinki 1992).

Malmbergs – och med all sannolikhet också hans informanternas – konklusion av läget har i konceptet fått formen: ”Sk fortsätter sin verksamhet / Men gör inget nummer av sig . . . Lojala mot landets regering.” Han betraktade det dock inte som oproblematiskt, eller på något sätt säkert, att verksamheten skulle kunna fortgå. Han lyfte också fram ett annat alternativ, där “. . . namnet ändras och organisationen kamoufleras”. Malmberg såg inte en indragning som slutet; inte heller i detta skede såg han skyddskårerna som ett självändamål. Till sist betonade han än en gång fullständig lojalitet mot regeringen.⁹

Representantmötet fattade beslut om att fortsätta verksamheten, men gav i alla fall kommandören rätt och fullmakter att ”donera, sälja eller på annat sätt föra över eller överlåta skyddskårernas fria medel, de må sedan finnas i vilken form som helst”. Organisationen slöt följaktligen redan följande dag ett avtal med Röda Korset och förband sig att – ifall den upplöstes – utan ersättning och med full ägande- och dispositionsrätt överlåta all den för organisationen gemensam egendom som handhades av huvudstaben. Röda Korset skulle använda egendomen för att främja det finska folkets hälsa och kroppskultur. Malmbergs plan från våren sattes alltså i verket.¹⁰

Inom statsledningen hade man hoppats att skyddskårerna skulle kunna fortsätta sin verksamhet och regeringen diskuterade olika lösningar som skulle ha gjort detta möjligt. Man diskuterade bl.a. ett förslag av utrikesministern, general Martola att omorganisera hela försvarsmakten enligt ett milissystem där det hade varit lätt att foga in skyddskårerna. Planen fördes t.o.m. så långt att man utverkade skyddskårsledningens och högkvarterets godkännande. Den föll dock redan inom regeringens egen krets där man var medveten om Sovjetunionens ståndpunkt.¹¹

Varför utarbetade man dessa storstilade planer, trots att man visste att man inte kunde räkna på någon förståelse, särskilt inte från ”Zjdanovgruppens bolsjeviker”? Utöver önsketänkande kan man finna åtminstone en delförklaring i den allierade kontrollkommissionens tvekan. När generalöverste Andrej Zjdanov kom till Finland i oktober ordnade hans sovjetiska underlydande i kommissionen ett informationstillfälle där man i detalj gick

⁹ Lauri Malmbergs talkoncept, Lauri Malmbergs arkiv 9, RA.

¹⁰ Avtal med FRK, FRK:s arkiv. Rafael Erichs och Eino Ahlas PM om överlåtelser av egendom som tillhört sk-organisationer 25.11.1944, Lauri Malmbergs arkiv 5, RA. Raikala, s. 433–434.

¹¹ Martola, s. 249–250.

Räknesticka och cigarr. Propaganda i den illustrerade pressen 1924. Försvarsministern hemma hos sig med ingenjörinsignier. Malmbergs arkiv, RA.

igenom frågor gällande finländska förhållanden och finländarnas attityder. Härvid aktualiserades givetvis också en indragning av skyddskårerna. Man antog att en sådan åtgärd kunde medföra protester, kanske t.o.m. en risk för en kupp, inte minst därför att organisationen stod nära den centrala auktoriteten i landet, presidenten-överbefälhavaren Mannerheim.¹² Denne flaggade också öppet för att organisationen skulle skonas.

Zjdanov tog också upp frågan i en diskussion med minister Eero A. Wuori, som rekommenderade att organisationen skulle bibehållas, bl.a. med motiveringen att den också hade hand om statliga uppgifter.¹³ Zjdanov föredrog att avvakta. Dessutom förfogade Röda armén inte just då över de 15-20 divisioner som ett gerillakrig och en ockupation av Finland skulle ha bundit. Först när saken påskyndades från Moskva – på ett enligt Nevakivi

¹² Zjdanovs arkiv, se ovan. Kimmo Rentola, *Kenen joukoissa seisot. Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945* (Helsinki 1994), s. 482.

¹³ Rentola, s. 499.

för kommissionen förödmjukande sätt – blev indragningen en angelägen fråga.¹⁴ När Zjdanov i slutet av oktober återvände från överläggningar i Moskva krävde han att skyddskårerna skulle indras med kort varsel.

I sina interna överläggningar hade Finlands regering redan tidigare kommit till att skyddskårerna borde indras, en lösning som organisationens hedschef Mannerheim till sist accepterade. Också enligt hans mening var det bättre att avsluta organisationens verksamhet innan det förelåg ett direkt tvång att göra det. Skyddskårsledningen övertalades också att böja sig: "Måla opponerade sig ganska kraftigt, men insåg slutligen det oundvikliga, ville i alla fall först sammankalla ett representantmöte", skrev Martola i sin dagbok efter underhandlingarna med Malmberg.

Försvarsministeriet utarbetade en proposition om indragningen av skyddskårsorganisationen. Den skulle utfärdas "följande dag" och organisationen upplösas så snart Malmberg hunnit hålla ett avslutningstal för sina trupper. Regeringens utrikesutskott godkände lagförslaget och dess motiveringar, men ärendet uppsköts på Mannerheims önskan med ett par dagar. Han ville ge skyddskårerna själva en möjlighet att i ordnade former vid representantmötet begära att verksamheten avslutades.¹⁵ Före det ankom dock Zjdanovs kategoriska krav.

Ett strategiskt krav

Redan en granskning enbart av indragningskravets formalia ger antydningar i en helt annan riktning än vapenstilleståndsavtalets artikel 21. Vapenstilleståndsavtalet ingicks för att göra slut på krigstillståndet, övervakningen av genomförandet ankom på "Rådsunionens Högsta Krigsledning" och kontrollkommissionen var ett av dess organ.¹⁶ Inom sovjetsystemet var politiska och militära funktioner givetvis invävda i varandra, men det är helt klart att så länge världskriget pågick var huvudmålsättningen för kontrollkommissionens verksamhet att bidra till att föra kriget till ett lyckligt slut. Redan det faktum, att kravet på att skyddskårerna skulle upplösas ingår i en skrivelse som förkastar en demobiliseringsplan för Finlands armé därför att den inte var tillräckligt genomgripande, visar att kravet hade strategiska motiveringar. Dessutom var skrivelsen riktad direkt till (presidenten-)överbefälhavaren

¹⁴ Zjdanovs arkiv. Rentola, s. 498–499. Nevakivi, *Zdanov Suomessa*, s. 210–211.

¹⁵ Martola, s. 251.

¹⁶ *Finlands författningsamling* 645a/1944.

Mannerheim och inte till Finlands regering, under vilken de politiska frågorna sorterade.

Det skrivelsen har att säga om skyddskårerna ansluter sig uttryckligen till frågan om de väpnade styrkornas storlek i Finland:

... Demobiliseringsplanen förutsätter vidare, att de årsklasser som demobiliseras överförs till skyddskårens disposition. Skyddskåren är åter, som känt, en militär organisation med egna separata staber, förband och talrika kadrer. Härtill kommer att skyddskårens styrka inte har fastställts till en bestämd numerär och inte heller ingår i arméns numerär, trots att skyddskåren enligt gällande lag är en del av landets krigsmakt. Detta ger en möjlighet att i skyddskåren kvarhålla hur många beväpnade soldater som helst utöver arméns årsklasser.

Av de framlagda handlingar framgår alltså, att endast en del, och en mindre del, av Finlands väpnade styrkor kvarstår i arméns åldersklasser, medan den största delen av landets väpnade styrkor i samband med demobiliseringen överförs från armén till skyddskåren, där den kvarstår dold, men i militärt avseende som fullt organiserade lägre skyddskårsförband, vilka när som helst är redo att gripa till vapen.

De Allierades Kontrollkommission anser att bevarandet av en tilläggsarmé i form av skyddskåren visar en strävan att undandra sig bestämmelserna i Vapenstilleståndsavtalets artikel 4 och i en eller annan form hålla fast vid den krigstida armén.

Dessutom måste skyddskåren, såsom en militär och politisk organisation av Hitlervänlig (fascistisk) typ, upplösas i enlighet med Vapenstilleståndsavtalets artikel 21.

Av dessa skäl förkastar De Allierades Kontrollkommission den föreslagna demobiliseringsplanen för Finland armé och kräver: . . .¹⁷

De militära motiveringarna var primära, vilket också framgår av att artikel 21 nämns bara i en sats. Indragningens praktiska genomförande skulle också enligt kontrollkommissionens order äga rum i den ordning som fastslogs i en bilaga till vapenstilleståndsavtalets artikel 4 om krigsmakten. Upplösningen av skyddskårerna berodde alltså i sista hand på Sovjetunionens strävan att eliminera onödiga militära risker.

Zjdanovs hänvisning till hitleristiska organisationer är ett direkt citat ur artikel 21 och saknar givetvis inte heller betydelse. Det var fråga om ett budskap från kontrollkommissionen, men det var inte avsett för finländarna – kanske frånsett kommunisterna -, utan adressaten fanns i Moskva därifrån

¹⁷ Här cit. enligt den översättning till finska av generalöverste Zjdanovs skrivelse till president Mannerheim 30.10.1944/86 som finns i Malmbergs arkiv 5, RA. Originalet har inte påträffats i det relevanta sammanhanget i UM:s arkiv. T.ex. Tuomo Polvinen, *Teheranista Jaltaan. Suomi kansainvälisessä politiikassa 2. 1944* (Helsinki 1980), not 29, s. 214, använder en kopia i Erik Heinrichs privatarkiv.

det hade kommit klagomål över kommissionens hjälplöshet, oföretagsamhet och inkonsekvens. Terminologiskt hörde epitetet till sovjetsystemets dåvarande politiska liturgi, som upprepades vid behov. Senare användes samma epitet för att beteckna också krigstidens västliga allierade.

När kontrollkommissionens order nådde regeringen överlämnade den omedelbart den tidigare nämnda propositionen till riksdagen. De församlade skyddskårsrepresentanterna beslöt samma kväll – i enlighet med Malmbergs tidigare direktiv – att lojalt underkasta sig. ”Storartat lugn”, kommenterade utrikesminister Martola. I offentligheten förekom inga synliga protester och indragningens tekniska genomförande skedde utan dröjsmål. Riksdagen godkände samma dag propositionen utan diskussion i första och andra behandling. I den avgörande tredje behandlingen uttalade försvarsutskottet ordförande, ingenjör Sulo Heiniö – själv skyddskårist – ett offentligt tack till skyddskåristerna och till dem som stött skyddskårsarbetet. Direktör Kalle Kauppi uttryckte åter i arbetarnas namn sin tillfredsställelse över att skyddskårerna upplöstes. Ingenta berörde överhuvudtaget själva propositionen, som sålunda godkändes enhälligt. Genom en order av hemtrupperna omvandlades några skyddskårsdistrikt till militärdistrikt, medan de andra indrogs i likhet med övriga skyddskårsorgan, -tjänster och -befattningar. För de frågor som blev öppna tillsattes likvidationsorgan. Såsom utlovat överlämnade organisationen ”all sin fasta och lösa gemensamma privategendom” till Röda Korset. Kommendören läste sin sista dagorder i radion. Allt väsentligt hade klarats av innan kontrollkommissionens tidfrist gick ut. Skyddskårerna fanns inte längre.¹⁸

Lauri Malmbergs uppfattning om det nya läget framgår av hans svar på ett brev av hans svenska kollega, den kände Finlandsvännen general Gustaf Lindström i december 1944. Denne hade som sin uppfattning framfört att Finland i det nya läget borde försöka vinna tid och skrupulöst försöka uppfylla vapenstillståndskraven med sikte på att få delta i de slutliga fredsförhandlingarna där Sovjetunionen inte skulle vara enda motpart. Under tiden borde Finland akta sig för ”att icke ge Stalin inför England och än mera inför Amerika moralisk rätt att besätta Finland”. Ifall landet ockuperades var dess öde beseglat, det ”skulle betyda Finlands undergång”.¹⁹ I sak hade

¹⁸ Martola, s. 251. Raikkala, s. 434–435. Rd prot. I 1944, 30.10., s. 740 o. 3.11., s. 746.

¹⁹ Lindström t. Malmberg 27.11.1944, Lauri Malmbergs arkiv 1, RA.

Malmberg inget att tillägga, för egen del granskade han det skeddå som ett fullbordat faktum, realistiskt liksom statsledningen. Han kan dock inte betecknas som någon kappvändare:

Jag tror, och många med mig, att Du träffat huvudet på spiken. Vår tunga, men på sammagång enkla uppgift är, att vapenstillestånds villkoren uppfyllas. Läget är helt nytt för vårt land. Vi uppleva en viss metamorfos och därför märkes ett naturligt famlande ännu så länge.

Vi måste se till, att s.k. "patrioter" ej komma att fördärva den svåra situationen med överord och än mindre med gärningar.

Ett factum är, att skyddskårerna äro upplösta. Men deras över ett kvartsekellångt existerande har lärt vårt folk att inse ordningens och disciplinens betydelse. På grund av inertiens lag arbeta nu i vida kretsar huvudsakligast f.d. skyddskårister både medvetet och instinktvt för ordningens upprätthållande. Vi ha mycket att tacka dem för lugnet i landet.²⁰

²⁰ Malmberg t. Lindström 14.12.1944, Gustaf Lindströms arkiv 10, krigsarkivet, Stockholm.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Gustav III, von Stedingk och Jägerhorn

PATRICK BRUUN

Sjuttonhundratalet och det tidiga adertonhundratalet präglades ur svenskt perspektiv av rikets pretentioner att respekteras som en av stormakterna. Uppvaknandet och tillnyktringen kom när Wienkongressen summerade den föregående revolutions- och krigspolitikens resultat och fastställde att fredens garantier var Österrike, Preussen, Ryssland och Storbritannien med Frankrike – tack vare Talleyrands insatser – som en medverkande outsider. Genom tsar Alexanders lyckosamma möte med Bernadotte i Åbo 1812, passerade Sverige lyckligt genom legitimitetsklausulens nålsöga; det fanns ingen av Vasa-ätten som kunde ställa krav på Sveriges tron (se Oscar Nikula, *Adolph Fredric Munck*, SSLF 570, s. 311–314). Invändningar mot Karl Johan (f. Bernadotte) som tronföljare kunde inte resas. Tronföljarens krigiska meriter i alliansen mot Napoleon räckte inte till att göra Sverige till en av den europeiska fredens garantier.

Hela denna period inklusive decennierna före den franska revolutionen återspeglas på ett intresseväckande sätt i Carl Henric von Platens teckning av fältmarskalkens och ambassadörens Curt von Stedingks långa och innehållsrika liv (1746–1837) på poster som tillät honom att möta och observera många av samtidens ledande män och kvinnor.

Curt von Stedingk, som kom att bli Sveriges sista fältmarskalk, var av pommersk börd. Hans far ägde pommerska gods och deltog som major i den svensk-pommerska armén i sjuårskriget. Morfadern var preussisk generalfältmarskalk som hade avböjt att kämpa i Fredrik den Stores arméer. Unge Curt gjorde som Runebergs Soldatgossen 50 år senare, ”vid 15 år gevar han tog, vid sjutton var han man” med den olikheten att Curt redan vid 13 års ålder som fänrik fick delta i Stralsunds försvar; vid 17 var han utsänd av familjen till Stockholm för att av svenska kronan utverka ersättning för krigets härjningar. Då svävade han inte längre i livsfara, men säkert fick han ofta svälta trots alla de rekommendationsbrev till faderns gamla krigskam-

Behandlade arbeten

Gunnar Artéus (red.), *Gustav III:s ryska krig*. Militärhistoriska avdelningen vid militärhögskolan. 183 s. Stockholm 1992.

Margareta Beckman, *Under fransk fana! Royal Suédois – ett svenskt regemente i fransk tjänst 1690–1791*. Svenskt militärhistoriskt bibliotek. 141 s. Stockholm 1995.

Carl Henrik von Platen, *Stedingk. Curt von Stedingk (1746–1837) – kosmopolit, krigare, diplomat hos Ludvig XIV, Gustav III och Katarina den stora*. 424 s. Stockholm 1995.

rater han hade fått med sig. Men han rörde sig i hovkretsar och befanns vara jämnårig med kronprinsen (sedermera Gustav III).

En faderlig vän med stort inflytande var greve Carl Sparre (1723–91), från 1759 generalkrigskommissarie, senare överståthållare i Stockholm, landshövding i Gävle, riksråd och krigsminister. Bevarade brev från von Stedingk till honom löper som en röd tråd i von Platens biografi. De täcker alla stationer under brevskrivarens skiftesrika liv.

Ären i Stockholm gav honom vänner, också jämnåriga, av vilka kronprinsen självfallet var den viktigaste. I praktiken var han emellertid medellös och hade stora svårigheter att ekipera sig så som konvensansen krävde. När det egentliga syftet med Stockholms-besöket var uppnått – eller när det blev klart att det inte kunde uppnås – gällde det att planera för framtiden och likaså för den fyra år yngre brodern Victor som, också han, hade sänts av föräldrarna till Stockholm. Sparre planerade för bägge två och Victor sändes till kadettskolan i Karlskrona för att utbildas till sjöofficer. Han antogs som 15-årig till högsta klassen, gick igenom kursen, och kom att sluta sin karriär som generalamiral för hela svenska flottan. Curt, däremot, dirigerades av Sparre till dennes gamla regemente i franska armén, Royal Suédois. Där skulle finnas en ledig löjtnantstjänst.

Kort före avresan till den stora världen träffade Curt händelsevis kronprinsen. De hade ett förtroligt samtal under en promenad i Kungsträdgården och vid avskedet yttrade prinsen, enligt vad Curt skrev till sin far: "Min vänskap kommer att följa Er överallt... och räkna på mig i allt där jag kan vara till nytta för Er." När Gustav väl hade kommit till makten var han inte alltid sina vänner trogen, skriver v Platen (s. 51): "Men gentemot Curt von Stedingk uppfyllde han sitt löfte".

Löjtnantstjänsten i Royal Suédois var inte inspirerande. Den gällde kanalgrävning mot den österrikiska gränsen, men vid en stormönstring med kung, hov och ambassader fick v Stedingk kontakt med den svenska beskickningen som i fortsättningen skulle vara en fast punkt i livet i Frankrike; detta ledde till, om också flere år senare, att den unge officeraren som alltid var i penningknipa under vintrarna kunde extraknäcka på beskickningen – med benäget kungligt tillstånd.

Nästa lyckospark kom när kronprins Gustav 1771 med sin yngre bror kom på ett officiöst besök i Frankrike. v Stedingk skulle åka dem till mötes och följa dem under besöket. Under besöket kom budet sent en kväll att konung Adolf Fredrik hade avlidit och att kronprinsen nu var Gustav III. Greve Scheffer i den svenska sviten handlade snabbt, åkte till Versailles, begärde och fick företräde hos Ludvig XV, som redan hade dragit sig tillbaka för natten, förmedlade budskapet, antydde vad detta kunde innebära för det framtida samarbetet länderna emellan och for in till Paris med ett löfte om framtida franska subsidier. En utrikespolitisk strömkantring i Sverige var ett faktum.

Härefter kom v Stedingk att dela sin tid mellan Frankrike och Sverige och befordrades naturligtvis på bägge hållen. Under en fyraårig permission i Sverige (1773–77) plockade han utmärkelser som andra plockar ängsblommor. Viktigt med tanke på framtiden var att han 1777 fick välja mellan att bli major vid Livgardet och tjänsten som bataljonschef i Savolax. Till allmän förvåning valde han Savolax vilket 10 år senare skulle göra honom till chef för de Karelska dragonerna. Men då skulle han därförinnan ha blivit överste för regementet Royal d'Alsace i Frankrike. Våren 1778 återvände han till Frankrike i hopp om att äntligen få vara med om ett krig. Det fick han ett år senare i det amerikanska frihetskriget i en kohort franska frivilliga.

Han återvände som en bleserad och dekorerad krigshjälte till det ljuva livet i Paris – på högsta nivå, men freden i Paris 1783 klargjorde att krigisk ära inte stod att vinna i fransk tjänst. Under en kort permission i Sverige utnämndes han till överste för de Karelska dragonerna och hörde till Gustav III:s svit när denne sammanträffade med Katarina II i Fredrikshamn.

v Stedingk återvände omgående till Frankrike, men sammanträffade nästa gång med sin monark när denne på återväg från Italien gjorde ett kort besök i Paris. Resultatet av detta var en fransk-svensk allians och som byte en liten koloni, St. Barthélemy i Karibiska havet, som ett insegel på stormaktsstatus.

Hösten 1787 återvände v Stedingk till Sverige. Inom föga mer än ett halvår skulle Gustav III tillhandahålla det efterlängtrade kriget. Därmed är vi också inne i den del av Curt von Stedingks liv som berör Finland och är en del av Finlands historia. Då har vi kommit till s. 133 av de 424 som hela boken omfattar. Tyngdpunkten i granskningen vilar naturligt på slutkapiteln.

Ett allmänt omdöme om v Platens biografi är att den är väldisponerad,

välskriven och medryckande. Den behandlar med sakkunskap en brytningsperiod i Europas, ja varför inte i den västra hemisfärens historia: början till nedbrytningen av det feodala klassamhället. v Platens motiv och förutsättningar att gå i land med den stora uppgiften att teckna Sveriges sista fältmarskalks liv är många. Han är en ättling i fjärde led (dottersons sonson) som vittnar om huru levande minnet av fältmarskalken var i slakten. Därtill hade han själv under sin diplomatiska karriär representerat sitt land i Ryssland och Frankrike, ute i Europa och bortom Atlanten. Som ättling var det enkelt att spåra det brevmaterial som fanns inom slakten och som tydligt kompletterar bilden av v Stedingk.

v Stedingk har naturligtvis beaktats i den historiska litteraturen och av forskningen, men någon heltäckande biografi har inte tidigare funnits. Fältmarskalkens svårson, greve Magnus Björnstjerna publicerade i Paris *Mémoires Posthumes du Feld-Maréchal Comte de Stedingk* (1844–47), och H.L. von Dardel 1922 *Fältmarskalken von Stedingks tidigare levnadsöden*, men dessa är de enda som i någon mån gör anspråk på att vara heltäckande. I huvudsak bygger de på v Stedingks brev, alldeles som v Platen (Förordet, s. 9). v Platen tackar i en efterskrift enskilda och institutioner som hjälpt honom med uppgifter och material. Särskilt viktig synes fältmarskalkens dotter Maries utförliga dagbok ha varit. Framställningen visar emellertid att också brev till familjen och slakten i Pommern i stor utsträckning har bevarats, men de ingår kanske i ett släktarkiv.

Beroende på författarens utgångspunkt, att i huvudsak bygga framställningen på Curt v Stedingks egna brev saknar man i stort sett hänvisningar till brev till honom. Dock har vi i den lilla serien *Konung Gustaf III:s skrifter i politiska och vittna ämnen tillika med dess brefvexling V* (Stockholm 1810, ss. 85–228) inte mindre än 56 brev av majestätet från åren 1778–90. Volymer finns inte i bibliografin.

Dokumentationen är i njuiggaste laget, utan att man för den skull har anledning att misstänka ett självväldigt utnyttjande av brevmaterialet. Den vanliga formeln är "Stedingk skriver, datum och lokal, adressat". Genom att postgången på 1700-talet var något sämre än den är i våra dagar – särskilt i krigstid – var privatbrev sällan ensaksbrev. Beroende på saksammanhanget kan exakt samma hänvisning förekomma många gånger, liksom olika brev kan ha exakt samma klassificering. Forskare som senare vill kontrollera eller supplera den information som meddelas skulle därför behöva data om var brevet förvaras – när det gäller Carl Sparre vet vi att det är Börstorpsamlingen – och precis information om brevsamlingarnas karaktär; helst skulle breven vara numrerade eller på något sätt förtecknade. Det kan tyckas vara ett alltför strängt krav på en biografi som endast vill presentera sitt objekt i helfigur, men då den samtidigt ger viktig information om en central person i ett viktigt händelseförlopp, är saken inte oväsentlig.

Kriget 1788–1790

Gustav III:s ryska krig var utomordentligt viktigt ur ett finländskt perspektiv, men mindre så ur det svenska-rikssvenska. Det skulle erbjuda den svenske kungen en möjlighet att ställa sig i spetsen för ett västeuropeiskt korståg mot barbariet i öster; det var ett anfallskrig som man försökte camouflera. Liikalanoten och Anjalaförbundet talade om officersskårens ovilja att för tredje gången under samma sekel gå ut i fält och utan ständernas av konstitutionen förutsatta beslut.

För den finsknationella historieskrivningen förebådade Anjala-förbundet det autonoma Finland, J.A. Jägerhorn och G.M. Sprengtporten var förelöparna, de första självständighetsmännen.

v Platen glider rätt lätt och elegant över skeendet 1788, det första krigsåret, delvis säkerligen, för att v Stedingk inte i särskilt hög grad var berörd av de rebelliska sinnesstämningarna i södra Finland när han själv stod med karelare och savolaxare på Savolax-fronten. Han omtalar officersdelegationer ledda av en kapten Glansenstierna (en nyländsk dragon i avsked, sväger till G.M. Sprengtporten), som inte rönt framgång i Stedingks trupper, men desto mera i de två regementen som fördes öv. Brunow och av öv. Hastfehr, den senare chef för hela Savolaxbrigaden. Brunow och Hastfehr, som på eget initiativ drog sina trupper tillbaka över den ryska gränsen, arresterades sedermera liksom Anjala-männen och fördes till Stockholm och avsattes från sina befälsposter trots att de strängt taget inte var Anjala-män. Stedingk blev då brigadkommendör.

För Gustav III var läget i Kymmenedalen inte bara olustigt utan ganska hotfullt, när han krävde, med hänvisning till Liikala-noten, att officerarna skulle avkrävas en skriftlig försäkran att de skulle slåss till sista man. Anjalaförbundet kom i själva verket till som ett svar på kungens krav (12 augusti, undertecknat av 113 officerare). Kungens uppbrott från högkvarteret i Kymmenegård den 25 augusti för att i Sverige befatta sig med krigshotet från Danmark, hindrade konflikten från att ytterligare skärpas. På vägen till Stockholm erfor Gustav III att Danmark hade förklarat krig. Därigenom räddade han sitt ansikte, åtminstone i den mobiliserade arméns ögon. Samtidigt kunde kungen på säkert avstånd från fältarmén gå i författning om de enskilda konspiratörernas fängslande och ersättande med lojala officerare. Det var så v Stedingk fick Savolaxbrigaden. Därtill hann kungen, adelsståndet till nackdel, genomdriva sin andra revolution, Förenings- och säkerhetsakten 1789 varigenom enväldet stärktes. Denna kan sägas ha varit en grund för de konspirationer som bl.a. ledde till skottet på maskeradbalen.

v Platen är, klokt nog, försiktigt restriktiv när det gäller den allmänna politiska utvecklingen inte minst för att v Stedingk kom att stå på sidan om denna genom sin utnämning till svensk ambassadör vid hovet i Petersburg räknat från dagen efter freden i Värälä. Självfallet skulle det också ha fört för långt att behandla Anjalaförbundet och dess politiska bakgrundsfaktorer.

Detta skulle ha krävt ställningstagande till den finsknationella historieforskningens delvis svårtillgängliga (av språkliga skäl) resultat.

En sida av Gustav III:s krig som kunde ha behandlats utförligare och kunde ha setts ur ett helhetsperspektiv är den operativa planeringen. Erik Birck disputerade 1944 i Helsingfors på *General Tolls krigsplan år 1788. Dess utförande och sammanbrott* (SLS CCXCVI). En av dess stora förtjänster är den utförliga förteckningen av både tryckta och otryckta källor. Bland de tryckta finner vi G.H. Jägerhorns *Lefvernes Beskrifning*, publicerad i *Historiallinen Arkisto* VIII, 1884; bland de otryckta i Sveriges krigsarkiv i serien *Krigshandlingar 1788–1790 "Jägerhorns arkiv"*. I denna samling finns en dossier rubricerad "G.H. Jägerhorns minnesanteckningar från kriget 1788–90" där vi får en löpande analys av operationerna, särskilt på Savolax-fronten "der orsakerne till Svänska vapnens mindre lyckliga framgång Sökes at upträckas". Denna är paginerad 1–252. Därefter kommer fem Bihang, av vilka No 3 och 4 är av central betydelse, d.v.s. en operationsplan utarbetad av Jägerhorn för ett vinterfälttåg, och en instruction för öf. Lieut. Gen.adj. af flyg: Jägerhorn. Dessa bilagor omfattar totalt c. 50 sidor (se Birck, s. 278, nn. 2–3).

Jägerhorns både levnadsbeskrivning och minnesanteckningar är särskilt intressanta därför att Jägerhorn vid krigets utbrott var underställd Stedingk som major och chef för Puumala kompani.

När kriget till lands i juni 1789 blossade upp på nytt utmed Savolax-fronten, inregistrerade de svenska vapnen framgångar vid Porrassalmi den 13 juni och vid Parkumäki den 29 juni. Vid Porrassalmi hörde Jägerhorn till de officerare som särskilt berömdes. Ryssarna kom emellertid tillbaka den 19 juni och var nu framgångsrika, men för Stedingk innebar detta ett andrum på en vecka under vilken det mesta av förråden i St. Michel kunde räddas.

Efter Porrassalmi sändes Jägerhorn som kurir till det kungliga högkvarteret. Johan Albert Ehrenström, som var placerad i det kungliga kansliet beskriver i sina *Historiska Anteckningar* (I, 198, publ. av S. Boethius 1882) det intryck han fick av kuriren som kom fram den 21 juni: "Han såg ut som en röfvar i svart skjorta, trasiga kläder, söndriga stöflar, hatten afbränd till hälften, det gula fodret äfven brändt af en granat, ansiktet svart af kruttrök och damm."

Som bärare av goda tidender blev Jägerhorn firad och intervjuad, icke minst av kung Gustav. Stedingk fick riddartecknet av Svärdsordens Stora kors, och efter Parkumäki blev han generalmajor. Jägerhorn knöts till den kungliga staben som adjutant av flygeln och han fick skriva en analys av sommarfälttågets operationer, militäriskt stram där varje enskilt avsnitt följdes av en *Reflection*. Denna analys torde Gustav III ha fått kort före sin återresa till Sverige. Ett vanligt omdöme särskilt om striderna vid Porrassalmi och Parkumäki är att framställningen är mycket subjektiv, brigadchefen får träda i skuggan för stabschefen, major Jägerhorn och underordnade befäl-

havare (v Dardel, 147).

"Sommarens segerrus blev upptakten till en förtalskampanj huvudsakligen i Stockholm. Adelsmän, hovfolk och 'hemmamilitärer'... försökte ta heder och ära av Stedingk... Men även militär i Savolax och vid kungens högkvarter sjöng med..." (s. 178). Avund var grogrund för författaren, men menar att det är svårare att framställa vad det var som blev den tändande gnistan. "Kanske var det klagomål och kritik framförd av några officerare vid Stedingks regemente (s. 179). Här passar nog G.H. Jägerhorn och hans rapport och hans analys in.

Jägerhorn bör ha haft goda möjligheter att i närperspektiv iaktta regementschefen – i den mån det var möjligt i stridens olika faser. Jägerhornns ovan nämnda biografiska anteckningar, enl. Rapportens överskrift "Beskrifning öfver 1788. 1789 och 1790 Årens campagne i Savolax. Utdragit af en Journal Hållen under Krigsåren och författadt i November och December Månader år 1791 af C:H:J:" är veterligen den i tid och rum närmast liggande kontinuerliga och systematiska serie av observationer vi har. Den uppvägs endels av Stedingks egna rapporter och iakttagelser förmedlade både till kungen och till Carl Sparre, endels av tillfälliga glimtar och minnesbilder av krigsdeltagare och andra ögonvittnen.

v Platen är böjd för att kategoriskt avfärda Jägerhornns kritik och beskrivningen (s. 180):

Den i militära frågor lätturade kungen hade medfört en djärv plan för ett vinterfälttåg. Den hade utarbetats av Gustav III:s nya militära orakel, Georg Henrik Jägerhorn, som tidigare tjänat under Stedingk och utmärkt sig vid Porosalmi (Porrassalmi). Jägerhorn hade sedan knutits till Gustav III:s stab. Han var en duktig, finskspråkig officer, intrigant och självgod med en betydande talang att uppförstora egna bragder och nedvärdera andras. Som ett led i hans självhävdelse ingick att förtala Stedingk så att hans "hjältedåd" skulle framstå desto klarare. Hans plan för vinterfälttåget hade vunnit kungens entusiastiska bifall. Redan detta höjde inte stämningen i högkvarteret. Stedingk tvekade inte att sköningslöst underkänna Jägerhornns idéer.

Här misstar sig v Platen när det gäller den operativa planeringen. Gustav III gick i fält enligt Johan Christopher Tolls krigsplan uppgjord med tanke på ett blixtkrig, som inte skulle förberedas genom att bygga upp stora magasin och förråd, ej heller genom överraskande stora trupptransporter och koncentrationer. Den byggde på koordinerade operationer till lands och till sjöss. Ryska flottan skulle slås ut, trupper skulle landsättas söder om Petersburg i Oranienbaum, medan en segerrik svensk flotta skulle stöda marktruppernas avancemang till Viborg och vidare till Petersburg.

När Hogland-slaget (17.7.1788) kraftigt reducerade den svenska örlogsflottan och lämnade betydande ryska flottstyrkor intakta, var också den Tollska planen torpederad. Operationerna till lands utmed den sydöstra riksgränsen kom att dominera krigsföringen.

Den konstitutionella ursäkten för att börja ett försvarskrig fick Gustav III genom observationer på Savolaxfronten där en kosackpatrull rapporterades ha överskridit gränsen och avlossat några skott (den 29 juni 1788). – Det bör här framhållas att ett anfallskrig skulle ha förutsatt ständernas bifall.

Lars Ericson (*Gustav III:s ryska krig*, s. 80) konstaterar utan reservationer att "Överste Hastfehr hade, med kosackuniformer som beställts hos operaskräddaren Lindblad i Stockholm, iscensatt ett "Ryskt" anfall med beskjutning av finsk trupp vid Puumala." Redan en vecka tidigare, den 23 juni, hade Gustav III avseglat från Stockholm för att återvinna vad som förlorats i freden 1743 (ibid.). Iakttagelserna och rapporten om kosackpatrullen gjordes av Jägerhorn, som då var knuten till Hastfehns stab som adjutant med Puumala som förlägningsort.

När Jägerhorn så dramatiskt, svärtad av krutrök, i trasig uniform, dök upp i det kungliga högkvarteret etablerades en personlig kontakt mellan majestätet och den savolaxiske officeren, vars topografiska insikter om gränstrakterna förvärdade under fem år under G.M. Sprengtporten inom rekognosceringsverket, ledde till att han av kungen fick i uppdrag att utarbeta en operationsplan för fälttåget 1790. Den kom att gå ut på ett vinterfälttåg från Savolax ned till Kexholm och vidare till Petersburg. Den vann Gustav III:s gillande och Jägerhorn fick i uppdrag att förbereda verkställigheten av projektet. Förberedelsevis hade planen tydligt diskuterats i Borgå i början av november. Krigsrådet beslöt då att framskjuta vinterkriget inemot följande vår (C. von Bonsdorff, *Gustav Mauritz Armfelt I*, SLS CCXII, s. 128). Detta berörde också G.M. Armfelt som hösten 1789 hade kommit med årets sista förstärkningar från Sverige (a.a., s. 122). Hans brigad skulle under vinterfälttåget placeras sydligast på fronten i Savolax (a.a., s. 125 f.). Armfelt medger sig känna skräck för Savolax, men finner att tanken på ett vinterfälttåg är djupt rotad i kungens sinne, vilket skulle ha berott på hovintriger och ingivelser "av en icke namngiven intrigör" (a.a., s. 126 f; denne intrigör identifieras av v Bonsdorff som "den duktige G.H. Jägerhorn", s. 127, n.1). En anledning till Armfelts skräck var möjligen betingad av uppgifter han hört om att hela Savolax-brigaden (d.v.s. befålet) av missnöje med Stedingk anhållit om avsked, skrev han hem i oktober (a.a., s. 126, n.1), vilket han för sin del fann obegripligt. Men kungen hade dock själv sommaren 1789 funnit för gott att hälsa på Stedingk och hans brigad, på grund av missnöjet eller misstämningen.

Kungen och Armfelt begav sig till Stockholm mot slutet av året men den sista mars 1790 finner vi dem åter i Finland, i Åbo. Den 4 april var Armfelt i St. Michel, den 7 april också kungen (a.a., 130 f.). Den 15 april öppnades fälttåget med ett anfall av Armfelt mot Partakoski och Kärnäkoski, varifrån fienden tvangs att retirera. Ryska motangrepp slogs tillbaka, liksom ett anfall på Stedingk i Pirttimäki. Därefter inträdde lugn på Savolax-fronten – vinterfälttåget rann bort med smältvattnet.

Denna långa exkurs beträffande Gustav III:s ryska krig med egentlig cen-

trering på majoren, senare öv. löjtnanten och översten Georg Henrik Jägerhorn, avsåg att visa att Gustav III:s handlande följde först Tolls krigsplan för att, när en av förutsättningarna för dess lyckliga genomförande, svenskt herravälde till sjöss, inte kunde uppnås, kungen med förtjusning accepterade den jägerhornska tanken på ett vinterfälttåg, ett vinterfälttåg där han i spetsen för sina trupper skulle tränga fram ända till Petersburg. Omgivningens brist på entusiasm ledde till kompromisser, anfallet kom för sent så att is- och vintervägar inte kunde utnyttjas. Initialframgångarna kunde därför inte heller utnyttjas.

Det andra problemkomplexet som skulle skärskådas var de savolaxiska officerarnas missnöje med v Stedingk. Det är naturligtvis omöjligt att bortom två sekler nå fram till dess ursprung och kärna också om man förstär mot bakgrunden av Liikalanoten och Anjalaförbundet samt de kungliga utrensningarna och högmålsprocesserna i Åbo att stämningen a priori måste ha varit negativ mot främmande kungliga gunstlingar som fick höga befälsposter och inte kände till vare sig landet eller folket.

I en sådan miljö är det inte lätt att dokumentera var utvecklingen tog sin början om det också finns bevarade brev som visar huru skvaller förts vidare och kanhända förvanskats. Av framställningar och rapporter som i sak borde vara objektiva finns det i det jägerhornska arkivet två nummer där kritik eller försmädliga omdömen nära nog systematiskt riktas mot Curt von Stedingk, Lefvernesbeskrifningen och Minnesanteckningarna med analyserna av krigshändelserna. Det förefaller som om de två officerarnas möte i Savolax skulle ha blivit en skräll för Jägerhorn. Under detta informerades v Stedingk om Jägershornns kännedom om trakten, terrängen o.s.v., men den höga herren tycktes inte intresserad. Samtidigt är det klart att v Stedingk hade anledning att vara på sin vakt, dels fanns det en annan Jägerhorn, vars rykte inte var så gott (Jan Anders), dels hade Georg Henrik gått i G.M. Sprengtportens skola, och nära fem år arbetat under honom i Recognosceringsverket. Och Sprengtporten hade två år tidigare gått över i rysk tjänst. Därtill visste man att den savolaxiska officerskåren var en sluten, väl sammanhållen elit (v. Platen, s. 143). v Stedingk lärde sig nog att uppskatta Jägerhornns goda sidor med tiden, och skrev positivt till kungen om honom (28.1.1789, se v Dardel 140 och 147), men då hade kungen själv upptäckt majoren.

Jägerhorn kom därigenom att ha nära kontakter med Savolax, med det kungliga högkvarteret och med Stockholm och man får räkna med att han inte höll inne med sina åsikter på något håll. Sen tog intrigmakarna och skvallret hand om resten.

Nya perspektiv på Gustav III:s krig

I *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige* av 1982 gjorde Gunnar Artéus ett intressant försök att med frihetstidens Sverige som primärt fallstudieobjekt pröva giltigheten av den praktiska användbarheten hos ett

antal generella *indikatorer* på militarism i samhällen med förindustriell struktur men utvecklad politisk organisation. Nu står Artéus som utgivare och medarbetare i en ny volym, liksom den föregående utgiven av Militärhistoriska avdelningen vid svenska Militärhögskolan, *Gustav III:s ryska krig* med hänvisning till 200-års minnet av slaget vid Svenskund. Man har då anledning att vänta sig nya infallsvinklar hos de fyra författare som svarar för de nya analyserna. Volymen inleds av en betraktelse av prof. Göran Rystad: 1788: Varför krig? Något om bakgrund och 'orsaker' till Gustav III:s ryska krig.

Det är skäl att i korthet ange vissa drag i de övriga fyra uppsatserna, av vilka den första av Nils-Göran Nilsson behandlar 'Den gustavianska armén', den andra av Lars Ericson 'Kriget till lands 1788-1790', den tredje av Jan Glete 'Kriget till sjöss 1788-1790' och den fjärde och sista av Gunnar Artéus 'Gustav III:s militära ledarskap'.

Nilsson utgår från Gustav III:s egna uttalanden (bl.a. inför riksdagen 1778) om de reformer han hade genomfört efter revolutionen 1772. Riksdagen trodde kungens ord och han gjorde det säkert också själv. Claes Theodor Odhner, som mer än någon annan hävdtecknare har påverkat svenska historiker, synes ännu på 1980-talet stå bakom framställningar som hävdar att den svenska krigsmakten var väl rustad för kung Gustavs krig. Inte ens Birck (se ovan) som står för den enda specialutredningen, har kommit fram till en kritiskt självständig bild av läget. Ingvar Andersson påpekar dock i sin *Sveriges historia* (1 upplagan 1943) att det fanns en klar kontinuitet mellan frihetstiden och den gustavianska epoken, och detta fastslogs definitivt av Oscar Nikula i en uppsats i denna tidskrift 1961 ('Militärkonseljen 1762-69', ss. 116-135). Detta konstituerar en skiljelinje mellan rikssvensk och finländsk krigshistoria. Den senare byggde på längre undersökningsperioder, varigenom kontinuitet resp. förändring framträder tydligare.

Nilsson nämner (s. 39) flere reformer som var anhängiggjorda men vid Gustav III:s revolution 1772 ännu inte genomförda, resultat av militärkonseljens arbete: Avskaffande av ackorden för tjänster, förslag till en ny trossorganisation, passevolanskassor vid de indelta regementen och storläger som utbildningsinstitution. Det rör sig här om aspekter av militärlivet som av en ung nyländsk dragon, Carl Johan Aminoff (1733-1809) tas upp i sina minnesanteckningar, publicerade av rec. (*Vardagslit och sjuårskrig*, SS LF 586, 1994, se ss. 296 f., passevolansen, trossorganisationen och mönstringen, ss. 331-338). Passevolansen var "ett militärt system, som gick ut på att befälet mot viss ersättning åtog sig att svara för det värvade (el. indelta) manskapets underhåll och i vissa fall rekrytering av soldater" (*Bra Böckers lexikon* av 1978, som noterar att systemet avskaffades 1872-75 i Sverige).

Bland de reformer som förverkligades efter Gustav III:s trontillträde var organiserandet av Savolaxbrigaden - och i anslutning till denna en kadett-skola - som under G.M. Sprengporten utvecklades till ett elitförband vant

att röra sig i skogsterräng i stället för på öppen mark i lineära, täta formationer. Den bestod med den äran sitt elddop under Gustav III:s krig.

Nilsson anger en del politiska konstellationer som medverkade till att planerade reformer inte genomfördes. För Finland bidrog det intensiva fästningsbyggandet (Svartholm, Sveaborg) då de indelta infanteriregementenas möjligheter till övningar beskars genom att stora arbetskommenderingar utgick under den gustavianska epoken.

Med tanke på Gustav III:s ryska krig kan vidare noteras att en viss beredskap fanns för ett blixtkrig, ett sådant som Toll hade planerat. Motgången i Hoglandsslaget, som bidrog till att Danmark tyckte sig kunna förklara Sverige krig, senare Liikalanoten och Anjalaförbundet gjorde det omöjligt att med kraft engagera landstridskrafterna. När blixtkriget i praktiken blev ett ställningskrig tog pengarna slut och Gustav III:s fahnehjelmare var ett dåligt surrogat.

I sin granskning av kriget till lands 1788–1790 programmerar Lars Ericson målmedvetet sin undersökning (ss. 69 f.). Avsikten är att fastställa forskningsläget, "att analysera skeendet för att försöka förstå varför kriget inte ändade lika katastrofalt som två decennier senare" (1808–1809). Detta görs genom att studera ett fälttåg i allmänhet och ett slag i synnerhet. Han väljer då med god urskillning fälttåget i Savolax sommaren 1789 och det avgörande slaget vid Porrassalmi den 13 juni 1789. Han väljer här ett tillväggångssätt som numera är vanligt i modern militär forskning. Det speglar önskan att se slaget ur de deltagande officerarnas och soldaternas individuella synvinklar. Förf. hänvisar (s. 106) till kontinentala exempel från 1960-, 1970 och 1980-talen, och nämner Peter Englund's *Poltava* (1988) som en svensk motsvarighet.

Nolens volens konfronteras han därvid med motsättningen v Stedingk – G.H. Jägerhorn, brigadchefen kontra gränsmarkens kartografisk-topografiske expert; utlänningen som inte kunde kommunicera med trupperna kontra savolaxaren som kände och förstod sina soldater.

Genom att Tolls plan byggde på överraskningsmomentet anlände Savolaxbrigadens tre överstar Hausfehr, Stedingk och Brunow i sista minuten till sina förband för att ryssarnas misstankar att något var i görningen inte skulle vakna. Särskilt v Stedingk måste i de djupa skogarnas sjörika Finland ha mött en helt ny terräng, medan Jägerhorn hade tillbragt 5–6 år under G.M. Sprengtporten med kartografering av gränstrakterna, där erövringen av Nyslott var ett av de omedelbara krigsmålen för att vägen till Kexholm och Willmanstrand skulle öppnas.

Jägerhorn ironiserar över Stedingk som själv vill rekognoscera fästningen, och gör det öppet, iförd det franska regementet Royal Suédois' uniform, presenterar sig på Malmholmen och ber om företräde hos kommandanten, som dock är misstänksam och vägrar att ta emot den främmande officeren. v Stedingk hinner dock bilda sig en uppfattning om fästningen och möjligheterna att bevinga den.

Av Jägerhorn's text förstår man huru förnärmad han var när han, kompanichefen, för den nya regementschefen presenterades som en expert på gränstrakternas topografi, och denne inte på något sätt reagerade. Här konfronteras nykomlingens önskan att själv göra bedömningar och inte göra sig beroende av en underordnad som han inte känner, och dennes rekommendationer och förslag. Att ge sig på Nyslott utan möjligheter att själv kunna kalkylera behovet av utrustning, transportmedel och truppstyrkor måste ha varit farligt. Nu visade det sig att svenskarna, trots allt, tog itu med Nyslott utan att vara försedda med stormstegar och artilleri – möjligen för att man inte genom alltför tidiga förberedelser ville väcka fiendens misstankar. En viss försening vid uppbrottet gjorde också att garnisonen i fästningen förstärktes med 300 man friska trupper, och då återstod för v Stedingk endast att betvinga fästningen genom att svälta ut garnisonen.

Den första sammandrabbningen på Savolaxfronten var vid Porrassalmi, där Jägerhorn's förtrogenhet med terrängen och hans förmåga att egga upp sina trupper spelade en central roll (han påpekar själv att han var den enda befälspersonen som kunde finska: det var väl såtillvida riktigt att två andra finskkunniga hade försatts ur spel). v Stedingk berömmar Jägerhorn's insats i ett brev till kungen och hoppas att han snart skall få återse honom (majoren hade sänts till kungl. högkvarteret) då han skulle behövas som general-kvartermästare.

Jägerhorn å sin sida säger att den höge herren nog inte sågs vid Porrassalmi när det gällde, men han glömmar att brigadens frontavsnitt var brett och krävde koordinering av resurser och aktioner. Det fanns en risk att fienden sjövägen skulle kringgå Porrassalmi.

Striden vid Porrassalmi analyseras mönstergillt av Ericson (ss. 90–102), som inte nöjer sig enbart med skeendet på slagfältet vid Porrassalmi, utan också beaktar hela den savolaxiska krigsteatern, där ryssarna gick till anfall i tre grupper enligt en totalplanering som byggde på Göran Magnus Sprengtportens karteringar och en ingående lokalkännedom (Sprengporten deltog i striden och sårades). En intressant detalj är f.ö. att Gustav III långt i förväg hade låtit Finska Rekognosceringsverket kartera sydöstra Finland för att möjliggöra utarbetandet av en försvarsplan. Order om förverkligande utfärdades i augusti 1776 (Ericson, s. 72). Den nordliga gruppen leddes av Sprengporten med G.H. Jägerhorn som medlem, och befattade sig med Savolax och Karelen. Arbetet slutfördes 1781. När Sprengporten tog avsked från sin tjänst 1780 tog han med sig en serie kopior av kartorna. Då han 1786 enrollerades i den ryska armén tog han kartorna med i boet och så hade bägge parter vid Porrassalmi tillgång till samma utmärkta kartmaterial.

Läget vid Porrassalmi var alltså att v Stedingk hade ansvar inte bara för centern, där det egentliga slaget utkämpades, utan också för de bägge flyglarna i detta skogiga av vattendrag perforerade landskap. Därutöver hade han ansvaret för de militära förråden i St. Michel, som i det långa loppet garanterade försvarets försörjning och effektivitet, och som var ett livsvillkor

om brigaden trots allt skulle bli tvungen att retirera.

Porrassalmi var en stor seger för de svenska vapnen, men knappt en vecka senare kom ryssarna tillbaka och tilltvingade sig passagen vid Porrassalmi och hotade därmed St. Michel, där brigadens förråd var samlade. v Stedingks främsta tanke efter striden var att rädda så mycket som möjligt av förråden. Genom framgången den 13 juni fick han en veckas respit. Det mesta av magasinens innehåll kunde föras i säkerhet, och det som blev kvar brändes. I fiendehand kom det inte.

De lokalt rekryterade savolaxiska officerarna riktade nu en stark kritik mot v Stedingk, vilket ledde till att hans befogenheter beskars hösten 1789, skriver Ericson (s. 103), som slutar med att säga att det är omtvistat huruvida kritiken var sakligt grundad eller hade sina rötter i missnöje med v Stedingks befodringspolitik. Men att det var en allvarlig konflikt framgår av att kungen personligen måste bege sig till Savolax för att bilägga tvisten mellan brigadchefen och dennes officerare (v Platen, s. 181).

Ericsons uppgift om inskränkningen av v Stedingks fullmakter kan avse Gustav III:s tillkännagivande i ett brev av den 11 juli 1789 (vol. 5, No 27, s. 149)... "Ni ser... att man ej får inrätta en befordran efter Franska sättet, der man slösar med Ordenstecken; jag ger dem blott åt sådana officerare som verkligen utmärkt sig och åt Cheferna för Corpser som varit i elden". Kungen efterlyser vidare en förteckning över dem som skall belönas med orden eller befordran. I ett senare brev av den 25 november samma år (vol. 5, No 40-41, ss. 187-191) påpekar kungen att han upphävt v Stedingks fullmakt att utdela officersfullmakter, vilket också drabbat baronerna Carpelan och Armfelt.

Det är svårt att klassificera dessa direktiv som en bestraffning. Snarare är det fråga om en rationell tillrättaläggning av en optimistisk kunglig generositet som kunde leda till katastrofala följder för indelningsverket, där varje befordran i princip borde förenas med överlåtelse av ett boställe.

Ericson konstaterar avslutningsvis (s. 104 f.) att Gustav III:s ryska krig "har setts med oblida ögon av forskningen. Illa förberett och författningsvidrigt inlett, uppvisade det hela provkartan på såväl strategiska som taktiska misstag. Bara framgångarna till sjöss... räddade Sverige från ett totalt fiasco."

Landkriget var förvisso ett militärt misslyckande när man ser till de storstilade operationsplanerna. Den högre ledningen var svag och splittrad, kårer och förband lyckades inte samarbeta. Enskilda chefers agerande ledde till att planer fick kastas om mitt under operationerna. Försörjningsläget var dåligt, logistiken fungerade inte; fältsjukans härjningar stegrade förlustsiffrorna dramatiskt, men ändå frågar man sig om man inte bedömt Gustav III:s krig utifrån de krig med Ryssland som åren 1721, 1743 och 1809 alla ändade med mer eller mindre svåra nederlag. Med freden 1790 lyckades Sverige hålla gränserna intakta trots alla missgrepp." En orsak är att Ryssland i nordväst ställde upp med bara en tiondedel av arméns styrka. Huvud-

delen kämpade då mot Turkiet. Samtidigt understryker förf. att vi saknar forskning om den gustavianska arméns verklighet i fält 1788–1790. Slutfacit blev i alla fall att förlusten av Finland uppsköts med två decennier, och under tiden kunde Sverige fortfarande uppträda som om riket hade varit en stormakt.

Kriget till sjöss

De svenska framgångarna till sjöss, och framför allt Svensksund i juli 1790 räddade Sverige från ett totalt fiasko, påpekade Lars Ericson avslutningsvis i sin granskning av landkriget (s. 104), men kriget till sjöss får en specialbehandling av Jan Glete i boken (ss. 110–174). Eftersom hela skriften kommit till för att hufvasta minnet av Svensksund, är det bara rimligt att vi här har det längsta bidraget och kanske det som ger oss mest av nya och fräscha synpunkter och analyser. Bibliografin visar att Glete under det senaste decenniet levererat många bidrag till marinhistorien och den marina krigshistorien. Tacknämlig för en landkrabba är inledningen och redovisningen för de svenska och ryska flottornas utveckling fram till kriget (ss. 112–140), där tekniska detaljer beträffande skeppstyper, konstruktion, beväpning m.m. meddelas. Högintressant är analysen av kommandoförhållandena och rivaliteten mellan det länge åsidosatta amiralitetet och de politiska beslutsfattarna i Stockholm och kungens förtrogna.

I vanliga historiska framställningar av Gustav III:s krig dyker självfallet alltid Hogland, Viborgska gatloppet och Svensksund II upp som betydelsefulla enskildheter. Glete gör oss den tjänsten att han sammanflätar operationerna till lands och till sjöss. Tolls krigsplan räknade ju dock med att arméns uppmarsch, gruppering och försörjning skulle garanteras av bekväma sjötransporter då Östersjön förutsattes vara under svensk kontroll. Och denna kontroll skulle Sverige utöva ”i hjärtat av den ryska sjömakten” (s. 141). Dock hade ingen sjömilitär medverkat vid krigsplaneringen. Linjeflottan skulle svara för kontrollen – men den var aldrig tillfrågad. Just vid denna tid byggde ryssarna 15 linjeskepp i Petersburg. De skulle sändas till Medelhavet för att ta del i Rysslands turkiska krig. Kung Gustavs otålighet att sätta igång gjorde att dessa linjeskepp färdigt utrustade, sattes in mot svenskarna. Glete skriver att den stora gåtan är huru Gustav III med berätt mod kunde sända en ofullständigt mobiliserad linjeflotta mot en rysk flotta om vars numerär han var underrättad, och hoppas att den skall segra (s. 147).

Kriget var Gustavs eget. Han var 1788 både överbefälbehavare och stabschef. Resultatet var att det fördes militärt sett amatörmässigt, men av en person som hade en vidunderlig förmåga att vända katastrofsituationer till sin politiska fördel (s. 148).

Det är ont om tidigare forskning rörande den sjömilitära delen av kriget 1788–1790. Oscar Nikulas *Svenska skärgårdsflottan 1756–1791* (H:fors 1933) framhålls som ett lysande undantag. Som centralt tema för fram-

ställningen och som motiv för den utförliga bakgrundsteckningen analyserar Glete de militära doktriner som låg bakom upprustningen av linjeflottan och av skärgårdsflottan, och huru man förmått omsätta dessa i material och personal. Doktrin är i detta sammanhang, skriver förf. (s. 111) "ett tanksystem som söker teckna en logiskt sammanhängande bild av ett lands militärpolitiska läge, sannolika krigsförlopp, lämpliga strategier samt de taktiska moment som är mest sannolika under de angivna militärpolitiska och strategiska förutsättningarna."

Betoning av offensiv resp. defensiv krigföring kan driva fram väsentligt olika organisationer och sammansättningar av flottor och olika optimering av materialens egenskaper. Härav följer att Glete i urvalet av fakta placerar tonvikten på sådant som illustrerar doktriner, strategi, taktik, materiel, personal samt erfarenheter vunna genom kriget.

Långa tider präglades utvecklingen av sjöstridskrafterna av brist på enhetlig ledning, eller snarare av att Amiralitetskollegiet ledde och utvecklade linjeflottan, medan galärflottan byggdes på initiativ av riksdag och regering. Från C:a 1750 övergick ansvaret för arméns flotta till den befälhavande generalen. Med Augustin Ehrensvärd blev skärgårdsflottan en självmedveten organisation med en officerskår som kan betraktas som en intellektuell elit. Det fanns ett motsatsförhållande som skärptes av konkurrensen om anslag och beviljningar. Glete (s. 120) menar att arméns flottas officerskår tröttnade på partistridigheterna och därför på Sveaborg stödde Gustav III:s statskupp 1772. Detta ledde till att Stockholms- och Sveaborgskretsarna kring arméns flotta med af Chapman och familjen Ehrensvärd som portalfigurer fick prägla historieskrivningen.

För ett blixtkrig enligt Tolls plan var skärgårdsflottan utomordentligt väl lämpad, men fatalt var att Toll inte alls hade beaktat det grundläggande faktum att transporter och kommunikationer till sjöss förutsatte svensk kontroll av vattenvägarna. Ingen sjömilitär hade varit med om planeringen. Amiralitetet (linjeflottan) tillfrågades inte heller trots att, som ovan nämnts, ryssarna höll på att bygga 15 nya linjeskepp.

Gustav III inledde redan tidigt på 1780-talet en upprustning av linjeflottan (med tanke på ett anfall antingen på Ryssland eller på Danmark-Norge), men utan att sörja för rekrytering av yrkeskunnigt befäl. Därför kunde kungen, som länge hade varit överbefälhavare och stabschef i Finland, plötsligt vid Svensksund 1790 finna sig själv vara befälhavare också för 200 stridsfartyg och 13000 stridande med fyra överstelöjtnanter som underbefälhavare vid sin sida, medan de ryska flottorna hade ett tiotal amiraler.

Glete avslutar sin fängslande framställning med fyra sidor "Några slutsatser om doktrin, strategi, taktik och teknik", som visar huru det sjömilitära tänkandet småningom utvecklades och fick tydliga nedslag i marin upprustning och utrustning, i teknik och taktik. Därtill får vi glimtar av motsvarande utveckling också i Ryssland.

'Gustav III:s militära ledarskap' är rubriken på Gunnar Artéus avslutande

bidrag till den vackra och välillustrerade volymen. Det är en hermeneutisk analys som utmynnar i följande slutsats

Gustav III hade begåvats med de karaktäregenskaper som konstituerar stora militära ledare. Han blev inte en sådan. Orsaken var tydlig nog: han lärde sig aldrig till fullo fältherrens hantverk. Och detta berodde inte på brist på talang, utan på att han aldrig – före kriget – gjorde något försök att behärska det (han tyckte troligen att det var för tråkigt). Amatörmässigheten i hans fältherreskap förde nästan till nederlag. Den skulle inte ha behövt innebära en sådan fara emellertid, om hans officerare tjänat honom bättre. Hans särskilda olycka som överbefälhavare var att den ordinäre svenske officeren, vars moral och professionalism stadigt nedgått sedan Karl XII:s död, nådde sitt nadir i dessa avseenden under den gustavianska eran (s. 182).

Royal Suédois – den franska skolan

Till de nedslående orden om den gustavianska officerskårens bristande professionalismitet passar det väl att anmäla en presentation av en institution som kunde tjäna som surrogat för en svensk militärskola, det franska regementet Royal Suédois. Margareta Beckman, bibliotekarie vid det Svenska krigsarkivet i Stockholm utgav i fjol en bok om denna intressanta trupp som varit föga bekant trots att många av våra 1700-tals officerare hade tjänat en längre eller kortare tid vid den.

Regementets historia går tillbaka till det s.k. Pfalziska kriget, där Karl XI i enlighet med ett garantifördrag ställde sex regementen till Generalstaternas förfogande. År 1690 drabbade holländare och de svenska regementena samman med fransmännen vid Fleurus och besegrades. Bland de franska krigsfångarna fanns flere svenska officerare och något hundratal meniga. Svenskarna pressades enligt tidens sed i fransk tjänst under den schweiziska översten Johann Heinrich Leislers befäl. Detta var grundstammen till det regemente som femtio år senare fick hedersnamnet Royal Suédois. Det svenska regementet föddes dock egentligen först under dess första kampanj i Spanien i slutet av 1600-talet där Erik Sparre av Sundby övertog regementet i oktober 1694. Det var sålunda ett 300-årsminne som boken om regementet skulle högtidlighålla också om hedersnamnet först 50 år senare fästes vid det på grund av dess insatser i anslutning till Prags erövring och belägring.

Namnbytet, dopet manifesterades genom ett kungligt privilegiebrev, i vilket bl.a. stipulerades att officerskåren så vitt möjligt skulle vara svensk, en bestämmelse som dock möjliggjorde vissa tolkningar (då för tiden sysslade man inte med begrepp som etniskt eller språkligt svensk). Pomrare, t.ex. kunde ingå i de förband som tillhörde den svenska armén; delar av Pomrarnas var ju svenska. Viktigt var emellertid att svenska officerare kunde enrolleras på kortare eller längre tid, ibland t.o.m. så att de tjänade turvis i Frankrike och i Sverige.

Margareta Beckman tecknar i stora drag regementets historia, i mycket

överstarnas historia, uniformer, beväpning, fanor och utmärkelse-tecken, vilket allt avslutas med en fransk resumé på tio sidor. Därefter följer en kompakt men synnerligen nyttig redovisning av kompanierna (kompanicheferna) och de förändringar kompaniorganisationen hade genomgått, förteckningar över "regementsägande" och "befälhavande överstar", fälttåg som regementet deltagit i och "Förteckning över svenska officerare som tjänstgjort vid Royal Suédois och dess föregångare".

De regements- och persondata som här har sammanställts har författarinnan kunnat utvinna genom personliga besök i franska krigsarkivet i Château Vincennes strax utanför Paris. I Service Historique de l'Armée de Terre finns handlingarna rörande Royal Suédois bevarade. Med tillhjälp av dessa uppgör Margareta Beckman sin officersförteckning, som självfallet är mycket fullständigare än någon tidigare. Eftersom de franska arkiven tycks ha varit författarinnans enda källa, är det självfallet ganska få data om de enskilda svenskarna vi får i personregistret. Detta har säkerligen varit motiverat av arbetsekonomiska skäl, men beklagligt ur ett vidare perspektiv, t.ex. det socialhistoriska.

Unga män sökte sig till regementet av så många orsaker. Carl Johan Aminoff, vars minnesanteckningar har tangerats ovan, måste ut i fält för att göra krig och komma hem om ett år som officer för att kunna gifta sig. Han hade redan fått ta lån för ackordet för sin korpralstjänst, nu lånade han pengar för resan. Curt v Stedingk var också medellös och hoppades på krig och befordran. Sällan angav man väl uttryckligen att man hoppades förkovra sig i krigarens yrke.

Analysen av C.J. Aminoffs text särskilt av hans personnotiser jämförda med Elgenstiernas *Åttartavlor* visar huru vanligt det var att man på kontinenten bevakade sina avancemangsmöjligheter också hemma. Tjänstgöringen i Frankrike för en officer på stat förutsatte permission, kungligt tillstånd, förenat med rätt att uppbära lön – uppenbarligen för att det var förenligt med kronans intresse att officerarna vidareutbildade sig i vapenhantering och krigskonst. Detta var så mycket viktigare som Sverige saknade militära utbildningsanstalter i egentlig mening. Adolf Fredrik hade visserligen grundat en kadettskola i Karlskrona med tanke på flottans behov (1748–56), Stockholm fick ett slags militärskola på 1770-talet som 1792 överflyttades till Karlberg som blev en professionell utbildningsanstalt.

Jämför man karriären för officerare som hade tjänstgjort både i Frankrike och hemma i Sverige får man lätt bilden av en uppåtstigande spiral; en befordran i Frankrike anförs hemma som motiv för en svensk befordran, och vice versa. Också v Stedingk uttalar någon gång en förhoppning om att något motsvarande skulle ske. Men – i regel var det dock endast välsituerade som kunde kosta på sig de mödosamma och kostsamma resorna hem.

Några små detaljmärkningar och kompletteringar till personregistret må ännu anföras:

– Clemens Huss Björner, adlad 13.4.1772, uppträder också i Aminoffs an-

teckningar då, som en yngre officer vars utbildning hade anförtrotts honom.

– Henrik Aminoff, den fjärde i brödraskaran, kom på eget bevåg – på sitt fjortonde år – till regementet. Han fick ett tillfälligt förordnande och tjänstgjorde ett halvt år, insjuknade i kopporna och dog. Han hade sannolikt aldrig hunnit inregistreras.

– En reskamrat till Aminoff, från Åbo infanteri, Jochimson sårades vid Hastenbeck, omhändertogs av Aminoff, men dog av sviterna av sina sår inom ett år med Aminoff som vittne och arvinge.

– En löjtnant Tideman antecknades som sårad vid Corbach 1760; han avled med Aminoff som vittne och arvinge.

– Johan Hebbe antecknas i Royal Suédois som fänrik, senare kapten (1734). Han uppträder hos Aminoff, men som överste. Han slutade sin bana som öv.ltn med överstes karaktär, dekorerad med fransk orden och Svärdsorden. Han kan då ha varit på tillfälligt besök(?)

– Två officerare med förnamnen Georg Daniel förekommer, en skriver släktnamnet Köhler (f. 1731 el. 1733), en annan Cöhler (f. 1733, avliden 1783). Måste det inte vara samma man?

– Principiellt bör noteras att den i rullan införda dateringen av avskedet inte alltid är pålitlig. Mången for hem på en ettårig permission, beslöt sig för att stanna hemma och glömde att meddela regementet.

– Sammanlagt förekommer c:a 40 av officerarna i officersförteckningen också hos Aminoff, men det innebär inte att hans korta notiser lägger mycket till deras livshistoria. Men andra källor kan göra det. T.o.m. när det gäller tjänsten i Frankrike är Royal Suédois inte det enda regementet. Curt v Stedingk, regementets näst siste befälshavande överste blev dock överste för Royal d'Alsace. Många landsmän tjänade i Royal Pologne eller Deux Ponts, och sådana fall måste beaktas om vi vill skapa oss en helhetsbild av var och huru ambitiösa officerare ville förkovra sig i sitt yrke, när den svenska stormaktens trupper inte längre sysselsatte dem på den europeiska kontinenten.

Sammanfattande: det är en vacker, smakfullt illustrerad volym Margareta Beckman har publicerat. Den ger sakkunnig och välbehövlig information om ett intressant kapitel i svensk militärhistoria, som ger mersmak.

Miljöhistorien – ett nytt perspektiv på det förflutna

LAURA HOLLSTEN

Medvetenheten om de allt allvarigare miljöproblemen och oron över jordens framtid har bidragit till att intresset för såväl naturvetenskaplig som humanistisk miljöforskning ökat under 1980- och 1990-talen. Också inom historievetenskapen har en särskild forskningsriktning, miljöhistoria (*environmental history*, *Umweltgeschichte*) vuxit fram under de senaste tjugo åren. Ännu på 1970-talet rådde oenighet om vad den nya historieriktningen skulle kallas. Institutionen för ekonomisk och socialhistoria vid Helsingfors universitet ordnade en kurs i biohistoria år 1972. I början av 1980-talet användes benämningarna ekologisk historia eller ekohistoria vid sidan av miljöhistoria. År 1984 ordnades en workshop i Bern under namnet miljöhistoria, och under 1980-talets senare hälft har forskarna enats om den mera täckande benämningen miljöhistoria.

Enligt Donald Worster, en av den moderna miljöhistoriens grundare och utvecklare, handlar miljöhistorien om naturens roll och plats i människans liv¹. Worster betraktar miljöhistorien som ett led i den utveckling inom historievetenskapen som lett till den s.k. nya historien². Sverker Sörlin beskriver förloppet med en rumslig metafor: historikerna har vandrat ned längs trapporna i samhällets stora hus, från de praktfulla tornvåningarna ned till bottenplanet³. I stället för nationalstatens och de stora männens historia undersöker den nya historien det alldagliga, det rutinnässiga, det som skett i samhällets djupare lager. Det har talats om historia nedifrån i motsats till den traditionella historiesynen som koncentrerat sig på makthavarna i samhällets toppskikt. Och efter att vardagshistorien tvingat oss att gå djupare ned i historiens lager kommer miljöhistorikerna och kräver att vi skall gräva ännu djupare, in i själva jorden. År 1988 skriver Donald Worster: "Now enter still another group of reformers, the environ-

¹ D. Worster, 'Appendix: Doing Environmental History', Worster (ed.) *The Ends of the Earth: Perspectives on Modern Environmental History* (New York: Cambridge University Press 1988), s. 292.

² Se t.ex. P. Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing* (Cambridge: Polity Press 1991), s. 1-9.

³ S. Sörlin, *Naturkontraktet. Om naturumgängets historia* (Stockholm: Carlssons Bokförlag 1991), s. 21.

mental historians, who insist that we have to go still deeper yet, down to the earth itself as an agent and presence in history⁴."

Enligt Worster har naturen en historia att berätta och vi bör betrakta den som en historisk aktör. Han hävdar att ännu mer grundläggande historiska krafter än vardagsrutinerna och de ekonomiska cyklerna döljer sig i naturen. Historikerna skall alltså nu söka sig ut i friska luften och vandra i skog och mark. Det gäller att ta på sig ett par goda kängor för vi kan inte undgå att bli leriga om fötterna, uppmanar Worster hurtfriskt.

En annan definition för miljöhistoria är att den undersöker förhållandet mellan människan och naturen i ett tidsperspektiv. Kärnan i denna definition är ordet förhållande. Det är inte bara kombinationen av forskning kring människans exploatering av naturresurser å ena sidan, och naturförhållandenas inverkan på människans liv å andra sidan, som skapar god miljöhistoria. Det är de komplicerade nätverken av växelverkan och ömsesidigt beroende, som gör förhållandet mellan människan och naturen intressant för historikern. Föremål för studiet kan vara de förändringar i naturen som människans verksamhet förorsakat, uppkomsten av miljöproblem i det förflutna, människans sätt att utnyttja naturresurser eller hennes sätt att förhålla sig till naturen.

Det är viktigt att komma ihåg att begreppet miljö är en produkt av den mänskliga kulturen. Det mesta av det vi kallar miljöproblem är direkt eller indirekt förorsakade av människan. Det är människan som i olika tider givit innehåll åt naturbegreppet och definierat vad som kan betraktas som miljöproblem. T.ex. våra estetiska värderingar beträffande naturen har ändrats i diametralt motsatt riktning jämfört med tiden före romantiken. År 1401 lät en resenär vid namn Adam av Usk förbinda sina ögon inför färden genom St. Gotthardspasset för att slippa se de motbjudande alperna⁵. Ännu på 1700-talet betraktades den av människan tämjda naturen med spannmålsproducerande åkrar som vacker och nyttig medan man skydde den vilda naturen. Det var människan som fick naturen att visa upp sina bästa sidor. Idag beundrar vi den vilda, orörda naturen och har en benägenhet att betrakta alla mänskliga handlingar som skadliga för naturen.

Enligt Birgitta Odén härstammar begreppet miljö från humanvetenskapliga studier av mänsklig omgivning. Man talar t.ex. om författarmiljöer i litteraturvetenskapliga studier. I denna bemärkelse är människans egen upplevelse av sin miljö det centrala. Däremot uppfattades inte naturen tidigare som människans miljö. Odén skriver att begreppet miljö uppställdes som antites till begreppet arv i den naturvetenskapliga begreppsvärlden. Under 1950- och 1960- talen blev begreppet miljö mera gängse i dagligt

⁴ Worster, 'Appendix', s. 289.

⁵ I.G. Simmons, *Environmental History: A Concise Introduction* (Oxford: Blackwell 1993), s. 180.

språkbruk på grund av de miljöproblem som började dyka upp i den dagliga debatten.⁶

Miljöhistorien studerar i första hand människans fysiska omgivning, konstaterar Leena Rossi. Hon räknar hit 1) den ursprungliga naturen eller den "första naturen", 2) den av människan bearbetade naturen, "den andra naturen" och 3) den av människan byggda miljön⁷. Donald Worster anser att miljöhistorien bör begränsa sig till den icke-mänskliga världen eftersom arkitekturhistorien, teknologihistorien och stadshistorien redan studerar den av människan konstruerade miljön:

But with such phenomena as the forest and the water cycle, we encounter autonomous energies that do not derive from oss. (...) Thus, when we step beyond the self-reflecting world of humankind to encounter the nonhuman sphere, environmental history finds its main theme of study⁸.

Det är viktigt att göra en begreppslig skillnad mellan "den första naturen" och den av människan konstruerade miljön även om förhållandet mellan dessa är långtifrån okomplicerat. Det finns situationer där den första naturen klart kan åtskiljas från den andra naturen, men ofta går de in i varandra på ett sätt som gör det svårt att skilja dem åt. En allmän gränsdragning fungerar inte utan det gäller att undersöka varje fall för sig.

Martin Melosi, forskare i urban miljöhistoria och författare till *Garbage in the Cities* (1981) anser att den urbana aspekten i miljöhistorien så gott som totalt försumrats. T.ex. det miljöhistoriska temanumret av *Journal of American History* år 1990 nämnde inte urban miljöhistoria med ett enda ord, utan koncentrerade sig i stället på Worsters "agroekologiska" perspektiv med tillägg av ekologi, kultur och genus, påpekar Melosi. Ändå finns det få företeelser som påverkat miljön lika djupgående som urbaniseringen, hävdar han⁹. Detta gäller både staden (staden har också en "första natur": jord, luft, vatten, djur) och den omgivande landsbygden. Staden är en förhållandevis sen typ av ekosystem, ett ekosystem där jorden förlorat sina filtrerande egenskaper och där vattendragen utsätts för hårdare belastning¹⁰. Djur som lever i en urban miljö kommer småningom att ändra sina beteendemönster, t.ex. pilgrimsfalken har börjat häcka på skyskrapväggar.

⁶ B. Odén, 'Människan och miljön: historiografiska traditioner och trender', L.J. Lundgren (red.), *Människan och miljön. Huvudtema II vid XXI Nordiska Historikermötet i Umeå 1991* (Umeå Universitet 1991), s. 27.

⁷ L. Rossi, 'Yksilö ympäristöhistoriaan', L. Rossi & H. Koivisto, (red.), *Monta tietä menneisyteen*, Turun yliopisto (Turku 1995), s. 176.

⁸ Worster, 'Appendix', s. 293.

⁹ M. Melosi, 'The Place of the City in Environmental History', *Environmental History Review* 17:1 (Spring 1993), s. 2-5.

¹⁰ M. Melosi, 'Cities, Technical Systems and the Environment', *Environmental History Review*, Spring/Summer 1990, s. 52.

Teknologihistorikern Joel Tarr anser att miljöns historia och teknologins historia har ett nära samband. Tarr och Jeffrey Stine skriver i företalet till det specialnummer om teknologi, som *Environmental History Review* utgav våren 1994, att förhållandet mellan miljö och teknologi varit särskilt problematiskt och förtjänar att undersökas¹¹. Förhållandet mellan teknologins utveckling och miljön behandlas av Franz-Josef Brüggemeier, som gjort en miljöhistorisk studie om Ruhrområdets industrialisering. Som bekant var det naturrikedomarnas läge som bestämde var industrianläggningar skulle uppföras. Samtidigt påverkade fabriker sin omgivning, ofta på ett dramatiskt sätt. Denna påverkan blev särskilt tydlig då fransmännen ockuperade Ruhrområdet år 1923 och den industriella produktionen upphörde. Ockupationen började på våren och fortsatte till hösten. Under denna period klarnade luften snabbt och plötsligt började allting blomma; skörden blev 50% större än vanligt, grönsaker och frukter var större, renare och godare. T.o.m. trädens årsringar var bredare än åren omedelbart före och efter ockupationen¹².

Man kunde säga att de flesta företeelser har en miljöaspekt. Miljöhistoria handlar både om synvinkel och om val av forskningsobjekt. Det finns säkert sådana aspekter i stadshistoria som kunde karaktäriseras som miljöhistoria. Samma gäller teknologins historia. Det är svårt att finna något område som inte skulle ha en ekologisk aspekt, eftersom allt som människan tillverkar härstammar från naturens resurser och det hon känner och tänker avspeglar en världssyn som åtminstone till en del framspringer ur hennes miljö och hennes ekologiska villkor. I tidskriften *Environmental History Review* hittar man sålunda miljöhistoriska artiklar som behandlar sitt ämne ur ett ekonomihistoriskt, idéhistoriskt, juridiskt eller religionshistoriskt perspektiv. Miljön är en nästan outtömlig skattkammare för historikern, men det krävs mycket arbete för att definitionerna och gränsdragningarna skall fungera.

Miljöhistoriens traditioner

Historisk forskning kring människans exploatering och kontroll av naturen är inget nytt fenomen. Trots att miljöhistoria i ordets moderna bemärkelse har skrivits från och med 1970-talet anser Birgitta Odén att det är både rimligt och korrekt att tala om traditioner i miljöhistorien. Enligt Odén är den för miljöhistoriker viktiga relationen mellan människan och naturen inbäddad i tidigare forskning trots att den inte står i centrum för undersökningen. I artikeln 'Människan och miljön: historiografiska traditioner och

¹¹ J.K. Stine & J.A. Tarr, 'Technology and the Environment: The Historians Challenge', *Environmental History Review* 18:1 (Spring 1994), s. 1-4.

¹² F.-J. Brüggemeier, 'A Nature Fit for Industry: The Environmental History of the Ruhr Basin, 1840-1990', *Environmental History Review* 18:1 (Spring 1994), s. 41.

trender' visar hon att miljöhistorien har sina rötter i flera olika akademiska discipliner¹³.

En naturlig utgångspunkt när det gäller miljön är det geografiska perspektivet. Den franska *Annales*-skolan inledde, med Sverker Sörlins ord, en "geografisering" av historien¹⁴. Lucien Febvre utgav år 1922 *La Terre et l'évolution humaine. Introduction géographique à l'histoire*, där han behandlar förhållandet mellan klimat, topografi, och botanik och folk med olika livsstilar: jägare, fiskare, nomader¹⁵. Typiskt för *Annales*-skolans historieskrivning är de långa tidsförloppen, "la longue durée" och de trögörliga strukturer, som också kännetecknar miljöhistorien. Annalisterna representerar en historiesyn, där klimat och geografiska förhållanden spelar en framträdande roll, och särskilt Fernand Braudels stora arbete *La Méditerranée*, där hela medelhavsområdet betraktas som en helhet, präglad av vissa typiska geografiska och klimatologiska förhållanden, har varit en viktig inspirationskälla för miljöhistoriker. Enligt Ilmo Massa har just Frankrike vid sidan av USA och Kanada varit ett viktigt innovationscentrum där miljöhistorien utvecklats¹⁶.

Geografer har studerat klimatförändringar i det förlutna och deras historiska betydelse har blivit allmänt erkänd. Gustav Utterströms uppsats 'Climatic Fluctuations and Population Problems in Early Modern History' utkom ursprungligen år 1955¹⁷ men har också tagits med i den av Donald Worster redigerade antologin *The Ends of the Earth. Perspectives on Modern Environmental History* (1988). Ett klimathistoriskt allmänverk som den miljöintresserade historikern kan ha nytta av är *Climate, History and the Modern World* av H. H. Lamb¹⁸.

Forskningen har visat att det råder en mycket hög korrelation mellan meteorologin och de tidiga jordbrukssamhälleas ekonomiska konjunkturner. Enligt Emmanuel Le Roy Ladurie var de sex regniga åren i följd 1646–1651 bidragande faktorer till de stora sociala och ekonomiska spänningar som kom att få sitt uttryck i Frondens oroligheter. Christian Pfister har visat hur variationer i klimatet har påverkat priset på spannmål och, mera allmänt, ekonomiska cykler i jordbrukssamhällen¹⁹.

¹³ Odén, s. 27.

¹⁴ Sörlin, s. 21.

¹⁵ I engelsk översättning *A Geographical Introduction to History*, (London: Routledge & Kegan Paul Ltd 1949).

¹⁶ I. Massa, 'Ympäristöhistoria tutkimuskohteena', *Haik* 1991, s. 294-295.

¹⁷ G. Utterström, 'Climatic Fluctuations and Population Problems in Early Modern History', *The Scandinavian Economic History Review* 3 (1955), s. 3-57.

¹⁸ H. H. Lamb, *Climate, History and the Modern World* (London and New York: Methuen 1982).

¹⁹ Enligt J. P. Deleage & D. Hemery, 'From Ecological History to World Ecology', P. Brimblecombe & C. Pfister (eds.), *The Silent Countdown. Essays in European Environmental History* (Berlin Heidelberg: Springer-Verlag 1990), s. 22-26.

I uppsatsen 'Regnets och det vackra vädrets historia'²⁰ presenterar Emmanuel Le Roy Ladurie olika tekniker som historiker utvecklat för att kunna rekonstruera forna klimat. Han var en tidig förespråkare för miljöhistoria. År 1973 behandlade han mikrobernas roll i historien i 'Un concept: l'unification microbienne du monde'²¹. Då *Annales* gav ut temanumret "Histoire et Environnement" år 1974, beskrev Le Roy Ladurie miljöhistoriens program i ett kort företal. Han skrev att miljöhistoria kombinerar historiens äldsta temata med det nyaste inom modern historiografi: utvecklingen av epidemier och klimat med miljöolyckor, skövlande av naturen och föroreningar²².

Le Roy Ladurie förnekade att miljöhistorien blott skulle vara en modefluga, utan menade att detta slags historieforskning hade pågått redan länge som en del av en utveckling i riktning mot det, som han kallade "histoire écologique"²³. *Annales* publicerar ofta miljöhistoriska artiklar och litteraturoversikter under rubriken "L'homme et son environnement".

Leena Rossi anför att det ekologiska perspektivet egentligen alltid varit inbyggt i kulturanthropologin²⁴, och Donald Worster påpekade år 1984 att den ekologiska antropologin framskridit så långt, att historikerna kunde ta lärdom av den och försöka tillämpa antropologernas tillvägagångssätt vid studiet av tidigare samhällen²⁵. Rossi betraktar det internationella symposiet "Man's Role in Changing the Face of the Earth" vid Princeton, New Jersey år 1955 som en märkeshändelse både för kulturanthropologin och miljöhistorien²⁶. Symposiet var tillägnat den amerikanske geografen George Perkins Marsh (1801–1882), vars *Man and Nature; Or, Physical Geography As Modified By Human Action* från år 1864 väckte stor uppmärksamhet redan på sin tid.

Den av William L. Thomas Jr redigerade kongresspublikationen innehåller enligt Rossi artiklar av miljöhistoriskt intresse även om begreppet miljöhistoria inte användes på 1950-talet. Som exempel nämner hon Lewis Mumfords 'The Natural History of Urbanisation'²⁷ och Claren-

²⁰ Uppsatsen, som tidigare publicerats i *Le territoire de l'historien* (Gallimard 1973) ingår i J. Le Goff & P. Nora, *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt* (Stockholm: Pan Nordstedts 1978).

²¹ E. Le Roy Ladurie, 'Un concept: l'unification microbienne du monde', *Revue suisse d'histoire* 23:4 (1973), s. 627-696.

²² E. Le Roy Ladurie, redaktörsförord i *Annales* 29:3 (1974), s. 537.

²³ Ibid.

²⁴ Rossi, s. 169.

²⁵ D. Worster, 'History as Natural History: An Essay on Theory and Method', *Pacific History Review* 53 (1984), s. 6.

²⁶ Rossi, s. 169-170.

²⁷ L. Mumford, 'The Natural History of Urbanisation', W.L.Jr Thomas (ed.), *Man's*

ce Glacken s idéhistoriska artikel 'Changing Ideas of the Habitable World'. Publikationen utkom år 1956 och blev snart en klassiker inom miljöforskningen. Då I. G. Simmons år 1989 utgav en omfattande miljöhistorisk framställning, skriven utgående från ett geografiskt perspektiv, fick även detta verk namnet *Man's Role in Changing the Face of the Earth*. Simmons har också skrivit en utmärkt introduktion till miljöhistorien, *Environmental History: A Concise Introduction* (1993) som finns tillgänglig i svensk översättning²⁸.

I USA har miljön spelat en viktig roll i historieforskningen allt sedan Frederick Jackson Turners berömda 'The Significance of the Frontier in American History' från år 1894²⁹. Som bekant hävdar Turner att gränsförhållandena bidragit till att skapa den amerikanska människotypen. Enligt Mikko Saikku fick Turner en efterföljare i Walter Prescott Webb, som representerade ett slags historisk determinism delvis baserad på miljön. Hans mest kända verk är *The Great Plains* från år 1931³⁰.

Saikku skriver i sin översikt över miljöhistoriens utveckling i Förenta Staterna att den första som kom att utnyttja den moderna ekologin i historieforskningen, var den på sin tid missförstådda James C. Malin. Numera hör hans *The Grasslands of North America: Prologomena to its History* (1947) till den amerikanska miljöhistoriens klassiker³¹. På 1950-talet började den s.k. westernhistorien reduceras till lokal- och populärhistoria som snarare upprätthöll myter än bedrev seriös historieforskning, skriver Saikku.

Amerikanerna har traditionellt betraktat sig som ett naturnära pionjärfolk, och amerikanska historiker har studerat både naturskyddets och naturbegreppets historia. År 1967 utgav Roderick Nash *Wilderness and the American Mind*, en kulturhistorisk undersökning av begreppet ödemark i Nordamerika. Clarence Glacken har i sitt stora arbete *Traces on the Rhodian Shore* (1967) analyserat, vilka tankemönster man kan spåra i människans sätt att förhålla sig till naturen genom tiderna³². År 1967 utkom också Lynn White Jr:s omdebatterade uppsats 'The Historical Roots of Our Ecologi-

Role in Changing the Face of the Earth I (Chicago and London: University of Chicago Press 1956), s. 382-398).

²⁸ I. G. Simmons, *Environmental History. A Concise Introduction* (Oxford: Blackwell 1993), svensk övers. *Miljöhistoria. En introduktion* (Lund: Studentlitteratur 1994).

²⁹ Artikeln ingår t.ex. i C.A. Milner II (red.), *Major Problems in the History of the American West* (Lexington, MA: Heath and Co. 1989).

³⁰ M. Saikku, 'Ympäristöhistoria Yhdysvalloissa', HAik 1991, s. 310-315.

³¹ Se R. Swierenga (red.), *History and Ecology: Studies of the Grassland* (Lincoln, NE: University of Nebraska Press 1984).

³² C. Glacken, *Traces on the Rhodian Shore. Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century* (Berkeley 1976).

cal Crisis', där författaren hävdar att kristendomens värderingar bidragit till att skapa en livsstil som lett till den ekologiska kris vi i dag lever i³⁵.

Den nya miljömedvetenhet, som uppstod på 1960- och 70-talen, representeras bäst av Rachel Carsons *Silent Spring*, på svenska *Tyst vår* (1962)³⁴. Boken, som handlade om miljögiften DDT:s kretslopp i näringskedjan, väckte stor uppmärksamhet och spreds snabbt runt hela världen. Tio år efter *Silent Spring* utgav Romklubben rapporten *Tillväxtens gränser*, som hos många människor för första gången väckte tankar om den moderna industriella ekonomins ekologiska hållbarhet. Man blev nu mera medveten om miljöproblem och började betrakta dessa som en samhällslig angelägenhet.

På 1970-talet återupptogs den historiska tradition som utgick från James Malin. Den konkreta fysiska miljön blev nu föremål för historikernas intresse. En viktig milstolpe är *Nature's Economy* (1977) av Donald Worster, en lärdomshistorisk studie över ekologins utveckling³⁵. Redan här tog Worster som exempel 1930-talets miljöpolitik och den stora jordbrukskatastrofen i sydvästra USA, som är känd under namnet Dust Bowl. Han kom senare att behandla detta tema utförligare i *Dust Bowl: The Southern Plains in the 1930s*³⁶.

Det ökade intresset för miljöhistoria på 1970-talet ledde till att ett miljöhistoriskt sällskap grundades i USA år 1976, och samma år föddes *Environmental Review* som numera heter *Environmental History Review*. *Pacific History Review*, som ofta publicerar artiklar av miljöhistoriskt intresse, utgav ett miljöhistoriskt temanummer redan år 1972.

I sin artikel om miljöhistoriens utveckling utpekar Ilmo Massa den kanadensiska forskaren Harold Innis som en av miljöhistoriens föregångare³⁷. Enligt Massa har anhängarna av Innis stapelteori kopplat landets historiska utveckling till institutioner, teknologi och miljö. Innis ser Kanada som en del av den internationella handeln som utbredd sig från Europa till USA och därifrån vidare till Kanada. Världshandeln kom att påverka först pälsdjur, val och torsk, sedan trävirke, vete och gruvdrift, vilket kom att leda till allt intensivare jakt, fiske, valfångst och kalhyggen. Resultatet har varit en decimering av naturresurserna och förstörelse av miljön.³⁸

Enligt Timo Myllyntaus kan den finländska historieforskningen

³⁵ L. White, 'The Historical Roots of Our Ecological Crisis', *Science* 155 (1967), No 3767, s. 1203-1207.

³⁴ R. Carson, *Silent Spring* (Boston: Houghton-Mifflin 1962).

³⁵ D. Worster, *Nature's Economy: A History of Ecological Ideas* (Cambridge: Cambridge University Press 1985).

³⁶ D. Worster, *Dust Bowl. The Southern Plains in the 1930s* (New York: Oxford University Press 1979).

³⁷ Massa, 'Ympäristöhistoria tutkimuskohteena', s. 294-301.

³⁸ Enligt Massa, 'Ympäristöhistoria tutkimuskohteena'.

uppvisa en miljöhistorisk tradition vars rötter sträcker sig tillbaka till den agrara perioden före industrialiseringen³⁹. Den finländska miljöhistorien härrör huvudsakligen ur två forskningstraditioner som uppstod på 1800-talet, nämligen skogs- och agrarhistoria, samt klimatologisk ekonomisk och demografisk historieforskning. Förhållandet mellan människan och naturen har haft en central ställning inom bägge traditionerna⁴⁰. Myllyntaus uppsats om miljöhistorisk forskning och dess traditioner i Finland ingår i det miljöhistoriska temanumret som *Historiallinen Aikakauskirja* utgav år 1991. Birgitta Odéns översikt över miljöhistoriska traditioner i Sverige och Norden utkom samma år.

Det internationella symposiet "man's Role in Changing the Face of the Earth" fick återverkningar också i Finland. Professorn i geografisk ekonomi vid Svenska handelshögskolan Ilmari Hustich, en pionjär inom den finländska miljöhistorien, organiserade år 1959 en serie möten, där en ny miljöhistorisk syn började gestalta sig. Resultatet av serien var publikationen *Symposium on Man's Influence on Nature in Finland* som sammanställdes av geografen Stig Jaatinen.⁴¹

På 1970-talet började miljöhistoriens "nya våg" i Finland. Enligt Myllyntaus följde Sven-Erik Åström, Jussi Raumolin och Ilmo Massa en tidigare skogshistorisk tradition, men deras infallsvinkel och metoder var nya. Målet var att tolka historien ur ett ekologiskt perspektiv, "att omskriva Finlands historia", som Raumolin proklamerade. År 1973 skrev han att det var en utmaning för framtida historiker att foga ekologisk kunskap till den nya historien⁴². Den "nya vågen" kritiserade den finländska skogshushållningen och fäste uppmärksamhet vid förhållandet mellan de sinande naturresurserna och ekologiska, sociala och demografiska faktorer.⁴³

Sven-Erik Åström, professor i ekonomisk och socialhistoria vid Helsingfors universitet, hade tagit intryck av amerikansk human ecology på 1950-talet. År 1978 utgav han *Natur och byte. Ekologiska synpunkter på Finlands historia*⁴⁴, där han använder sig av Ester Boserups modell för att undersöka sambandet mellan jordbruksteknik och befolkningstäthet⁴⁵. Ock-

³⁹ T. Myllyntaus, 'Suomalaisen ympäristöhistorian kehityslinjoja', *HAik* 1991, s. 321.

⁴⁰ T. Myllyntaus, 'Ympäristöhistorian näkökulmia, I. Massa & R. Sairinen (red.), *Ympäristökysymys* (Gaudeamus, 1991), s. 93-94.

⁴¹ Myllyntaus, 'Ympäristöhistorian näkökulma', s. 95-96.

⁴² J. Raumolin, 'Annaaleista ja historiankirjoituksen uudistumisesta', *HAik* 1973, s. 209-216.

⁴³ Myllyntaus, 'Ympäristöhistorian näkökulma', s. 97.

⁴⁴ S.-E. Åström, *Natur och byte. Ekologiska synpunkter på Finlands ekonomiska historia* (Ekenäs: Söderström & C:o 1978).

⁴⁵ E. Boserup, *Jordbruksutveckling och befolkningstillväxt* (Lund: CWK Gleerup Bokförlag 1973).

så Donald Worster rekommenderar Boserups modell som en god utgångspunkt för studiet av förhållandet mellan människan och naturen i det förindustriella samhället⁴⁶. Enligt Boserup är befolkningsökningen en oberoende (förklarande) och trögt reagerande faktor vid studiet av jordbrukssamhällen. Först reagerar ett jordbrukssamhälle på befolkningstillväxt genom att sprida sig till nya områden, och genom att ta i bruk dess naturresurser med hjälp av traditionell teknik. Slutligen tvingar befolkningstillväxten jordbrukssamhället att utnyttja tekniska, ekonomiska och sociala innovationer, som lyfter samhället till en ny nivå i fråga om teknik och användning av resurser⁴⁷.

Den nya vägen tynade av på 1980-talet även om Raumolin och Massa fortsatte sin forskning. Raumolin utgav år 1984 en idéhistorisk utredning av begreppet Raubwirtschaft i *Annales*⁴⁸. Tio år senare utkom Massas *Pohjoinen luonnonvalloitus. Suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa ja Suomessa*, en kartläggning av miljös historia i Finland och Lappland⁴⁹.

Det är svårt att fastställa var den moderna miljöhistorien börjar. Det handlar om en gradvis utveckling som skett på 1970- och 1980-talen. I Europa grundades ett miljöhistoriskt sällskap över tio år senare än i USA; The European Association for Environmental History inledde sin verksamhet år 1989 då forskare från elva europeiska länder deltog i den första internationella miljöhistoriska workshopen i Europa. Sällskapet började utge det numera döda nyhetsbrevet *Environmental History Newsletter*. Tre av deltagarna var naturvetare, bland dem biologen Yrjö Vasari från Finland, medan de övriga var historiker. En ny europeisk miljöhistorisk tidskrift *History and Environment* grundades år 1995.

Utmärkande drag för miljöhistorisk forskning

Miljöhistorien är en ny disciplin som tillsvidare saknar slutgiltigt fastslagna gränser. Särskilt i slutet av 1980-talet har miljöhistoriker i USA och Europa livligt diskuterat miljöhistoriens gränser och metoder. Denna debatt avspeglas i det temanummer om miljöhistoria som *Journal of American History* gav ut våren 1990. Särskilda metoder och kategoriseringar har föreslagits för att underlätta kartläggandet av forskningsfältet. Myllyntaus tycker sig kunna urskilja fyra karakteristiska drag som kan sägas vara typiska för miljöhistorisk forskning⁵⁰.

⁴⁶ D. Worster, 'Transformations of the Earth: Towards an Agroecological Perspective in History', *The Journal of American History* 76:4 (March 1990), s. 1095.

⁴⁷ Boserup, s. 135-141.

⁴⁸ J. Raumolin, 'L'Homme et la Destruction des Ressources Naturelles: La Raubwirtschaft au tournant du siècle', *Annales: Intersciences* 39 (1984).

⁴⁹ I. Massa, *Pohjoinen luonnonvalloitus. Suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa ja Suomessa* (Helsinki: Gaudeamus 1994).

⁵⁰ Myllyntaus, 'Ympäristöhistorian näkökulma', s. 93-114.

De långa tidsförloppen är viktiga i miljöhistorien. "Autonoma" fenomen i naturen som jordytans rörelser eller klimatförändringar är långsamma processer som påverkar människan och samhället småningom. Plötsliga förändringar kan å andra sidan ha långsiktiga verkningar. Även om undersökningen skulle gälla en kort tidsperiod är det ofta ändamålsenligt att betrakta förändringar i naturen utifrån ett långt tidsperspektiv⁵¹.

Ett annat för miljöhistorien kännetecknande drag är enligt Myllyntaus att de undersökta områdena ofta är mycket vidsträckta. Naturen följer inte politiska gränser och de miljöhistoriska frågeställningarna kräver ofta ett internationellt eller t.o.m. ett globalt perspektiv. Det är inte alltid möjligt att avgränsa miljöhistoriska företeelser innanför en stats gränser i en värld där industrialiseringen och den moderna ekonomin skapar allt större block. Lokala ekonomier har integrerats i världsekonomin och vinsten från världsmarknaden har oftast vägt tyngre än lokala miljöproblem⁵².

Neva R. Goodwin har tyckt sig kunna urskilja framväxten av en ny historiekategori, som hon kallar global ekologisk historia⁵³. Kännetecknande för denna historieriktning är samspelet mellan jorden och mänskligheten, det biologiska och det mänskliga; föremål för intresset är hela mänsklighetens historia. Som exempel på detta slags historieskrivning kan nämnas D. Hillels *Out of the Earth: Civilization and the Life of the Soil*⁵⁴ och *Biohistory: The Interplay Between Human Society and the Biosphere Past and Present* (1992) av S. Boyden⁵⁵. William McNeills *Plagues and Peoples*⁵⁶ (1989) belyser sjukdomars inverkan på mänsklighetens öde. Alfred Crosby har i *Ecological Imperialism*⁵⁷ (1987) beskrivit hur växter och djur under 900 år spridits från kontinent till kontinent i europeiska upptäcktsresandes och handelsmäns kölvatten.

Ett tredje utmärkande drag för miljöhistorien är dess strävan till tvärvetenskaplighet. Enligt Ilmo Massa har miljöhistoria skrivits inom disciplinerna teknikens historia, ekonomisk historia, socialhistoria, historisk geografi, stadshistoria, medicinens historia, biologisk historia och miljösociologi. Han föreslår att miljöhistorien skulle ha den egna vetenskapen, historien, som grund, men att den sedan vid behov kompletteras med resultat från hjälp-

⁵¹ Ibid., s. 101-102.

⁵² Ibid., s. 103-104.

⁵³ N. Goodwin, 'The Rounding of the Earth: Ecology and Global History', B. Mazlish & R. Buultjens (eds.), *Conceptualizing Global History* (Boulder and Oxford: Westview Press 1993), s. 27.

⁵⁴ D. Hillel, *Out of the Earth: Civilization and the Life of the Soil* (New York 1991).

⁵⁵ S. Boyden, *Biohistory: The Interplay Between Human Society and the Biosphere Past and Present*, Man and the Biosphere 8 (Paris: UNESCO 1992).

⁵⁶ W. McNeill, *Plagues and Peoples* (Oxford: Blackwell 1977).

⁵⁷ A. Crosby, *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 900-1900* (New York: Cambridge University Press 1986).

vetenskaper⁵⁸. Enligt Peter Brimblecombe och Christian Pfister är det just tudelningen mellan det humanvetenskapliga och det naturvetenskapliga som är miljöhistoriens största problem och utmaning. Samtidigt hoppas de att miljöhistorien kunde fungera som ett område där det humanistiska och naturvetenskapliga kunde mötas. Miljöhistoriens krävande uppgift är alltså att skriva historia utgående från både naturvetenskapliga och historiska källor och metoder⁵⁹.

Av hjälpvetenskaperna är ekologi och geografi av särskild betydelse. Det är dock viktigt att använda den nyaste och högklassigaste forskningen på området, konstaterar Donald Worster. Föråldrad eller förenklad kunskap kan göra mera skada än nytta om forskningens tillförlitlighet blir lidande på grund av felaktig information eller populärvetenskapliga framställningar. Särskilt ekologivetenskapen har utvecklats kraftigt under de senaste årtiondena. Från att tidigare ha varit studiet av balans, harmoni och ordning har ekologi blivit en vetenskap om störningar, disharmoni och kaos. Worsters 'Ecology of Order and Chaos' (1990) är en utmärkt beskrivning av ekologis utveckling⁶⁰.

Som sista punkt framhåller Myllyntaus att miljöhistorien är en problemorienterad disciplin. Han betraktar miljöhistorien snarare som ett problemfält än som en bestämd, institutionaliserad forskningsriktning⁶¹. Miljöhistoriens problemen är genuina och aktuella; erosion, skogsskövling, luft- och vattenföroreningar har varit omdiskuterade miljöproblem åtminstone sedan medeltiden. Miljöhistorien uppstod som en reaktion på de allt svårare miljöproblemen och det är i första hand just miljöproblemen, deras orsaker och konsekvenser som analyseras. Miljöproblem uppstår ofta mycket långsamt och de blir uppenbara först när skadan orsakar praktiska svårigheter eller t.o.m. kriser. Eftersom historien är en vetenskap, som särskilt intresserar sig för förändring, väljer miljöhistoriker ofta att behandla allvarliga miljöproblem eller rentav ekokatastrofer.

Bör miljöhistoriker då oundvikligen se människans förhållande till naturen som en källa till problem? Är allt som människan gör skadligt för naturen? Finns det någon idealisk miljö som vi bör eftersträva? Enligt den moderna ekologin har det aldrig funnits någon "ursprunglig natur" och ekologerna ser naturen snarare som ett dynamiskt system än som ett balanstillstånd. Men trots att ingen balans råder i naturen finns det gränser för vad den tål. Ett sunt ekosystem förmår reagera och anpassa sig till yttre stör

⁵⁸ Massa, *Pohjoinen luonnonvalloitus*, s. 26.

⁵⁹ P. Brimblecombe & C. Pfister, introduktion i P. Brimblecombe & C. Pfister (eds.), *The Silent Countdown*, s. 2.

⁶⁰ D. Worster, 'Ecology of Order and Chaos', *Environmental History Review* 14:1-2 (1990), s. 5-15.

⁶¹ Myllyntaus, 'Suomalaisen ympäristöhistorian kehityslinjoja', s. 108.

ningar och förändringar så, att systemets inre växelverkan inte blir lidande även om det under en kort period skulle utsättas för drastiska förändringar.

Förhoppningsvis får vi i framtiden också läsa miljöhistoriska studier som uppmärksammar sätt genom vilka samspelet mellan människa och natur gynnat bådadera. Människan har under sin långa historia utvecklat både miljövänliga och effektiva odlingsmetoder som krävt mycket arbete och uppfinningsrikedom. T.ex. i Filippinernas traditionella jordbruk kunde man skörda 40 olika odlingsväxter på samma jordplätt⁶². Också i Europa utvecklades metoder, t.ex. växelbruk och nya grödor som kunde binda kväve, för att öka produktiviteten, liksom också naturenlig ogräs- och skadedjursbekämpning. Den danske miljöhistorikern Thorkild Kjærregaard kallar den utveckling inom jordbruket, som inföll strax före införandet av det kemiska jordbruket, för "den gröna revolutionen" i sin omdebatterade ekohistoriska tolkning av Danmarks historia under åren 1500-1800⁶³.

Miljöhistoriens forskningsrön kan också betraktas som resultat av långvariga vetenskapliga experiment⁶⁴. Vi vet att samhällen med sund ekologisk grund, t.ex. det forna Egypten, varit långlivade medan ekologiskt icke-hållbara samhällen snabbt kollapsat. Clive Ponting har i *A Green History of the World* beskrivit de ekologiska villkoren för samhällen i det förflutna. Särskilt minnesvärd är hans beskrivning av Påsköns blomstring och förfall ur ett ekologiskt perspektiv. Man tror att Påsköns invånare, som av förbluffande få ingredienser byggde upp en högtstående kultur, förstörde sina möjligheter till överlevnad, då de utnyttjade den lilla skog de hade alltför intensivt. En bidragande orsak därtill var deras berömda stater som måste transporteras till kulplatserna med hjälp av trädstammar. Vid tiden för kapten Cooks ankomst fanns det inga träd kvar på ön och invånarna trodde att statyerna själva hade vandrat till sina platser⁶⁵.

Miljöhistoriens nivåer

Donald Worster har kartlagt miljöhistoriens fält genom att uppdelat den i tre nivåer som härrör från tre olika typer av frågeställningar⁶⁶. Den första handlar om förståelsen av själva naturen, både dess organiska och icke-organiska aspekter. Miljöhistoria förutsätter kännedom om och förståelse av ekosystemen och deras utveckling. Miljöhistorikern utgår ifrån att naturen har en historia att berätta, men för att lära känna den behövs hjälp från naturvetenskapen. Denna nivå kunde kallas ekosystemens historia och den

⁶² Worster, 'Transformations of the Earth'.

⁶³ T. Kjærregaard, *Den danske Revolution 1500-1800. En ekohistorisk tolkning* (Köbenhavn: Gyldendal 1991), s. 34f.

⁶⁴ Myllyntaus, 'Ympäristöhistorian näkökulma', s. 109.

⁶⁵ C. Ponting, *A Green History of the World* (Harmondsworth: Penguin Books 1991).

⁶⁶ Worster, 'Appendix', s. 289-307.

undersöker miljöns/ekosystemets ekologiska förändringar under en given tidsperiod.

Den andra nivån undersöker den växelverkan som råder mellan naturen och den socioekonomiska sfären. Hit hör verktyg och arbete, sociala relationer som framspringer ur arbetet samt olika produktionsätt, som människan har utvecklat, då hon tillverkat produkter av naturresurser. Ett kustsamhälle byggt på fiskerier har knappast samma institutioner, könsroller eller årstidsrytmer som ett samhälle, som livnär sig på fåruppfödning i en bergstrakt. Få samhällen är jämlika beträffande maktutövande; maktfördelningen i ett samhälle påverkar miljön både direkt och indirekt. Worster själv intresserar sig i sin forskning särskilt för just förhållandet mellan ekonomi och ekologi och särskilt kapitalismens inflytande på jordbruket. Om Worsters första nivå utgör miljöhistoriens basnivå kunde den andra nivån betecknas som en strukturell nivå.

Den tredje nivån handlar om mentaliteter. Föreställningar, etik, lagar, myter och andra meningsstrukturer kan sammanfattas som kollektiva mentaliteter, som utgör en viktig del av en individs eller en grupps dialog med naturen. Olika tider och kulturer gestaltar världen på olika sätt då de definierar vad en resurs är, då de avgör hurudant uppförande är skadligt för naturen och borde förbjudas o.s.v. T.ex. G/wi bushmännen i Namibien förgäddes sin högsta varelse om de jagade och samlade mer än vad som var nödvändigt medan Aranda-stammen i Australien hade ett totemförbud som skyddade vissa djurarter⁶⁷. De amerikanska historikerna William Cronon och Carolyn Merchant har i sina studier om New England analyserat hur ursprungsbefolkningens förhållande till naturen skiljde sig från pionjärernas naturuppfattning⁶⁸.

I allmänhet har Worsters modell accepterats som utgångspunkt för miljöhistorisk forskning, men vissa forskare har velat komplettera den. Ilmo Mäsa tar upp miljöpolitikens historia, liksom också miljöpolitikens idéhistoria, i sin schematisering av det miljöhistoriska fältet⁶⁹. Timo Myllyntaus vill se miljöskyddets historia som en nivå inom forskningen. Carolyn Merchant anser att en ytterligare nivå, som upptar reproduktion och könsroller, skulle berika den miljöhistoriska forskningen. Kvinnans och mannens förhållande till naturen skiljer sig såväl mentalitetshistoriskt och estetiskt som ekonomiskt, varför ett genusperspektiv kunde berika forskningen⁷⁰. Samma distinktioner kunde tillämpas på olika åldersgrupper, generationer och sam-

⁶⁷ Simmons, *Environmental History*, s. 7.

⁶⁸ W. Cronon, *Changes in the Land* (New York: Hill and Wang 1983). C. Merchant, *Ecological Revolutions: Nature, Gender, and Science in New England* (Chapel Hill: University of North Carolina Press 1989).

⁶⁹ Mäsa, *Pohjoinen luonnonvalloitus*, s. 39.

⁷⁰ C. Merchant, 'Gender and Environmental History', *Journal of American History* 76:4 (March 1990), s. 1117-1119.

hällsklasser, påpekar Keijo Virtanen⁷¹. Leena Rossi å sin sida anser att också individen har en plats i miljöhistorien⁷².

Det är inte alltid lätt att beakta alla dessa nivåer i en enskild undersökning. Forskningens synvinkel avgör på vilka frågeställningar tyngdpunkten skall ligga. Därmed kan en av nivåerna bli mera framträdande medan de övriga bidrar till att fördjupa förståelsen för den studerade företeelsen. Det är också viktigt att inte dra förhastade slutsatser och se förhållandena mellan de olika nivåerna som logiska kausaliteter. Det är mera fruktbart att studera de komplexa förhållandena mellan de olika nivåerna.

Då *Journal of American History* våren 1990 utgav ett temanummer om miljöhistoria förde Förenta Staternas ledande miljöhistoriker en ingående diskussion om Worsters modell. William Cronon var tveksam och befarade att den strikta uppdelningen skulle utesluta undersökandet av nya, intressanta förhållanden. Han placerade den redan (1990) existerande miljöhistoriska forskningen i tre kategorier. Som första nämner han undersökningar som koncentrerar sig på förhållandet mellan människans handlingar och förändringar i ekosystemen. Sådana kunde vara klimatförändringars inverkan på jordbruket eller skogshyggens inverkan på befolkningsutveckling och näringsliv. En annan kategori utgör miljöns kulturhistoria, där Cronon ser flera aspekter: idéhistoriska, filosofiska, antropologiska, religionsvetenskapliga, etnologiska och folkloristiska. Den tredje kategorin omfattar undersökningar om miljöpolitikens och den miljöpolitiska argumentationens historia.⁷³

Worsters amerikanska kollega Richard White anser att Worsters struktur påminner om Braudels. Ekosystemet eller "den första naturen" är ett slags basnivå där förändringarna är tröga och långsamma. Whites åsikt är att Worster i sin modell ger alltför stort utrymme åt den ekonomisk-ekologiska nivån, produktionen av föda. Trots att Worster presenterar de tre olika nivåerna tycks han bortse från den idéhistoriska aspekten och betrakta bara produktionssättet som relevant, menar White. Han påpekar att det finns ätliga växter som människor har valt att inte äta, det har funnits kustpopulationer som inte fiskat o.s.v. White vill framhäva den kulturhistoriska aspekten som har att göra med myter, värderingar och förhållningssätt. Enligt hans uppfattning bör miljöhistoriker också fråga varför ett folk väljer att äta vissa födoämnen medan de förkastar andra.⁷⁴

White är inte ensam om att kritisera Worster för överdriven materialism och försummande av den kulturhistoriska aspekten. En genomgång av de fem senaste årgångarna av *Environmental History Review* ger dock vid han

⁷¹ K. Virtanen, 'Kohti ympäristön kulttuurihistoriaa', *Ympäristö ja aika*, Historian ja yhteiskuntaopin opettäjien vuosikirja XX (Jyväskylä: Gummerus 1991), s. 9-35.

⁷² Rossi.

⁷³ Cronon 1990, s. 1123-1124.

⁷⁴ White 1990, s. 1141.

den att den kulturhistoriska aspekten är ganska väl representerad. På sommaren 1991 utgav tidskriften temanumret "The Moral Sense of Nature" som koncentrerade sig på miljöetik. Uppsatserna handlade om miljöetik i bl.a. hellenismen, gnosticismen och neo-konfucianismen. Arttyder till vild marken i idéhistorien behandlades av en skribent. Uppsatser om miljöpolitik och miljölagstiftning ingår också ofta i *Environmental History Review*.

Miljöns kulturhistoria har som uppgift att utforska vilken betydelse miljön (både den "ursprungliga" naturen och den byggda miljön) har för människan när hon gestaltar sin värld, skriver kulturhistorikern Keijo Virtanen⁷⁵. I *The Death of Nature: Women, Nature, and the Scientific Revolution* (1982) beskriver Carolyn Merchant den vetenskapliga revolutionen och framväxten av en ny syn på naturen⁷⁶. Merchant, som ser ett samband mellan skövling av naturen och kvinnoförtryck, påminner oss om att kvinnan och naturen haft ett kulturellt, språkligt och historiskt samband sedan urminnes tider. I *Ecological Revolutions* har hon använt sig av bl.a. jordbrukskataloger och andlig litteratur för att studera hur böndernas tanke sätt och mentalitet förändrats under 200 års tid⁷⁷. Ett kreativt sätt att använda källor finner vi också hos Henry Makowski och Bernhard Buderath, som presenterar landskapsmålningar i *Die Natur dem Menschen untertan. Ökologie im Spiegel der Landschaftsmalerei* (1983)⁷⁸. Bildtexten är uppdelad i två spalter. I den ena spalten får vi läsa den konsthistoriska tolkningen, i den andra hur de ekologiska förändringar, som människan givit upphov till, framträder i målningsarna. Keith Thomas har behandlat föreställningar om naturen i det engelska samhället på basen av folkloristiska och skönlitterära källor i sitt intressanta mentalitetshistoriska verk *Man and the Natural World* (1983)⁷⁹. En utmärkt översikt över miljöns idéhistoria är Sverker Sörlins *Naturkontraktet. Om naturumgängets idéhistoria*, som är försedd med en omfattande bibliografi.

Miljöpolitik och lagstiftning ingår givetvis i undersökningar som behandlar miljöproblem. Arthur F. McEvoy studerar lagstiftning och miljöpolitik i en uppsats om fiskenäringen i Kalifornien, men tar dessutom upp ekologiska, ekonomiska och idéhistoriska aspekter⁸⁰. Här finner vi ett arbete

⁷⁵ Virtanen, s. 19.

⁷⁶ C. Merchant, *The Death of Nature: Women, Nature, and the Scientific Revolution* (New York: Harper & Row 1982).

⁷⁷ Merchant, *Ecological Revolutions*.

⁷⁸ H. Makowski & B. Buderath, *Die Natur dem Menschen untertan. Ökologie im Spiegel der Landschaftsmalerei* (München: Kindler Verlag 1983).

⁷⁹ K. Thomas, *Man and the Natural World* (Harmondsworth: Penguin Books 1987).

⁸⁰ A. F. McEvoy, 'Toward an Interactive Theory of Nature and Culture: Ecology, Production and Cognition in the California Fishing Industry', D. Worster (ed.), *The Ends of the Earth. Perspectives on Modern Environmental History* (New York: Cambridge University Press 1988).

där miljöhistoriens nivåer är representerade. I Sverige har Lars J. Lundgren och Jan Thelander behandlat den svenska miljöpolitiken i ett antal publikationer, både var för sig och tillsammans⁸¹. Marjatta Hietala har studerat utvecklingen av hygien och miljövärd i Helsingfors vid sekelskiftet och beskriver framväxten av socialhygieni och miljölagstiftning⁸². Sociologen Timo Järvikoski har skrivit det finländska miljöskyddets och miljöorelsens historia⁸³. Miljöpolitiken inom den Europeiska gemenskapen har bl.a. behandlats av Jussi Raumolin⁸⁴.

Perspektiv och metateorier

Det miljöhistoriska fältet är alltså både vitt och brett. Naturen är ett slags samlande faktor under vilken man kan finna undersökningar om allt från energiflödets betydelse till miljölagstiftningens utveckling. Mångfalden av miljöhistoriska arbeten gör det svårt att dra några slutsatser på basen av ämnesval och metoder. Miljöhistorien verkar snarare vara ett perspektiv, en särskild synvinkel, som gör miljöaspekten synlig i olika historiska sammanhang.

Ilmo Massa talar om olika metateorier som ligger som grund för historietolkningen. Massa har själv skrivit Lapplands historia utgående från ett rovhushållningsperspektiv och skildrat ett områdes utveckling från ekologiskt hållbart samhälle till roffarekonomi. Andra versioner av Lapplands historia har i stor utsträckning använt samma eller liknande källor; det har handlat om klimat, vattendrag och fiske, skogar och skogsbruk. Skillnaden är att tidigare versioner (Massa tar som exempel *Faravidin maa*, 1985⁸⁵) skrivits utifrån ett tillväxtperspektiv och skildrat Lapplands väg från fattigdom och elände till välfärd⁸⁶.

Tillväxttänkandet kan härledas från framstegsideologin som varit förhärskande i vår kultur sedan upplysningen. Enligt Arne Andersen präglar "framstegsparadigmet" all hitills skriven historieforskning⁸⁷. Eftersom mil-

⁸¹ Se t.ex. L. J. Lundgren & J. Thelander, *Nedräkning pågår: hur upptäcks miljöproblemet?* (Solna: Naturvårdsverket 1989).

⁸² M. Hietala, 'Hygien och miljövärd i Helsingfors kring sekelskiftet', L. J. Lundgren (red.), *Människan och miljön. Huvudtema II vid XXI Nordiska Historikermötet i Umeå 1991* (Umeå universitet 1991).

⁸³ Se t.ex. T. Järvikoski, 'Ympäristöliike Suomessa', *Ympäristö ja aika*, Historian ja yhteiskuntaopin opettajien vuosikirja XX, HYOL (Gummerus 1991).

⁸⁴ J. Raumolin, 'Euroopan yhteisön ympäristöpolitiikka', I. Massa & R. Sairinen (red.), *Ympäristökysymys* (Gaudeamus 1991).

⁸⁵ K. Juuku (red.), *Faravidin maa. Pohjois-Suomen historia* (Uleåborg: Pohjoinen 1985).

⁸⁶ Massa, *Pohjoinen luonnonvalloitus*, s. 271.

⁸⁷ A. Andersen, 'Umweltgeschichte – Abschied vom Fortschritt', *Environmental History Newsletter* 1991:3.

jöhistorien ofta just handlar om det pris som vi fått betala för våra framsteg ryms miljöhistorien knappast innanför ett sådant paradigm. Framstegstan ken är så väsentlig för den västerländska kulturen att det är svårt att tro att den inte är mer än ett par hundra år gammal. De gamla grekerna ansåg ju att tiden innebar en degradering till det sämre, de medeltida kristna såg historien som en nedgång, och många världsliga tänkare under renässansen betraktade sin egen tid som underlägsen antiken. Också för miljöhistorikern är det lätt att hemfalla till pessimism. Miljöns världshistoria blir lätt en nedslående uppräknin g av missöden och katastrofer: avskogning, salinisering, ökenbildning, utdöda växt- och djurarter. William Cronon anser sig vara tvungen att hålla en optimistisk föreläsning i slutet av sina kurser i miljöhistoria, så att studenterna inte skall försjunka i hopplös depression över miljöns tillstånd⁸⁸.

Sverker Sörlin skriver att även han såg människans förhållande till naturen som en ganska jämnt sluttande utförsbacke ner i jämmerdalen tills något hände som öppnade hans ögon för den förändring som skett i människans natursyn under de senaste årtiondena. I ett samtal med en ledande svensk intellektuell, som representerade en äldre generation, framgick det hur obetydlig kunskapen om förhållandet mellan samhällsutveckling, ekonomisk tillväxt och miljöproblem var t.o.m. bland de lärda i samhället ännu i mitten av 1950-talet. Med hjälp av fem välunderbyggda argument visar Sörlin, att vår syn på naturen har förändrats och menar att denna förändring är hoppingsgivande.⁸⁹

Det finns miljöhistoriker som anser att det är deras uppgift att aktivt medverka till denna förändring. En extrem opinion representerar den australienske historikern Steven Dovers, som förespråkar en "pragmatisk" miljöhistoria, som, samtidigt som den vill bidra till disciplinens utveckling, hjälper att konkret främja miljövard och ekologisk uthållighet. Dovers medger att miljöhistoria delvis redan gör allt detta, men han vill, att den skall spela en mera aktiv roll såväl i miljödebatten som i den vardagliga miljövard en⁹⁰.

William Cronon framhåller att miljöhistorien, liksom den nya socialhistorien, kvinnohistorien eller de sexuella minoriteternas historia, står i ett speciellt förhållande till de politiska rörelser som varit deras upphov. Han konstaterar att samtliga ledande amerikanska miljöhistoriker på ett eller annat sätt engagerat sig i miljöskyddsfrågor⁹¹. Bland vissa europeiska miljöhis-

⁸⁸ W. Cronon, 'The Uses of Environmental History', *Environmental History Review* 17:3 (Fall 1993), s. 1-2.

⁸⁹ S. Sörlin, 'Naturkontraktet: Natursynens förändringar och naturens nya värden', *Miljön har en historia*, Aktuellt om historia 1992: 3-4, s. 78-79.

⁹⁰ S. Dovers, 'Sustainability and "Pragmatic" Environmental History: A Note from Australia', *Environmental History Review*, Fall 1994, s. 21-23.

⁹¹ Cronon, 'The Uses of Environmental History', s. 3.

toriker finner man också ett miljöengagemang, men i något svagare form. Peter Brimblecombe och Christian Pfister anser att historikernas uppgift är att dels utreda rötterna till den nuvarande miljökrisen, och dels undersöka hur tidigare samhällen har lyckats upprätthålla en dynamisk stabilitet i miljön⁹². Den engelska historikern Malcolm Chase anser att historievetenskapen borde göra mera för att förse den gröna rörelsen med ett historiskt perspektiv. Chase, som i 'Can History be Green? A Prognosis' ger en översikt över miljöhistorisk litteratur i England, kritiserar engelska historiker för bristande engagemang i miljöfrågor⁹³.

Man kan alltså säga att även om de flesta miljöhistoriker inte direkt identifierar sig med miljörörelsen hyser de för det mesta en välvillig inställning gentemot den. Och förvisso kunde det gärna få finnas mera historisk kunskap såväl inom miljörörelsen som inom de beslutsfattande organen. Men även om miljöhistorien idag har stor aktuell relevans, kan detta inte vara forskningens ledande motiv. Historisk kunskap är aldrig direkt tillämpbar i nuet; dess uppgift är att ge bakgrund och hjälpa oss att vidga vårt perspektiv. Miljöhistorien borde inte ha någon särställning som en speciellt relevant och nutidsorienterad historieriktning. Men eftersom miljöhistorien trots allt innehåller en etisk komponent borde varje forskare klargöra sin position och fastställa sina mål och strävanden.

Hur ser den miljö ut som miljöhistoriker anser vara eftersträvansvärd? Vad är gynnsamt och vad är skadligt för miljön i ett miljöhistoriskt sammanhang? I och med att miljöhistorien tar ställning har den en värdebas. Grundförutsättningen för miljöhistorisk forskning borde därför vara en miljöetik som reglerar förhållandet mellan människan och naturen⁹⁴. En sådan behöver inte nödvändigtvis leda till att utgångspunkterna skulle vara desamma för alla, utan till att forskarna skulle framlägga och diskutera sina etiska ståndpunkter. Nu kan man läsa en moralisk oro i texterna, men skribenterna verkar ta det som självklart vad som är gynnsamt och vad som är skadligt för miljön.

Förhållandet mellan människan och naturen är emellertid en så komplicerad vävnad att positionerna borde klarläggas där det är möjligt. Var det t.ex. gynnsamt eller skadligt att ersätta ett ekosystem, som omfattade ca 10 000 arter⁹⁵, med konstbevattnade åkrar för att försörja invånarna i de sumeriska stadsstaterna? Vem lider av att området numera består av död saltöken?

⁹² Brimblecombe & Pfister, s. 1.

⁹³ M. Chase, 'Can History be Green? A Prognosis', *Environmental History Newsletter* 1992:4, s. 3-9.

⁹⁴ Se C. Duncan, 'On Identifying a Sound Environmental Ethic in History: Prologomena to Any Future Environmental History', *Environmental History Review* 15:2 (1991).

⁹⁵ A. Crosby, 'An Enthusiastic Second', *The Journal of American History* 76:4 (March 1990), s. 1109.

Hade det varit bättre om ekosystemet lämnats i fred och sumererna aldrig skapat vare sig högkultur eller kilskrift?

En ståndpunkt i frågor av detta slag skulle berättas för läsaren av skribenten och forskningen står. Utgångspunkten för miljöhistoria kunde vara en miljöetik som bara skulle tillåta sådana handlingar som naturen kan tåla. Problemet är att det råder olika uppfattningar om detta. Myllyntaus föreslår att gränsvillkoren för naturens förmåga att återhämta sig skulle fungera som en axiomatisk utgångspunkt i miljöhistorien⁹⁶. Detta förefaller vara ett gott utgångsläge, men variationerna är enorma och naturen är full av dynamiska förlopp och störningar; ett ekosystem kan råka i obalans helt oberoende av människans handlingar. Det finns flera exempel på jägar-samlarfolk som etablerat sig i en lämplig ficka i ett ekosystem utan att nämnvärt rubba de ekologiska förloppen⁹⁷. Det finns också gränsfall. Urinvånarna i Australien brukade inte jorden, men de manipulerade ständigt sin miljö genom användningen av eld. Med hjälp av elden skapade de ett fördelaktigare ekosystem för sig själva och samtidigt förebyggde de större och farligare skogsbränder. De påverkade naturen kraftigt genom att ändra på växtbestånden, men det nya ekosystemet fungerade bra som helhet, d.v.s. bra för människor, djur och växter.

Miljökrisen har tvingat människan att medge att hon är en del av naturen. Inom den västerländska tanketraditionen har naturen vanligen placerats utanför den mänskliga kulturen. Enligt Yrjö Haila har detta att göra med målet att utveckla universella, objektiva metoder genom vilka subjektet kan utröna de lagar som verkar utanför henne i naturen. Särskilt efter upplysningen har vetenskapen hjälpt människan att uppnå självständighet på naturens bekostnad. Denna tradition har etablerat synsättet att människan och naturen, liksom kulturen och naturen, är motsatspar. Nu har den ekologiska krisen tvingat oss att omvärdera vår syn på dessa förhållanden, och det ser ut som om människan var en del av naturen samtidigt som hon är en kulturvarelse. Människan, naturen och kulturen befinner sig ständigt i processer där gränser överskrids och förflyttas. Människans naturvillkor är inflettade i kulturen och samhället på ett sätt som gör det svårt att studera dem som skilda enheter⁹⁸.

På grund av människans dubbelroll som natur- och kulturvarelse tror jag att det är nyttigt att kombinera ett holistiskt synsätt, där människan är en del av en större helhet, med ett antropocentriskt, humanistiskt grepp. På ett plan är naturen en autonom kraft som påverkar våra liv. Människan är ingalunda fri gjord från de naturlagar som råder i biosfären, hon är beroende av

⁹⁶ Myllyntaus, 'Ympäristöhistorian näkökulma', s.109.

⁹⁷ Se t.ex. R. Dasmann, 'Towards a Biosphere Consciousness', Worster (ed.), *The Ends of the Earth* (Cambridge: Cambridge University Press).

⁹⁸ Y. Haila, 'Luonnon ongelmia', *Tiede ja edistys* 1993:1.

naturen och ett holistiskt perspektiv gör oss mera medvetna om detta beroende.

Å andra sidan är människan en kulturvarelse som bl.a. bedriver historisk forskning och förhåller sig till naturen på flera olika sätt. Hon försöker bevara naturen för att kunna njuta av dess skönhet, för att kunna utnyttja den för sina behov och för att överleva som art. Eftersom människan är bosatt på denna planet, förändrar hon naturen på olika sätt. Vi ser alltid naturen i förhållande till oss själva, vare sig vi vill skydda den "för dess egen skull" eller med tanke på vår arts framtid. Också då människorna talar om naturens egenvärde talar de om mänskliga värderingar; det handlar om naturen sådan vi känner den och sådan vi vill se den. Människans skövlande av naturen hotar inte att utplåna själva naturen utan hennes egen miljö, t.ex. kärnkraftsolyckan i Tschernobyl har varit mycket skadligare för människan än för ekosystemen. En öken är lika mycket natur som en skog och dess värde bestäms av människans val och behov. Miljöhistorien vill se ekologin i ett samhälleligt och kulturellt sammanhang där människan inte bara är en del av ett ekosystem utan också en kulturvarelse som genom sina val, sin teknik, fantasi och intelligens kan förstöra sin miljö men också korrigera sitt förhållande till den.

GRANSKNINGAR

Senatens organisationshistoria inifrån

Markku Tyynilä, *Senaatti. Tutkimus hallituskonselji-senaatista 1809–1918* [Senaten. En undersökning av regeringskonseljen-senaten 1809–1918], Hallintohistoriallisia tutkimuksia 5. VAPK-Kustannus. 466 s. Helsinki 1992.

Markku Tyyniläs undersökning ingår i förvaltningshistoriekommitténs serie om centralförvaltningens historia, som nått upp till 24 band. När det avslutande översiktsverket i två delar utkommer under 1996 har detta framgångsrika statliga historieprojekt slutfört sitt uppdrag – *mirabile dictu* inom den uppställda tioårsterminen. Huruvida de i projektet medverkande representanterna för olika discipliner (historia, förvaltningslära, statslära, juridik), forskningsparadigm och internationella kontaktnät har kunnat befrukta varandras undersökningar och i vilken utsträckning vi har fått något för alla kvalitativt nytt framgår klarare först då de sammanfattande delarna utkommit eller på längre sikt, kanske först efter ett antal år.

När Osmo Jussila i projektets inledningsskede inventerade forskningsproblem inom centralförvaltningens historia (*HTF* 1986, s. 293–300) pekade han ut många gapande luckor i den tidigare grundforskningen och dess frågeställningar, men anmärkte samtidigt, att just senaten var bäst undersökt av centralförvaltningens tre huvudorgan. Trots det ansåg han att många principiella frågor och långa linjer borde utforskas också beträffande senaten.

Tyyniläs frågeställning (s. 6–7) är i sin öppenhet mycket gammaldags. Han försöker inte ersätta K. W. Rauhalas senatens historia (1915, 1921) och Taimi Torviniens tillägg i statsrådets historia (1978). I deras framställningar finns organisationsfrågorna med som ett inslag i granskningen av senatens politik och ärendenas sakinnehåll. Tyynilä koncentrerar sig på senatens organisation och utgår från stadganden och författningar, men också från oförverkligade reformförslag. Avsikten är att på detta sätt förklara förändring respektive kontinuitet i senatens ställning och organisation.

Avgränsningen är mycket strikt om man betänker att t.ex. ekonomiedepartementets centrala roll som handhavare av statshushållningen lämnats utanför. Den tas upp i större utsträckning endast för åren 1840–1842, då finansfrågorna inverkad på ekonomiedepartementets organisation (s. 143–149, 380).

Det lönar sig att inleda läsningen med den eleganta sammanfattningen i slutet som reder ut de långa linjerna. Ett sammanfattande syntetiserande kapitel är högst behövligt, eftersom den egentliga undersökningen framskri-der kronologiskt som en tröttande rik berättelse, som – och det bör medges – i och för sig är väl skriven. Också sakregistret är relevant och hjälper läsaren till rätt; annars är det svårt att under kåserande, ofta intetsägande rubriker finna utredningar om t.ex. senatens förhållande till kejsaren, generalguvernören, kommittén för finska ärenden, folket, lantdagen eller den lägre förvaltningen.

Man kan tala om grundforskning också i det avseendet, att Tyynilä har gjort ett enormt arbete genom att – på nytt – samvetsgrannt gå igenom de centrala publicerade och opublicerade primärkällorna, bl.a. många av de viktiga aktörernas privatarkiv; i noterna finns också genomgående källkritiska iakttagelser. Hans dialog med existerande litteratur, t.ex. Jussila, Rauhala, Schweitzer, Tommila och Torvinen, är utspridd på olika håll i boken och man kommer bäst åt den via personregistret, eftersom boken saknar en enhetlig översikt över tidigare forskning. I allmänhet resonerar Tyynilä försiktigt, han modifierar med varsam hand och ser inga skäl till radikala omvärderingar. Till Rauhala måste han givetvis – åttio år senare – ta distans.

Rauhala lade i tiden ned stor möda på att visa att alla förebilder för regeringskonseljen kom från Sverige och bestred att Speranskij's teoretiska överväganden skulle ha inverkat på dess tillkomst. Tyynilä bestrider detta och samtidigt den etablerade uppfattningen att man vid uppbyggandet av storfurstendömet centralförvaltning inte följde principen om maktens tredelning. Han antar, utan dokumentariska belägg, att Speranskij vid ankomsten till Borgå 1809 måste ha medfört en plan, enligt vilken regeringskonseljen var uppdelad i två separata avdelningar för förvaltning respektive högsta rättsskipning. Här avspeglas Montesquieus lära, som den upplyste härskaren Alexander givetvis var förtrogen med, liksom naturligtvis Speranskij. Förebilden var den ryska dirigerande senaten i den form den var avsedd att få i Speranskij's planer; den regeringskonselj som 1812 inrättades i det av ryssarna erövrade Bessarabien var organiserad på samma sätt. Lösningen representerade en rysk tillämpning av den kollegiala förvaltningens och tredelningslärans principer, enligt Tyynilä "Montesquieus läror i Speranskij's version".

I praktiken utformades båda departementen trots allt till regerings-, förvaltnings- och rättsskipningsorgan. Justitiedepartementet kom att delta i förvaltningen i och med att plenum stabiliserades och genom utnämningarna av domare. Detta förstärkte regeringskonseljens centraliserade, klippblocksaktiga organisation. Bakom tolkningarna och reformförslagen rörande senatens ställning låg motsättningen mellan de gustavianska grundlagarna (1772 och 1789) och den statsförfattning som skapades de facto 1808–1809. De centrala institutionerna i "den alexandrinska statsförfattningen": statssekreteraren, generalguvernören och senaten kan inte avledas ur de gustavianska grundlagarna, även om det inte senare rädde någon brist

på tolkningsförsök i denna riktning. Den Weissenbergska kommitténs betänkande 1887 hävdade sålunda att senaten skulle vara det regentskap vid härskarens frånvaro som omtalades i 1772 års regeringsform. Professor Robert Hermansson gav för sin del den kollegialitetsprincip han fann i det svenska styrelsesätet status av grundlag.

Som en sammanfattning av "juristeriet" kring inrättandet av regeringskonseljen konstaterar Tyynilä, att samtiden inte gjorde frågan till ett konstitutionellt problem. Det nya läget innebar att man avvek från de gustavianska grundlagarnas stadganden, men hela frågan om huruvida de var i kraft i Finland förblev öppen. Första paragrafen i Förenings- och säkerhetsakten, som gav konungen rätt att fritt styra och förordna om rikets ämbeten, förblev ett olöst problem under hela senatens existens.

Enligt Tyynilä hade generalguvernör Barclay de Tolly en större andel i utformandet av regeringskonseljens organisation än man hittills antagit. Konseljens allmänna plenum och prokuratorsinstitutionen var helt och hållet hans skapelser. Plenum, som skapades i strid med reglementet, blev genast den mest centrala institutionen inom senaten. Plenum var med sina kollegiala omröstningar en långsam och stel instans, men stärkte senaten och ökade dess representativitet. Uppfattningen att plenum var "senatens ryggrad" hör till de mest centrala av Tyyniläs forskningsresultat.

Senare generalguvernörer lyckades vid flera tillfällen skjuta plenum åt sidan. Från 1869 ersattes det för en tid av "lilla plenum", som tillkom på generalguvernör Adlerbergs försorg, och under åren 1892–1896 sammanträdde plenum i enlighet med generalguvernör Heidens önskan enbart på särskild kejsarlig befallning. Under åren 1902–1905 förekom inga plena. Bobrikoffs senatsreform byggde på klart uppställda politiska målsättningar, han ville undanröja de hinder som stod i vägen för att sammansmälta Finland med "den ryska statskroppen". Hindren var senatens relativa självständighet i förhållande till generalguvernören, plenum, justitiedepartementet som en del av senaten och dess förvaltningsuppgifter, expeditionschefernas självständiga beslutanderätt och prokuratorns självständiga ställning. Slutgiltigt avskaffades plenum genom en förordning av amiralssenaten 1914 därför att de "finländska" senatorerna kontinuerligt bildade en majoritet i plenum.

Med plenum sammanhänger också frågan om justitiedepartementets ambivalenta ställning som högsta domstol och förvaltningsmyndighet. Jurister har sett departementets utveckling som en strävan mot en oberoende domstol och ett genomförande av maktfördelningläran. Enligt Tyynilä tog dock justitiedepartementets iver att delta i de administrativa besluten överhanden över de teoretiska uppfattningar som förespråkade en oberoende domstol.

En ombildning av justitiedepartementet till en högsta domstol föreslogs redan 1812 av Ehrenström och Armfelt, liksom av Walleen och Rehbinder 1819. Tanken återkom i 1860-talets grundlagsplaner, men inom justitiedepartementet uppstod en front som motsatte sig att departementet avskildes

från senaten. Liberalerna flaggade dock för en maktfördelning, tills Leo Mechelin övergav tanken 1887. Enligt honom var en senat försedd med en stark juridisk arsenal viktig, inte bara när det gällde att övervaka Finlands relationer till kejsardömet, utan också för att trygga försiktighet och konsekvens i lagstiftningsarbetet. På detta sätt började liberalerna av inrikespolitiska skäl bromsa samhällsreformer genom att betona juridiska synpunkter. Under ofärdsåren började Mechelin åter förorda att justitiedepartementet skulle avskiljas från senaten. En separat oberoende högsta domstol med domare utsedda på livstid lämpade sig enligt hans mening bättre för den defensiva politik som det nya läget förutsatte. Mechelins senat gjorde 1906–1907 två hemställningar om inrättandet av en högsta domstol. Enligt förslagen skulle domstolen ha behållit sin rätt att utnämna domare och avge utlåtanden i lagstiftningsärenden. I den proposition om en högsta domstol som Tokoiss senat avgav 1917 hade man likaså prutat på renlärigheten i fråga om maktfördelningen.

Den grundläggande frågan gällande ekonomiedepartementet var enligt Tyynilä balansakten och konflikten mellan kollegialitet och ministerförvaltning. Han ser senatens stärkning och modernisering genom en utökad ministerförvaltning som den dominerande trenden. Med begreppet ministerialitet avser han att senatorernas beslutanderätt utvidgades, men också att de ledde sin egen förvaltningsgren inom den inhemska regeringen.

I regeringskanseljens reglemente från 1809 var kollegial behandling en regel utan undantag, men redan 1813–1814 måste ekonomiedepartementet för att klara sina uppgifter anförtro vissa ärenden till expeditionerna. Dessas beslutanderätt kodifierades 1841 och utvidgades sedermera 1869, 1887, 1892 och 1896. Utvecklingen bröts under ofärdsåren, då man med hjälp av tolkningar började försvaga expeditionernas ställning som ministerier i ledningen för en förvaltningsgren. Den konstitutionella rättsvetenskapen utvecklade läran om myndigheternas självständiga ställning och tjänstemännens begränsade lydnessplikt. Avsikten var att Finlands förvaltning inte skulle kunna tas över enbart genom att besätta senaten med rysksinnade. Utvecklingen mot ministerförvaltning kulminerade 1917 då man förordnade att handläggning i expeditionerna skulle vara huvudregel och kollegial behandling kom i fråga endast för särskilt uppräknade ärenden. Eftersom man dessutom 1917–1918 införde politisk och juridisk ministeransvarighet, hade expeditionsscheferna de facto blivit ministrar. I regeringsformen 1919 infördes dock åter kollegial handläggning som huvudregel. Stadgandena om gränsdragningen mellan statsrådets och ministeriernas kompetens har enligt Tyynilä förblivit oklara ända fram till 1990-talet.

I vissa av förvaltningshistorieprojektets undersökningar som utkommit efter Tyyniläs undersökning har forskarna granskat senaten utgående från andra frågeställningar och källor och därmed givervis också kommit till delvis annorlunda resultat. Tuomo Parkkari undersökte 1993 senatens organisationsreform 1891–1896 utgående från diskussionerna i pressen och

lantdagen.¹ Enligt hans mening kan ekonomidepartementets stärkta ställning inte förklaras med ministerialitet eller med en ökad självständighet och utvidgade befogenheter för expeditionerna. Senatens grundproblem förklaras inte särskilt väl av en kategorisering i kollegialitet och ministerialitet och av en motsättning mellan dem. Det var snarare fråga om en samverkan mellan båda formerna. Utvidgningen av den formella kompetensen genom att delegera ytterligare ärenden till senaten och genom att utöka expeditionshefernas makt gjorde senatens arbete ännu besvärligare, trots att den kollegiala handläggningen bibehölls av Rysslandspolitiska skäl. På detta sätt förstärktes senaten "till kraftlöshet", sammanfattar Parkkari paradoxen.

I sin undersökning rörande "gunstlingssenatorerna" granskade Raimo Savolainen 1994 senatens beslutsfattande och verksamhet i stor utsträckning utgående från inofficiellt och privat källmaterial.² Han påvisar, att en allt större del av det totala antalet inkomna ärenden i plenum och departement inte fördes till avgörande under autonomins andra hälft. Enligt honom kan man inte på basis av senatens i reglementena stadfästa juridiska ställning säga mycket om dess faktiska verksamhet. Senaten utvecklades inte 1809-1892 till en i organisatoriskt avseende modern regering, utan förblev i enlighet med sin ursprungliga uppgift ett förvaltningsorgan. Drag av regering fick senaten varje gång då några centrala senatorer förde underhandlingar om reformer med generalguvernören och ministerstatssekreteraren. De moderna dragen i senatens verksamhet låg alltså dolda i dess inofficiella arbetspraxis. Rysk beslutspraxis förde med sig en modern fläkt i den från Sverige nedärvda kollegiala strukturen. Den stela organisationen verkade som en legal kuliss för de egentliga underhandlingar där man fattade de verkliga besluten vid sidan av de formella arenorna.

Markku Tyynilä är inte någon utpräglad "teoriherre", för att använda den avslappnade vokabulär som ofta förekommer i hans egen text. Senatens organisatoriska utveckling byggde också mera på praktikens krav än på en tillämpning av organisationsteorier. De lärobyggnader som de rättslärd utvecklade i synnerhet under 1800-talets sista decennier för att bilägga konflikten mellan den alexandrinska författningen och de gustavianska grundlagarna och för att skydda Finlands förvaltning från förryskning avspeglas emellertid i 1919 års regeringsform.

Tyynilä uppger (s. 358) att den statsrådsarbetsgrupp han ledde 1991 föreslog att regeringsformen borde ändras så att man i fråga om uppdelningen av ärenden i sådana som avgörs i plenum respektive ministerier skulle återgå

¹ Tuomas Parkkari, 'Voimattomaksi vahvistunut senaatti. Organisaatiouudistus ja poliittinen julkisuus 1891-1896', *Hallinto rahan, julkisuuden ja Venäjän paineessa*, Hallintohistoriallisia tutkimuksia 9 (Helsinki 1993), s. 133-188.

² Raimo Savolainen, *Suosikkisenaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattorien menestyksen perustana 1809-1892*, *Hallintohistoriallisia tutkimuksia* 14 (Helsinki 1994); rec. i *HTF* 1995, s. 374-379.

till den princip som stadfästes i senaten 1917; problemet rörande kollegialitet och ministerförvaltning är fortfarande aktuellt. Man kan förstå och få grepp om det enbart genom senatens historia. Som tjänsteman vid statsrådet och som doktor på en rättshistorisk avhandling om lagberedningen har Tyynilä haft exceptionella förutsättningar att granska sitt forskningsobjekt s.a.s. inifrån.

Slutligen ser jag mig tvungen att – inte som den första (jfr *HTF* 1992, s. 454) – påpeka att Tyyniläs arbete hade varit värt ett bättre yttre. Även om pärmen är "ambitiös" och text i två spalter är skonsam för läsaren då det gäller en bok av detta omfång, finns det många märkligheter: tabellerna är kaotiska (s. 340, 363, 369, 371, 374–375), beskrivningen av bilden på s. 21 brutal, korrekturläsningen och ombrytningen av källförteckningen helt huvudlös. Användningen av enbart versaler i långa bildtexter (ett tjugotal går över tio rader) är likaså obegriplig; man undrar om det är fråga om ett försök att nå upp till de romerska inskriptionernas auktoritet. Samma oroliga typografi förekommer i flera andra av VAPK/Editas produkter; stilen och hantverket är visserligen bättre i förvaltningshistoriekommitténs senare alster. En hypotes som kunde prövas av framtida förvaltnings- och kulturforskare vore om stillkänslans, noggrannhetens och hantverksskicklighetens försvinnande är ett samfällt resultat av privatisering, adb-fonternas lockelser, den "postmoderna" grafiska utbildningen samt en allmänt slappare koordination och disciplin i senatens gamla tryckeri.

Jussi Kuusanmäki

Deserteringar 1941–1944

Jukka Kulomaa, *Käpykaartiin. 1941–1944. Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana* [Till skogsgardet. 1941–1944. Desertering inom Finlands armé under fortsättningskriget]. Painatuskeskus. 510 s. Helsinki 1995.

Porträttet av den finska soldaten har genomgått många metamorfoser sedan början av 1950-talet. Den enskilda faktor som inverkat mest är utan tvekan Väinö Linnas *Okänd soldat* (1954), som har haft en mycket större betydelse än någon vetenskaplig undersökning. Jukka Kulomaa's avhandling är det senaste inlägget från forskningens sida. Han tar upp fruktan, nervsammansatt, svikandet av fanen – saker som inget samhälle ser som exempelvis riska. Hans ämne har varit ett nationellt trauma, krigarärans baksida är inte nödvändigtvis vacker.

Kulomaa har med goda skäl avgränsat sin undersökning enbart till fortsättningskriget. Vinterkriget var en uppenbar försvarskamp och krigsutbrottet gav knappast några möjligheter till flykt, eftersom mobiliseringen inleddes redan genom de extra reservövningarna i oktober 1939. Fortsättningskriget i slutet av juni 1941 fördes snart utanför Finlands gamla gränser och vid Tysklands sida, vilket gav upphov till motivationsproblem och desertering.

Kulomaa visar att fanflykten var ett problem vars omfattning inte kan fastställas entydigt. Speciellt under det sovjetiska storanfallet i juni 1944 var förhållandena på Karelska näset tidvis så kaotiska, att det inte nödvändigtvis var möjligt att skilja desertörer från andra retirerande soldater. Dessutom sköttes en stor del av deserteringsfallen inom den egna truppenheten genom tillrättavisningar, vilket innebar att man inte behövde ställa männen inför fältskyddsdomstol. Antalet sådana fall uppgick till flera tusen. Enligt Kulomaas väl underbyggda uppskattning gjorde sig 30 000 soldater under fortsättningskriget skyldiga till flyktförsök som ledde till bestraffning. Frihetsstraff utdömdes i en sådan utsträckning att fångelserna inte kunde ta emot ens närmelsevis alla dömda. Vid förbanden tjänstgjorde alltså tusentals soldater, som hade verkställigheten av ett uppskjutet straff framför sig.

Deserteringarna under fortsättningskriget kan indelas i fyra skeden som klart skiljer sig från varandra: 1) mobiliseringen, 2) anfallsskedet från sommaren 1941 till årets slut, 3) ställningskriget och 4) tiden från juni till augusti 1944. De som underlät att infinna sig i tjänst vid mobiliseringen 1941 hade uppenbart ideologiska motiveringar. Kulomaa visar övertygande, att Samfundet för fred och vänskap mellan Finland och Sovjetunionen utövade en betydande inverkan på skogsgardismen sommaren 1941, trots att samfundet upplöstes redan i december 1940. Uteblivandet från uppståden var mest omfattande på de orter där samfundet verkat mest aktivt. För armén spelade dessa fall inte någon större roll. Sammanlagt 2 325 fall behandlades i domstol, av vilka två tredjedelar under den första krigssommaren. Endast några få lyckades undgå att bli fast och ställas inför domstol.

Under anfallsskedet behandlades omkr. 8 000 fall av desertering vid fältkrigsrätterna, men siffran avslöjar bara en del av verkligheten. Mest uppmärksamhet väckte det då JR 26, det kända "Ässä-regementet", omkr. 1 200 man, som rekryterats i Helsingfors arbetarstadsdelar, i december 1941 vägrade rycka fram till främsta linjen. Regimentet hade kämpat väl, men överraskats av den tidiga vintern och svikits av underhållet; när de utlovade permissionerna dessutom dröjde, började männen uppleva att "de höga herrarna struntar i om hamnbusarna från Sörnäs stupar". Saken fördes inte till domstol, utan parterna förhandlade som om det hade gällt att göra slut på en arbetskonflikt. Efter undersökningar återtogs ordern, regimentet överfördes till vila och upplöstes efter årsskiftet. Det stora antalet insubordinationsfall visar att förhållandena i Östkarelen var betydligt svårare än på Karelska näset. Sommaren 1944 var förhållandet det motsatta. Bakgrunden till

deserteringarna och vägran att lyda order var i allmänhet uttrötning, sommaren 1944 också den oordning som uppstod till följd av det sovjetiska genombrottet. Flyktreaktionerna utlöstes vanligen av koncentrationer av tungt artilleri eller flyganfall, medan pansarvagnar och infanterivapen inte alls upplevdes som lika skrämmande.

Deserteringarna var uttryckligen ett problem för infanteri- och maskingevärskompanierna, över 90% av desertörerna hörde till infanteriet och manskapet. Bland officerarna var deserteringar ytterst ovanliga. Disciplinen höll bättre bland de värnpliktiga än inom förband bestående av reservister. Över 90% av desertörerna kom från en arbetar- eller småbrukarbakgrund; det var alltså främst fråga om småfolk med ringa utbildning, tusentals hade en avbruten folkskola bakom sig och många hade aldrig gått i skola. Enligt Kulomaa tyder yrkesfördelningen bland dem som dömdes för desertering på att sociala faktorer spelade en roll, men social bakgrund kan inte förklara hela företeelsen. Utgående från yrkesfördelningen sluter han sig till att majoriteten av desertörerna räknade sig till vänstern, där man ställde sig mest kritisk till anfallskriget. Hösten 1941 kände många sig främmande för ett krig vid Tysklands sida och hyste betänkligheter beträffande det berättigade i erövringen av Östkarelen. Trots allt förefaller det som om den sovjetiska propagandan inte skulle ha haft någon effekt. Överlöparna var få och största delen av dem var män som flyttats till fronten från skyddshäkte.

Enligt många frontbefälhavare var de straff som utdömdes för desertering alltför lindriga; deras preventiva effekt var otillräcklig. Strafflagen för krigsmakten kände visserligen dödsstraff redan före kriget, men det var inte lätt att tillgripa denna extrema åtgärd. Högkvarteret förhöll sig negativt till en skärpning av straffskalan och en sådan genomfördes först genom en ändring av lagen i början av juli 1944. I juli–augusti dömdes 76 desertörer till döden och 46 arkebuserades. De övriga domarna underställdes krigsöverdomstolen, som sänkte dem till frihetsstraff.

I sin granskning av straffen och deras inverkan ser Kulomaa problemet ur frontbefälhavarnas synvinkel. Undersökningen hade vunnit på om han också skulle ha beaktat krigsledningens perspektiv. Nationell sammanhållning var en helt central målsättning, som Mannerheim som överbefälhavare måste beakta i alla sammanhang. Det är lätt att förstå att han inte stödde de frontbefälhavare som krävde strängare straff. Om skalan skulle ha skärpts genast då de första kraven framfördes, kunde detta ha haft besvärliga konsekvenser – också på hemmafronten. Ifall t.ex. Ässä-regementet hade återförts till ordningen med hårda tag skulle detta ha påverkat stämningarna norr om Långa bron i Helsingfors. Det kunde åter ha gett upphov till en också i offentligheten synlig diskussion om Finlands krigsmål. Det låg inte i statsledningens intresse att avslöja sprickor i den enighet man ville visa upp för utlandet. Problemet krävde en balansgång mellan ytterligheter.

Det svenskspråkiga Österbottens särdrag framträdde under sommaren 1944 då flykten till Sverige växte. Bland flyktingarna fanns förvisso också

andra än soldater, men dessas antal uppgick till ett halvt tusental. Kulomaa för fram flera förklaringar. Sedan den stora emigrationen fanns det en stark sympati för Amerika och den tog sig under kriget uttryck i stöd för de allierade och en antitysk inställning. Lokal radikalism spelade också in; i t.ex. Närpes hade en radikal pacifism förkunnats från predikstolen redan i ett par decennier och slagit rot. Dessutom var det lätt att fly över Kvarken och det var inte heller förenat med språksvårigheter.

Kulomaa visar att deserteringarna var en oundviklig och delvis mycket naturlig företeelse. En rätt stor del av desertörerna hade fått en nerv- eller psykisk skada, t.ex. genom ett granatnedslag i deras närhet. Härefter behärskade dessa "snurriga" [tåråhtänyt], för att använda den samtida termen, inte längre sina nerver när de hörde samma olycksbådande ljud. Trots skadan hade en del skickats till trupper i främsta linjen i förhållanden som inte längre lämpade sig för dem. Deserteringar måste förekomma i en armé som ställts upp med en så genomgripande mobilisering. När en så stor del av åldersklassen inkallades till fronttjänst kunde det inte undvikas att det bland de inkallade också fanns män med sämre förutsättningar att stå ut med krigets påfrestningar.

Kulomaas undersökning bygger på ett massivt arkivmaterial, där de förteckningar över dömda som insändes till krigsöverdomstolen intar en central ställning. Materialet är så stort att han blivit tvungen att göra urval, som omfattar krigsrätterna vid fyra divisioner eller förband av motsvarande storlek. För de fall som behandlades vid krigsrätt har han samlat allt tillgängligt material på individnivå. I fråga om dem som inte infann sig i tjänst 1941 har han undersökt varje desertör. Han behandlar sitt material mångsidigt och skickligt. Sina slutsatser drar han snarast försiktigt och undviker långtgående konklusioner.

Käpykaartiin? 1941–1944 är en viktig bok och ett viktigt tillskott till vårt historiska vetande. Boken är en tillförlitlig utredning av deserteringarna och lägger en grund för en på faktakunskap, inte bara på känslor och åsikter, baserad diskussion om ett ämne som varit såväl tabu i offentligheten som smärtsamt för många individer. I denna mening kan boken jämföras med *J a a k k o P a a v o l a i n e n s* undersökningar 1966–1967 om den röda och vita terrorn 1918, vilka haft också en terapeutisk betydelse.

Kari Selén

Den svenska flyktingpolitiken under andra världskriget

Anders Berge, *Flyktingpolitik i stormakts skugga. Sverige och de sovjetiska flyktingarna under andra världskriget*. Uppsala Multiethnic Papers 26. Centre for Multiethnic Research. Uppsala University. 111 s. Uppsala 1992.

Docent Anders Berge vid Stockholms universitet har publicerat en bok om Sverige och de sovjetiska flyktingarna under andra världskriget. Studien inleds med en översikt av situationen vid andra världskrigets slut (s. 9–19). 60 miljoner civila européer hade tvingats lämna sina hem. Av c:a 5,7 miljoner sovjetmedborgare utomlands återsändes c:a 5,2 miljoner varav 3,2 miljoner av Röda armén i östra Europa. Berge, som här refererar till internationell forskning, klarlägger hur det kunde bli så att västmakterna sände tillbaka c:a 2 miljoner sovjetmedborgare av olika kategorier, alltså även civila, och att det mestadels skedde med tvång.

I västmakternas politik fanns en djup motsättning mellan humanitära värden och realpolitiska hänsyn. Enligt en utbredd praxis erkändes nämligen inte samarbete med fienden och vissa andra handlingar som skäl för politisk asyl. Genèvekonventionen av år 1929 förutsåg inte att närmare en miljon medborgare i ett krigsförande land tjänstgjorde i fiendens uniform.

Huvuddelen av Berges framställning ägnas givetvis åt förhållandena i Sverige. Inledningsvis informerar han om svensk flyktingpolitik, d.v.s. hur asylrätten skulle utövas. "Att ge sovjetiska flyktingar politisk status var detsamma som att säga att det förekom politisk förföljelse eller liknande missförhållanden i deras hemland. Det är självklart att ett sådant handlande utmanade Moskva och kunde försämra de svensk-sovjetiska relationerna" (s. 21). 1937 års utlänningslag angav principer/riktlinjer men styrmedlet för lagarnas tillämpning var myndigheternas anvisningar, d.v.s. skriftliga och muntliga direktiv. Det var först i slutet av kriget – när det stod klart att de allierade skulle segra – som man släppte på en hel del formaliteter och lät flyktingarna lättare komma in i landet. Detta skulle förbättra Sveriges rykte utomlands – den restriktiva politiken de första krigsåren var (ö)känd. Antalet flyktingar i Sverige ökade från 4000 år 1939 till mer än 100 000 i juni 1945 och då är finländska evakuerade m.fl. ej medräknade.

Huvudintresset riktar Berge på repatrieringsfrågorna (s. 31–92). Antalet sovjetryssar och f.d. ryssar var i juni 1945 1 310, därtill kom 1 048 ingermanländare, 6 554 estlandssvenskar, 21 815 andra ester, 3 479 letter och 429 litauer. F.d. ryssar (674 personer) var judar som kommit via Danmark och, somliga, via Finland. De övriga 636 hade mestadels flytt från fångläger i Norge och Finland. Men vid denna tidpunkt hade redan c:a 1 774 sovjetryssar, 129 ingermanländare och 60 balter repatrierats (s. 34).

Sverige hade *officiellt* erkänt Sovjetunionens annektering av de baltiska staterna, men balterna tillerkändes en *faktisk* särställning. I folkbokföringen blev balterna ej konsekvent bokförda som sovjetmedborgare. De som regel finsktalande ingermanländarna, vilka därtill hade finska namn, betraktades i princip av svenska myndigheter som en underkategori av ryssar och blev ganska ofta särredovisade i statistiken (ibland som "övriga ryssar"), eftersom man i statistiken i första hand rättade sig efter medborgarskapet.

Sovjetunionen utnyttjade flyktingfrågorna som ett led i maktpolitiken särskilt under 1944 och 1945. Moskva var missnöjt med bl.a. Sveriges politik gentemot Finland och Tyskland, och man var angelägen om att tvinga hem alla, som man betraktade som sovjetmedborgare. Den sovjetiska presskampanjen syftade till att oro och skrämja svenskarna. Problemet var, enligt Sverker Åström, andresekreterare i UD, "att Sovjetunionen var beslutet att alla länder som omgav den skulle anamma dess tolkning av begreppet demokrati" (s. 37). På våren 1945 stod ryska styrkor hotfullt i en halvcirkel runt Sverige från norra Norge till Bornholm och norra Tyskland. Enligt den amerikanske diplomaten Herschel Johnson var den svenska utrikesministern Günthers allmänna princip att följa den ryska linjen snarare än den anglo-amerikanska. Till detta bidrog även att den svenska regeringen var angelägen om ett handelsavtal med Sovjetunionen inför en, som man trodde, efterkrigsdepression. Alltså, ansåg ett par svenska diplomater (Sohlman och Assarson), borde man exempelvis låta ryssarna besöka baltlägren.

Den sovjetiska repatrieringsstrategin gick ut på att hellre ha underhandskontakter, d.v.s. föra muntliga och ej protokollförda samtal, än att göra formella framställningar om utlämning. Men man slog upprepade gånger fast att alla de mer än 30 000 sovjetiska flyktingarna i Sverige (balterna inräknade) måste repatrieras. Svenska invändningar att en stor del av dem inte önskade återvända avfärdades med att de som vägrade resa gjort sig skyldiga till brott i hemlandet.

En huvudfråga i Berges studie har varit i vad mån Sverige tillmötesgick denna sovjetiska repatrieringsstrategi. En svensk huvudprincip var att så snart som möjligt slussa ut flyktingar på arbetsmarknaden. De kunde därmed sköta sin egen försörjning och samtidigt bidra till folkhushållet. För ett antal nationaliteter – främst de nordiska – tjänstgjorde flyktinglägren i första hand som mottagningscentraler. Helt annorlunda utvecklade sig frågan om de s. k. rysslägren, d.v.s. Baggå, Byringe och Lissma. Berge uppehåller sig med rätta utförligt vid dragkampen om fångarnas ställning i Sverige. Resultatet blev en diskutabel kompromiss. I oktober och november 1944 hemtransporterades under tveksamma former (= ej helt frivilligt) mer än 900 ryssar från lägren under stor diskretion. Även detta hade ordnats utan formella beslut om utvisning. Man hade genomfört repatrieringen medelst "smidighet", vinklad information och "lämpliga åtgärder". De som dessförinnan rymt från lägren var däremot skyddade mot tvång. Berge jämför denna transport med transiteringen av 64 000 sovjetiska f.d. krigsfångar

från Norge genom Sverige till Sovjetunionen, vilken även den skulle ske "utan förluster".

De flesta av de återstående sovjetiska flyktingarna fanns inte i läger (balterna bokfördes separat) varför legationen krävde att få "namn och adress till alla ryska, baltiska och andra sovjetiska flyktingar i Sverige" (s. 59). Från september 1943 och ungefär ett år framåt verkar det som om den sovjetiska beskickningen fick underrättelser om samtliga nyanlända sovjetiska flyktingar.

I januari 1945 tog regeringen ställning till Sovjets förnyade framställningar. Socialminister Möller var för utlämnande av namn och adresser, utrikesminister Günther emot. Regeringens beslut blev att uppgifter skulle lämnas ut i vissa fall – en typisk kompromiss. Till skillnad mot balterna, där alla skyddades, var det endast vissa grupper av de sovjetiska flyktingarna som skyddades, t.ex. de "som deserterat från Röda armén eller aktivt ha deltagit i politisk eller militär verksamhet, riktad mot Sovjetunionen samt för sådana personers familjer som gjort det" (Berge s. 64. Jfr även not 101). Dessa kriterier fritog bl.a. ett stort antal ingermanländare. Det bör påpekas att de svenska kriterierna bortsåg från de straff som 'normalt' enligt sovjetisk praxis följde för kapitulation eller flykt till utlandet. Ingermanländarna behandlas relativt utförligt (s. 75–83). Den svenska statsmaktens inställning var vacklande. Utlänningskommissionen tog vägledning av "muntliga direktiv" från regeringen, d.v.s. att inte vid gränsen avvisa sådana ingermanländare, som kunde anföra även "mycket obetydliga skäl" för politiskt flyktingskap. Denna grupp kom således att ges en mycket vid definition av politiskt flyktingskap till skillnad från de andra flyktingarna från Sovjetunionen. Där emot vägrade de svenska myndigheterna att bevilja ingermanländare i Finland visering för inresa till Sverige. De som trots detta tog sig till Sverige placerades i läger. Men – liksom balterna och finnarna – kunde de snart resa iväg till arbete och bosättning.

Från flyktingpolitisk synpunkt var ingermanländarna i Sverige uppdelade i två grupper, de som våren 1945 hade blivit meddelade ('aviserade') med namn och adress till den sovjetiska legationen och de som inte aviserats. Problemet var, vad man skulle göra med de aviserade som inte ville resa hem trots bearbetning av legationen. Regeringen diskuterade frågan den 26 september 1945. Utrikesminister Östen Undén föreslog, att de som "deserterat från Röda armén eller aktivt deltagit i politisk eller militär verksamhet, riktad mot Sovjetunionen" skulle få stanna i landet. Övriga ingermanländare skulle "successivt och individuellt", allteftersom deras uppehålls tillstånd löpte ut, återskickas till Finland (s. 77). Två statsråd – främst justitieminister Herman Zetterberg, men även Nils Quensel – framhöll att normen "aktivt" var för snäv för att tillgodose "humanitetens krav" och att tvångsreparering inte borde tillämpas mot dem, som diskriminerats på grund av någon anförvant i politisk onåd. Undén ville ha kvar sin formulering såsom en "princip utåt", men hade inte något emot en något generösare "tillämp-

ning" i särskilda fall. Undéns svar, påpekar Berge, är ett tydligt exempel på att flyktingpolitiken dels var vänd mot flyktingen, dels mot hemlandet.

Resultatet av den följande genomgången av de ingermanländska flyktingarna var avslutad i februari 1946. Antalet var 1 553, varav 277 var barn. Av dessa ansågs 400 vuxna och 142 barn ej ha "deltagit i verksamhet" emot Sovjetunionen eller vara 'närstående' (familjeanknutna) personer som gjort det. Undén meddelade på en presskonferens att de drygt 500, som inte varit verksamma mot Sovjet, skulle utlämnas till Finland successivt så att (enligt Grafström, chef för UD's politiska avdelning) repatrieringen inte skulle orsaka en opinionsstorm såsom vid baltutlämningen.

Nästa etapp kom i maj 1946, då utlänningskommissionen vände sig till regeringen med ett antal tyffall för att få vägledning. Kommissionens uppfattning var att riskerna för flyktingarna vid ett återvändande utgjorde starka "humanitära skäl" för ett förlängt uppehållstillstånd. Regeringen beslöt i juni 1946 i enlighet därmed, att "även sådana ingermanländska flyktingar som inte motsvarade traditionella svenska kriterier för politiskt flyktingskap skulle tillåtas stanna i Sverige, med hänsyn till de 'särskilda omständigheter', som genomgående ansågs föreligga" (s. 80).

Det föreligger ett antal omständigheter som kanske kan ge bakgrunden till varför den svenska regeringen så klart ändrade ståndpunkt. Rapporter från Finland - bl.a. av sekreteraren i utlänningskommissionen Vogel och sändebudet i Helsingfors Beck-Friis - påtalade den problematiska situationen i landet. Statspolisen hade blivit "helt kommunistisk" och kommunisterna agerade på sina håll olagligt. Ett motdrag var den 'etapporganisation', som man på 'patriotiskt håll' bildat och som hjälpt ett större antal ingermanländare, balter och karelare att fly. De ingermanländare som avvisats från Sverige deporterades enligt uppgift till Sovjet. Justitieministern kunde sedan förmå regeringen att överge utrikesministerns linje att flera hundra ingermanländare skulle förpassas. Men beslutet kom först i juni 1946.

I oktober 1946 fanns det 1 750 ryska flyktingar i Sverige (däribland var merparten ingermanländare). De betraktades nu som politiska flyktingar och fick således stanna. De svenska myndigheterna följde alltsedan Stalin-grad en politik av "extrem försiktighet" gentemot Sovjetunionen, enligt den amerikanske diplomaten G. Kennan i oktober 1945. Man ansträngde sig att inte "väcka förargelse" i Moskva. Den svenska politiken i dragkampen om de sovjetiska flyktingarna gick ut på att om man avslag vissa sovjetiska krav, så biföll man samtidigt andra. Maktspillet fick flyktingpolitiken att bli "utrikes kompromisspolitik" (s. 87).

Efter massrepatrieringen i oktober 1944 då lägren tömdes, övergick de sovjetiska flyktingoperationerna i Sverige till "att söka locka och lura eller medelst påtryckningar och hot tvinga motsräviga flyktingar att resa hem" (s. 89). Berge fortsätter med att ge ett flertal exempel på hur avslag på vissa krav kompenenserades med bifall till andra. Tillmötesgåenden av krav rörande sovjetryska flyktingar kompenenserades av avslag på krav angående balterna

o.s.v. De civila balterna skyddades i stor utsträckning till skillnad från sovjetryssarna. Men Sverige övergav aldrig generellt principen om *att repatrieringen skulle vara frivillig*, något som kom att få stor betydelse, särskilt för ingermanländarna. Genomgående blev det stora flyktingpolitiska problemet nedbrutet i mer praktiska delproblem, som var lättare att ta ställning till. På så sätt slapp beslutsfattarna i allmänhet att fatta stora och kontroversiella beslut. Till slut segrade ett flyktingbegrepp som betonade återvändarrisker vid avgörandet om asyl eller inte.

Här finner Berge anledning att göra en för Sverige gynnsam jämförelse med USA och Storbritannien med deras omfattande tvångsrepatriering våren och sommaren 1945. Men Sverige hade inte, såsom de västallierade, egna medborgare som f.d. krigsfångar i händerna på Sovjetunionen. Boken avslutas med att författaren på de två sista sidorna vänder på problematiken. Från att ha behandlat frågan ur myndigheternas synvinklar frågar sig Berge hur flyktingarna själva uppfattade sin situation. Efter att ha nämnt de hjälpsatser – särskilt information – som präster m.fl. bidrog med, t.ex. vid besök i lägren för att upplysa samt motverka de sovjetiska påtryckningarna kommenterar han: Alla balter i utlänningskommissionens register, med undantag för estlandssvenskarna, fick sommaren 1945 en cirkulärskrivelse där det framhölls att det var ett direkt svenskt önskemål, att de återvände till hemlandet. Anvisningar gavs hur resan kunde äga rum. Trots att i det närmaste 20 000 balter (15 988 estländare, 3 413 letter och 373 litauer) fick skrivelsen, var det bara 63 som återvände! (s. 99).

Men att de baltiska grupperna motstod såväl de sovjetiska som de svenska påtryckningarna, kan till en del ha berott på det aktiva stöd och information om sina rättigheter, som de fick från många håll i Sverige. De sovjetiska flyktingarna hade en svagare ställning. Till det bidrog språket (utom för ingermanländarnas del) och frånvaron av aktivt stöd av svenskar (även beträffande detta var ingermanländarna ett undantag). Följden blev att mer än 2000 av de sovjetiska flyktingarna repatrierades.

Berges studie är angelägen. Den fyller en lucka i forskningen om den svenska flyktingpolitiken under och närmast efter andra världskriget. Framställningen är väl dokumenterad. Berge har gjort en grundlig genomgång av befintligt byråkratiskt och politiskt källmaterial och han har även utnyttjat utländska arkiv, dock ej ryska. Det är nyttigt att författaren kompletterar den svenska uppfattningen med utländska diplomaters åsikter och kommentarer beträffande den svenska politiken. Käll- och litteraturliste är fullständig och har få luckor.

Studien hade vunnit på om författaren gjort fler jämförelser med andra grupper av politiska flyktingar. Jämförelsen med behandlingen av de tyska desertörerna från Norge är bra, men kunde gärna ha kompletterats med en jämförelse med de polska flyktingarna, bland vilka det fanns flera olika kategorier. Därtill hade jämförelser med den svenska statsmaktens agerande beträffande de finländska politiska flyktingarna av olika slag och politisk färg

varit på sin plats.

De politiska och byråkratiska skeendena – de i många fall 'luddiga' beslutsprocesserna – har Berge utrett på ett föredömligt sätt, så långt det nu går att få klarhet i dem. Samspelet mellan den bestämmande (politiska) och den verkställande (byråkratiska) makten är väl exemplifierat och dokumenterat.

Ett problem som författaren inte helt bemästrat, är de sovjetiska flyktingarnas uppdelning på olika grupper och dessas benämningar. En orsak till Berges problem är, att inte heller de svenska myndigheterna, på vilkas uppgifter författaren bygger sin framställning, följde någon klar och enhetlig praxis. Jag är övertygad om att t.ex. ingermanländarna inte är tillfreds med att inräknas under benämningen "ryssar" eller "övriga ryssar".

Det är lätt att vara överens med författarens slutord om att man saknar flyktingarnas syn på skeendet. Det senaste decenniets starkt ökade antal asylsökande med åtföljande debatt om mottagningsreglerna gör att en motsvarande undersökning av varierande praxis vore väl så angelägen.

Eric De Geer

FRÅN FÄLTET

Historiska föreningen 1995

Historiska föreningens verksamhet har under det ättioförsta verksamhetsåret fortgått enligt tidigare riktlinjer. *Historisk Tidskrift för Finland* utkom med sin åttionde årgång. Föreningen har under året sammankommit till två möten och sju föredrags- och diskussionsaftnar samt arrangerat ett medeltidssymposium och ett besök till idrottsmuseet. Styrelsen har sammankommit nio gånger. Deltagarantalet vid föreningens möten och program har varierat mellan 12 och 35 personer med ett medeltal om 24 personer (föregående år 20). Föreningen har under året haft följande program:

15. 2 Professor Max Engman: *Kärlek och politik. En fennoman i Prag år 1874.*
15. 3 Fil. lic. Minna Sarantola-Weiss: *Det sköna hemmet – heminredning som återspeglare av samhällsdiskussionen i Finland under 1900-talet.*
26. 4 Ett medeltidssymposium under rubriken "De fromma, de lärda och de giriga" på Riksarkivet. Fil. dr Christian Krötzl, fil. mag. Derek Fewster och professor Dag Lindström höll föredrag.
17. 5 Ett besök på idrottsmuseet och idrottsarkivet under rubriken "Idrott – historia och kultur". Fil. mag. Kenth Sjöblom presenterade arkivet och fil. dr Henrik Meinander höll ett föredrag kring idrotts- och kroppshistoria.
- 4.10 Professor Olle Sirén: *Lovisa-nejden mot Bobrikoff. Protest och anpassning i Östnyland 1899–1904.*
- 1.11 Fil. dr Joachim Mickwitz: *Finsk film som skapare av Finlandsbilden på 1920- och 1930-talet.*
- 29.11 Docent Marjatta Rahikainen: *För samtiden var barnarbetet inget problem.*

Föreningens medlemstal var vid verksamhetsårets utgång följande (föregående års siffra inom parentes): aktiva medlemmar 235 (226) understödande medlemmar 268 (265). Totalantalet uppgick till 503 (491).

Föreningens intäkter i form av medlemsavgifter har i sin helhet överförts till *Historisk Tidskrift för Finland*, utgörande medlemmarnas prenumera-tionsavgifter. Kostnaderna för föreningens ordinarie verksamhet (mötes-

kostnader, kontorsutgifter och representation) har täckts av de frivilliga stödavgifter de aktiva medlemmarna erlagt i samband med medlemsavgiften.

Föreningens styrelse har haft följande sammansättning: ordförande fil. lic. Henry Rask, viceordförande fil. lic. Rainer Knapas, sekreterare fil. lic. Minna Sarantola-Weiss, ekonom fil. mag. Pertti Hakala, ledamot fil. mag. Derek Fewster, ledamot fil. mag. Anna Finnilä, ledamot fil. dr Beatrice Moring.

Ur fondens medel utdelades det fjärde Gunnar Mickwitz-priset till en ung forskare ur Historiska föreningens led. Priset tillföll fil. mag. Susanna Kullberg för hennes examensavhandling *Det formade landskapet. En studie i markanvändningen i Kvarnby, Kyrkslätt mellan åren 1781-1901 och i Saaris, Mietois mellan åren 1693-1887*. Priset utdelades 14.12 av rektor Risto Ihamuotila vid en ceremoni på Helsingfors universitet.

Historiska föreningen utger *Historisk Tidskrift för Finland*. Den åttionde årgången omfattade fyra nummer om sammanlagt 536 sidor. Innehållet fördelade sig på 12 uppsatser och två bidrag under rubriken "Översikter och meddelanden" och i recensensavdelningen behandlades 49 arbeten. I årgången medverkade 64 forskare med ett eller flera bidrag (72 år 1994). Tidskriftens redaktion har under året bestått av ansvarige redaktören professor Max Engman och redaktionssekreterarna fil. dr Henrik Meinander och fil. mag. John Strömberg. Tidskriften ekonom har varit fil. mag. Pertti Hakala och dess kanslist hum. kand. Petra Hakala.

Utgivningen har främst finansierats genom bidrag av Finlands Akademi, Svenska litteratursällskapet samt Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska.

Mika Huovinen

Historiska Samfundet i Åbo

Samfundets årsmöte hölls den 27 februari. Närvarande var 12 medlemmar. Följande styrelse valdes för år 1995: ordförande prof. Max Engman, viceordförande docent Åsa Ringbom, styrelsemedlemmar fil.lic. Christer Kuvaja och fil.stud. Ann-Nina Finne. Under året har fil.dr Marianne Liljeström fungerat som sekreterare och fil.mag. Arja Rantanen som kassör. Samfundet hade vid utgången av år 1995 2 hedersmedlemmar och 42 betalande medlemmar. Samfundet har under året haft följande verksamhet:

- 13.2. Professor Max Engman, *Lovlig och olovlig handel med finska infödingar. Den stora värningen till ryska armén 1831–1833.*
- 27.2. Docent Dag Lindström, *Våldsverkare, oärlig mästare och kivan-de makar. Om rättskipning, kriminalitet och normsystem under 1500-talet.*
- 10.4. Professor Werner Buchholz (Greifswald), *Tysk historievetenskap efter föreningen.*
- 6.5. anordnade samfundet en utflykt till Kankas gård.
- 25.9. Professor Sven-Eric Liedman (Göteborg), *Multiplikationstabellen var modern, men är den också postmodern? Om förändringar i den högre utbildningens form och innehåll från 1600-talet och framåt – några nedslagspunkter.*
- 13.11. Bryggmästare Boris Orlo, *Åbo-nejdens bryggerier.*

Marianne Liljeström

Riksarkivet 1995

Under år 1995 utkom en ny översiktscatalog rörande kommittéarkiv och -material under den autonoma tiden, *Kansallisarkiston yleisluettelo V. Autonomian ajan komitea-arkistoja ja -ainestoa* (Helsinki 1995). Under året utkom också den svenskspråkiga versionen av Riksarkivets arkivguide *Riksarkivet. En handledning* (Riksarkivet 1995). De två återstående delarna av verket *Finland 1917–1920* (del 1–3) utkom på svenska under året. Verket utgavs av Riksarkivet i samarbete med Statens Tryckericentral (Edita).

Riksarkivet mottog år 1995 558 hyllmeter handlingar bl.a. från följande myndigheter, inrättningar och organ:

Ministerier och till dem hörande förvaltningsgrenar:

Utvecklingscentralen för social- och hälsovård (STAKES), donationsmedelskommissionens handlingar 1940–1968 (3,12 hm), tillskott till personakterna rörande bosättningslån 1945–1968 (0,55 hm), socialministeriets handlingar rörande invaliderade röda (0,45 hm); Patent- och registerstyrelsen, patentakter 1920–1974 samt patentregister 1874–1974 (228 hm); Statsjärnvägarnas huvudkontor, ett flertal avdelningars och byråers arkiv 1861–1987 (184 hm) samt även kartor och ritningar (2839 st.); Finlands miljöcentral, hydrografiska byråns arkiv 1907–1970 (55,35 hm); Social- och hälsovårdens produkttillsynscentral, Oy Alko Ab's alkoholadministrativa avdelnings arkiv 1932–1961 (-1974) (39 hm); Rörliga polisen, handlingar från 1930–1950-talet (21,5 hm); Statistikcentralen, förteckningar över

döda och försvunna personer under inbördeskriget 1918; Utbildningsstyrelsen, skolstyrelsens räkenskapshandlingar 1874–1888 och 1918.

Distrikts- och lokalmyndigheter:

Nylands länsstyrelse, handlingar rörande riksdagsvalet 1991 från Helsingfors och Nylands valkrets (1,5 hm), folkskoleinspektorns i Borgå och Lovisa handlingar 1948–1960 (0,20 hm); Nylands distriktsbyggnadsbyrå, tillskott till handlingarna rörande Otnäs (0,4 hm); Helsingfors tulldistrikt, handlingar från Helsingfors IV tullkammare 1938–1971 (18,5 hm); Ressun peruskoulu, dagböcker från Kirkkopuiston tyttökoulu (0,60 hm).

Domstolar:

Helsingfors tingsrätt bl.a. handels- och föreningsakter från det överlätna området (2,5 hm); Södra Finlands jorddomstol, diverse handlingar från 1700–1800-talet från Nylands läns ägodelningsrätt (1,4 hm).

Som gåva eller deposition har Riksarkivet mottagit 252 hyllmeter privat arkivmaterial, bl.a. följande arkiv och handlingar:

Privatpersoner och släkter:

Tillskott till släkten Blomstedts arkiv; tillskott till Margit Borg-Sundmans arkiv; tillskott till professor A.R. Cederbergs arkiv; professor Sven Donners arkiv; professor Seikko Eskolas arkiv jämte hans far lantrådet Aarne Eskolas arkiv; tillskott till släkten Europaeus arkiv; tillskott till Greta och Verner Gustafssons arkiv; minister Erkki Huurtamos arkiv; minister P.J. Hynninens arkiv; fackföreningsledaren Niilo Hämmäläinens arkiv; rektor Osmo Ikkolas arkiv; släkten Johansson-Kailas arkiv; läraren Otto Juvonens familjepapper; prostén Oskari Kanervas gästböcker m.m.; tillskott till president Mauno Koivistos arkiv; tillskott till Linders på Näs arkiv; tillskott till G. Mannerheims Grensholm-deposition tillskott till Ernst och Ines Nevanlinnas arkiv; släkten Norméns arkiv; tillskott till riksarkivarie Yrjö Nurmios arkiv; tillskott till familjen Perrets arkiv; Mika Tiivolás arkiv (förseglat till 2021); tillskott till Gertrud Wichmanns arkiv; tillskott till Walter Wiklund's arkiv; tillskott till Vappu Väyrynen's arkiv.

Föreningar, organisationer och övriga samfund:

Akateeminen Karjala-Seura, tillskott till arkivet; Finlands Fredsförbund, material rörande FN:s nedrustningsvecka 1979–1989; Finlands Kristliga Esperantoförbunds arkiv; Finlands Landsbygdspartis arkiv; tillskott till Helsingfors Diakonissanstalts arkiv; tillskott till Juridiska föreningen i Finland arkiv; Konstitutionella högerpartiet, avdelningarna för Nyland och Esbo; Kvinnliga jurister r.f.s arkiv; tillskott till Lantbrukscentralens Förbunds arkiv och Lantbrukssällskapets Centralförbunds arkiv; tillskott till Martti Ah-tisaaris kampanjbyrås arkiv; Nordiska Konstförbundets arkiv; tillskott till Pojola-Nordens arkiv; tillskott till Privata Läroverkens Förbunds arkiv;

Samfundets Finland-DDR arkiv; Samfundets Finland-Sovjetunionen arkiv; Vi Kvinnor Mot Rusmedel r.f.s arkiv.

Vetenskapliga och genealogiska materialsamlingar:

Tillskott till Finska Vetenskaps-Societetens arkiv; Genealogiska Samfundet i Finland, dödsannonser från åren 1922–1939; tillskott till Klassisk-filologiska föreningens arkiv; Snellmanska släktföreningen r.f.'s arkiv; Universitetets Farmacikårs arkiv.

Övrigt:

Mikrofilmer rörande A.A. Zhdanovs verksamhet som kontrollkommissionens ordförande i Finland.

Riksarkivet besöktes 1995 av 36 796 forskare (1994 32 693). Antalet framtagna arkivenheter och mikrofilmer uppgick till 38 486 stycken (1994 36 517). Till andra arkaiv och bibliotek utlånades 5 333 enheter handlingar och mikrofilmer.

Christina Forssell

Åbo Akademis bibliotek

Handskriftsavdelningen och bildsamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek har under år 1995 fått motta gåvor och depositioner av bl.a. nedannämnda personer och institutioner:

Personer:

Inger Bahne, Åbo, Pauvres Honteaux; föreningsmaterial; *Karmela Bělinski*, Helsingfors, Tillägg till K.B.s samling; *Roger Broo*, Åbo, Tillägg till R.B.s samling; *Bengt Donner*, Åbo, Väinö Donner; klipp, anteckningsböcker m.m.; *Maria Jarlsdotter Enckell*, Milwaukee, OR, USA, Tillägg till Vättilä-arkivet; *Nils Erik Enkvist*, Helsingfors, Tillägg till N.E.E.s samling; *Christofer H. Ericsson*, Helsingfors, Henry Ericsson; brev, manuskript, fotografier, biografica m.m.; *Karl-Erik Forsells* dödsbo; Åbo, Tillägg till K-E.F.s samling; *Anne-Marie Franck*, Helsingfors, Tillägg till Hornborgska släktarkivet; Hilding och Gunnel *Frostells* dödsbo, Kyrkslätt, ferrotyper, negativ, fotografier, amatörfotoalbum; *Rurik Friskopf*, Dalsbruk, Brev från krigsåren 1939–1944; *Herman S. Grunér*, Lemu, Åbo svenska samskolas kamratförbund; föreningsmaterial; *Toini Grönqvist*, Åbo, Material angående jultraditioner; *Christina von Haartman*, Malaga, Spanien, Tillägg till Carl von Haartmans samling; *Lars Hamberg*, Helsingfors, Tillägg till L.H.s samling;

Petra von Hellens, Australien, Vykorts- och fotoalbum, fotografier, vykort, grafik; *Roger Holmström*, Åbo, Tillägg till Hagar Olssons samling; *Birger Hornborg*, Ekenäs, Tillägg till Hornborgska släktarkivet; *Karl Johan Huldén*, Åbo, Fotografier, vykort; *Lars Huldén*, Helsingfors, Tillägg till L.H.s samling; *Nina af Hällström*, Karis prästgård, Tillägg till af Hällströms släktarkiv; *Björn Immonen*, Esbo, Memoarer; *Karin Lindeskog*, Uppsala, Sverige, Gösta Lindeskog; brev, manuskript; *Doris Lindholm*, Ekenäs, Lydia Sund; dagböcker almanackor; *Heimer Lindström*, Åbo, Tillägg till H.L.s samling; *Saga Luther*, Helsingfors, Elias Lodenius; brev, manuskript; *Bo Lönnqvist*, Helsingfors, Tillägg till B.L.s samling; *Nadja Martinoff*, Helsingfors, Fotografier; *Tore Modeen*, Helsingfors, Tillägg till T.M.s samling; *Anne Mäklin*, Åbo, Postkort, *Bo Nikander*, Pargas, Byggnadsritningar, fotoalbum, fotografier, postkort; *Oscar o. Sigrid Nikula*, Åbo, Brev, manuskript, biografica m.m.; *Richardson, Lillevi*, Sverige, Fotoalbum, fotografier, negativ, grafik, vykort, sedlar; *Åsa Ringbom*, Åbo, Bo Nikander; brev, dagböcker, manuskript m.m.; *Greta Schalins dödsbo*, Åbo, Teodor Schalin; brev, manuskript; *Carola Sederstam*, Ste.Gaubrg, Frankrike, Tillägg till Vättilä-arkivet; *Strandell, Jörgen*, Helsingfors, Fotoalbum; *Strengell, Ragnar*, Esbo, Alfred Strengell; brev; *Laila Säilä-Henriksson*, Åbo, Postkort, inbjudningskort, *Claes von Ungern-Sternberg*, Helsingfors, Tillägg till Erich von Ungern-Sternbergs samling; *Alvar Utter*, Kristinestad, Tillägg till tidningen Syd-Österbottens arkiv; *Leo Wiczorowski*, Åbo, fotografier, släkturedningar; *Werner och Sylvia (f. Snellman) Wiréns dödsbo*, Helsingfors, Brev, manuskript, biografica, negativ, fotografier, fotoalbum, grafik, postkort.

Föreningar och institutioner

Folkdanslaget OTAKT, Åbo, Tillägg till tidigare samling; Kvinnliga akademiker i Åboland, Åbo, Tillägg till tidigare samling; Kyrkohistoriska institutionen vid Åbo Akademi, Åbo, Tillägg till tidigare samling, Sällskapet för kvinnoforskning i Finland r.f., Föreningsarkiv; Vetenskapsstiftelse för kvinnor, Tillägg till tidigare samling; Åbo Akademi; Institutionen för biblioteksvetenskap och informatik, Institutionsmaterial; Åbo svenska teater; Åbo, Tillägg till tidigare samling; Åbo vildar, Åbo, Tillägg till tidigare samling; Österbottniska Nationen vid ÅA, Åbo, Tillägg till tidigare samling.

Martin Ellfolk

Svenska litteratursällskapet i Finland

Historiska och litteraturhistoriska arkivet

Svenska litteratursällskapet historiska och litteraturhistoriska arkiv har under perioden 1.5.1995–1.5.1996 mottagit följande arkivmaterial som gåvor eller depositioner:

Erik A. Alfians samling: dagböcker, manuskript, urklipp, fotografier m.m. rörande medlemmar av släkten Alftan; *Robert Alfians* samling: manuskript, kopior på hörspel m.m.; *Anders Allards* samling: boken "Djurhistorier" med anteckningar; *Paul F. Anderséns* samling: stridsorder 1918, medlemsböcker i skyddskåren, medlemskort; tillägg till *Fina Bergmans* samling: korrespondens, fotografi; *Hugo Bergroth-sällskapet* arkiv: anteckningar från A.O. Freudenthals föreläsningar; brev från *Gunnar Björling* till Patrick Bruun; *Christer Bouchts* samling: smalfilmer och handlingar med anknytning till hans resor; tillägg till *Bo Carpelans* samling: material rörande romanen *Urwind*; tillägg till *Nanny Cedercreutz* samling: kopia av tal hållet vid Nanny Cedercreutz begravning; släktforskningsmaterial angående släkten *Dyhr*, vilka *Elfviks* samling: fotografier; *Anna-Lisa Enbloms* samling: manuskript, personliga handlingar; släkten *Fagerström-Rosqvists* arkiv: personliga handlingar rörande Elias Fagerström, J.A. Rosqvist och Mabel Rosqvist; *Henrik Grönroos'* samling: handlingar rörande bouppteckningar, bokauktioner m.m.; *Hilda Hedlunds* samling: ett brev från Emma Irene Åström; *Helsingfors sång- och musikförbunds* arkiv: handlingar med anknytning till verksamheten; tillägg till *Historiska föreningen r.f.s* arkiv: korrespondens, skrivelser m.m.; *Juvankoski bruks* arkiv: ekonomiska handlingar; *Élla Kajanus'* samling: korrespondens, artikel, handskrivet häfte och renskrift av häftet; *Per Kalms* samling: manuskript till Resejournal över resan till Norra Amerika; *Carl J. Kyntzells* samling: brev till Isabelle Mangström m.fl.; tillägg till familjen *Landgréns* arkiv: handlingar rörande Birgitta och Folke Landgrén samt handlingar rörande olika medlemmar av släkterna Burgman och Niska; kvinnoföreningen *Lills* arkiv: krönika rörande föreningen; tillägg till *Elmar S. Lindfors'* samling: urklipp, böcker; släkten *Lindqvists* samling: korrespondens; *Katarina* och *Elisabet Maltschikovskys* samling: brev till Aina Estlander, fotografier m.m.; familjen *Meinanders* arkiv: fotografier, korrespondens och personliga handlingar rörande Einar, Margit, Gunvor och Torolf Meinander m.fl.; tillägg till *Arvid Mörnes* samling: koncept, anteckningar, urklipp; tillägg till släkten *Nybergs* arkiv: anteckningar och personliga handlingar; familjen *Näsmans* samling: släktutredningar, personliga handlingar rörande Alexandra Fock; släkten *Randelins* arkiv: fotografier; tillägg till *K.H. Renlunds stifelses* arkiv: verksamhetsberättelse, protokoll, publikationer; *Fredrika Runebergs* samling: manuskript, korrespondens, hushållsbok, fotografier

samt i en annan samling: brev till C.T. Sederholm, avskrift av J.L. Runebergs dikt "Landshöfdingen", dikten "Suomen Synty" av Elias Lönnrot; *J.L. Runebergs* samling: manuskript till dikten "Wilhelm von Schwerin"; tillägg till *Nino Runebergs* samling: ett brev från Brita Estlander; *Eva Schröders* samling: anteckningar om lästa böcker; tillägg till *Göran Stenius'* samling: artikel om påven Pius II; *Suomi-Seura ry:s* arkiv: korrespondens och urklipp rörande Lars Huldén i egenskap av ordförande; tillägg till *Sällskapet Bokvännerna i Finland r.f:s* arkiv: föreningshandlingar; tillägg till *Henrik Tikkanens* samling: manuskript, urklipp; kopia av brev från *Zachris Topelius* till pastor Richard Norén; tillägg till *Mirjam Tuominens* samling: dagböcker; tillägg till *Werna Ulfves* samling: personliga handlingar, fotografier; tillägg till *Daniel Johan Wadéns fonds* arkiv: korrespondens, handlingar; *V.E.V. Wessmans* samling: anteckningsböcker, utkast till Ordbok m.m.; tillägg till *Johan Wredes* samling: korrespondens och handlingar med anknytning till ämbetsutövningen; släkten *Zilliacus'* arkiv: släkttidning; *Henrik Zilliacus'* samling: korrespondens; tillägg till *Igor Åkerbloms* samling: meritförteckning, medlemskort.

Dessutom har följande material accessionerats: biografisk matrikel till Herdaminnen från Ingermanland; militära handlingar bl.a. rörande Nylands infanteri.

Ann-Charlotte Nyman

Finländsk historisk litteratur 1994

bibliografiskt urval

KIRSTI ANTIN

Bibliografier och arkivförteckningar

Bibliographia studiorum Uralicorum 1917–1987 = Bibliografija po uralistike = Bibliography on Uralic studies. III : Jazykoznanie = Linguistics / [redaktionsråd = editorial council: A.-R. Hausenberg, editor in chief ... et al.]. – Hfors, 1994. – 1036, [6] s.

Hakemistor Kalevalaseuran vuosikirjoihin 1–72 [Register till Kalevalaseuras årsböcker 1–72] / [red. Eija Hukka]. – Hfors, 1994. – 199 s. – (Kalevalaseuran vuosikirja ; 74).

Knuutila, Yrjö, Professori Martti Parvion kirjallinen tuotanto syksystä 1988 syksyyn 1993 [Professor Martti Parvios litterära produktion från hösten 1988 till hösten 1993] // *FKSÅ*. 82 83/1992–1993 (1994), s. 439–444.

Kotiteollisuusalan kirjallisuutta Suomessa vuosilta 1917–1939 : bibliografia = Hemselöjds-litteratur i Finland 1917–1939 : bibliografi / redaktör: Maarit Savolainen, Riitta-Liisa Tiihonen. – Jyväskylä, 1994. – 321, [6] s. – (Suomen kotiteollisuusmuseon monisteita ; 11).

Kotiteollisuusalan kirjallisuutta Suomessa vuosilta 1940–1959 : bibliografia = Hemselöjds-litteratur i Finland 1940–1959 : bibliografi / redaktör: Maarit Savolainen, Riitta-Liisa Tiihonen. – Jyväskylä, 1994. – 362, [6] s. – (Suomen kotiteollisuusmuseon monisteita ; 10).

Kuitunen, Kalevi, *Kirjatoukan tietolipas* [Bokmalens kunskapsskrin]. – [Hfors], 1994. – 182, [1] s.

Kylänpää, Arto, *Suomalaisten äänilevyjen luettelo = Catalogue of Finnish records. Vinyylilevyt 1953–1969 – Vinyl records 1953–1969.* – Hfors, 1994. – VIII, 489, [2] s. – (Suomen äänitearkiston julkaisu ; n:o 25).

Lokalhistorisk bibliografi över svenska Österbotten / sammanställd av lokalhistoriska utskottet vid SÖHM ; redaktör: Gunnar Nybond. – Vasa, [1994]. – 333 s. – (Arkiv för svenska Österbotten ; nr 20). (Skrifter utgivna av Svensk-österbottniska samfundet ; nr 52).

Mustelin, Olof, *Festskrifter, minnesskrifter och personbibliografier ägnade lärare och tjänstemän vid Åbo Akademi och Handelshögskolan vid Åbo Akademi 1918–1993.* – Åbo, 1994. – 100 s. – (Skrifter utgivna av Åbo Akademis bibliotek ; 22).

Nordisk bibliografi for folkeliusforskere 1990 = Pohjoismainen kansantiedebibliografia =

Nordic bibliography of folklore and ethnology / red. af Hjejil Resen Steenstrup. – Viborg, 1994. – 168 s. – (NEFA dokumentation. N.S. ; nr 17).

Poroila, Heikki, *Oskar Merikannon sävellykset* [Oskar Merikantos kompositioner]. – Hfors, 1994. – 285 s. – (Suomen musiikkikirjastoyhdistyksen julkaisusarja ; 38).

Pöykö, Kaarina, Kalevi Pöykön julkaisuja 1965–1993 = The writings of Kalevi Pöykö. // *Taidehistoriallisia tutkimuksia*. 14 (1993), s. 209–212.

SOSIO : sosiaalitieteellistä tutkimusta 1992–1993 : valikoima artikkeleita ja tutkimusraportteja = *Social science research in Finland 1992–1993 : selected articles and research reports* / toim./ed. Maria Forsman & Sari Luoma. – Tammerfors, 1994. – 118 s. – (Tampereen yliopiston kirjaston julkaisuja. Sarja D ; 12).

Suomen historian asiakirjalähteet [Arkivkällor till Finlands historia] / red. Eljas Orrman, Elisa Pispala; [julkaisija:] Kansallisarkisto. – [Hfors], 1994. – 336 s.

Työväen bibliografia. 4 : Suomen työväenliikkeen historiallinen bibliografia [Arbetsbibliografi. 4 : Arbetarrörelsens historiska bibliografi i Finland] / Pekka Kaarinen, Ilkka Liikanen. – Helsingfors, 1994. – 457 s.

Uusitalo, Kari, *Hyökyaalloista Harjunpään: suomalaiset filmatisoinnit kautta aikojen* [Från svallvägar till Harjunpää : finländska filmatiseringar genom tiderna]. – Vammala, 1994. – 156 s.

Böcker, fristående publikationer och uppsatser

Aalto, Seppo, Folket, kronan och tingen: domstolsmaterialet från 1500- och 1600-talet i källkritikens ljus. // *HTF*. 79 (1994), s. 26–50.

Ahonen, Lauri K., *Suomen helluntaikerätyksen historia* [Pingstväckelsens historia i Finland]. – Hämeenlinna, 1994. – 432 s. – (Vapaan teologisen seuran julkaisuja).

Ahonen, Voitto, Gustaf Bondes memoarer och Arckenholtz. // *HTF*. 79 (1994), s. 171–196.

Ahtiainen, Pekka, Suomalaiskansallinen historiankirjoitus: jatkumo vai varjo menneisyydestä? [Den finsk-nationella historieskrivningen: kontinuum eller skugga från det förgångna?] // *Historia, sosiologia ja Suomi* / red. Pekka Ahtiainen ... [et al.]. 1994, s. 19–32.

Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka, Traditio vai muutos?: historian ja sosiologian vaikea veljeys [Tradition eller förändring?: historiens och sociologins svåra broderskap]. // *Historia, sosiologia ja Suomi* / red. Pekka Ahtiainen ... [et al.]. 1994, s. 7–18.

Ahvenainen, Jorma, *Yrityshistorian kirjoittaminen* [Att skriva företagshistoria]. – [Hfors], 1994. –231 s.

Ahvenainen, Jorma, Östersjöhandels roll i den internationella handeln på 1500- och 1600-talen. // *Nordiske historikermøte (1994), Det 22. nordiske historikermøte Oslo 13.-18. august 1994. Rapport 1*. 1944, s. 84–95.

Aikio, Samuli & Aikio-Puoskari, Ulla & Helander, Johannes, *The Sami culture in Finland*. – Hfors, 1994. – 160 s. – (Lapin sivistysseuran julkaisuja; 49).

Alapuro, Risto, Erik Allardt ja suomalaisen sosiologian suuri linja [Erik Allardt

och den finländska sociologins stora linje]. // *Historia, sosiologia ja Suomi* / red. Pekka Ahtiainen ... [et al.]. 1994, s. 169-186.

Alapuro, Risto, *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890-1933* [Finlands uppkomst som en lokal företeelse 1890-1933]. – [Hfors], 1994. – 386 s. – 2. uppl. 1995.

Alestalo, Matti & Rätty, Teuvo, *Sosiologian 1960- ja 1970-luvun kriisi väitöskirjojen valossa* [Sociologins kris på 1960- och 1970-talen i disserationernas ljus]. // *Historia, sosiologia ja Suomi* / red. Pekka Ahtiainen ... [et al.]. 1994, s. 217-243.

Allardt, Erik, *Vertaileva politiikan tutkimus intellektuaalisen omaelämäkerran keskeisenä osana* [Jämförande politologi som en central del inom intellektuell självbiografi]. // *Historia, sosiologia ja Suomi* / red. Pekka Ahtiainen ... [et al.]. 1994, s. 149-168.

Aminoff, Carl Johan, *Vardagslit och sjuårskrig / upplevt och beskrivet av den nyländske dragonen Carl Johan Aminoff; utgiven med kommentarer av Patrick Bruun*. – Hfors, 1994. – 446 s. – (SSLF; nr 586).

Antila, Kimmo, *Pietarin ja Viipurin teillä: maantieliikenne ja tienpito Kaakkois-Suomessa 1812-1950*. – Kouvola, 1994. – 315 s. – (Tiemuseon julkaisuja; 9). – Summary: The roads to St Petersburg and Viborg.

Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: suomalaisten sosiaalisen turvan historia [Barmhärtighet, samhällshjälp, socialskydd: socialskyddets historia i Finland] / Jouko Jaakkola ... [et al.]. – Hfors, 1994. – 367 s. – (Sosiaaliturvan kirjallisuus. Sarja Sosiaalipolitiikka, sosiaaliturva; 1).

Arosalo, Sirkka, *Politiittisen väkivallan yhteiskunnallisista edellytyksistä: punainen ja valkoinen väkivalta Suomessa vuonna 1918*. – Tammerfors, 1994. 554 s. – (Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A; vol. 428). – Summary: Social conditions for political violence: terror perpetrated by reds and whites in the Finnish Civil War of 1918.

Backman, Lars-Otto, *Brott mot annans liv i Syd-Österbotten. III: 1775-1799*. – [Vasa], 1994. – [299] s.

Björn, Ismo: *Ilomantsin vanhauskoiset* [De gammaltroende i Ilomants]. // *Kahden Karjalan välillä* / red. Tapio Hämynen. 1994, s. 233-244.

Bonsdorff, Göran von, *Svenska folkpartiet. 4: 1939-1956: Krigstid och återuppbyggnad*. – Hfors, 1994. – 488 s.

Bonsdorff, Göran von, *Folktinget som "Svensk-Finlands riksdag" 1919-1970*. // *Stolt som eken: en läsesbedömning av det svenska i Finland* / redaktionskommitté: Max Arhippainen (ordförande) ... et al.]. 1994, s. 157-192.

Brakel, Carl Adolf, *Muistiinmerkittyä kahdesta sodasta: vuosien 1789-1790 sekä 1808-1809 sotaretket Suomessa*. – [Katalina], 1994. – 142 s. – Orig.:s titel: *Anteckningar öfver 1789-1789 samt 1808-1809 årens fälttåg i Finland*.

Dahlbacka, Ingvar, *Svensk-Finska Evangelisk-Lutherska församlingen af New York City 1919-1935: en finlandsvensk emigrantförsamling amerikaniserar*. – Åbo, 1994. – 202 s. – (Skrifter i praktisk teologi vid Åbo Akademi; 39). – Abstract.

Ehrnrooth, Adolf & Lehtonen, Merja-Liisa, *Generalens testamenti*. – [Hfors], 1994. – 179 s. – 2. uppl. 1994. – Orig.:s titel: *Kenraalin testamentti*. 1994. 177 s.

Ehrnrooth, Jari, *Poikkitieteellinen déjà-vu: näky alkunäystä* [Tvärvetenskaplig déjà-vu: en vision om urvision]. // *Historia, sosiologia ja Suomi* / red. Pekka Ahtiainen ... [et al.]. 1994, s. 267-278.

Eklund, Erland, *Kustfiskare och kustfiske i Finland under den industriella epoken: studier i en yrkesgrupps yttre villkor, sociala skiktning och organisation 1860-1970*. - [Hfors], 1994. - 179 s. - (SSKH skrifter; 5).

Ekström, Birgitta & Wall, Marketta, *Hangö badanstalt 1879-1939* / Birgitta Ekström. Kaféer, matserveringar, restauranger och resandehem i Hangö / Marketta Wall. - [Hangö], 1994. - 181, 151 s. - (Hangö museums publikationsserie; nr 14). - Utk. samtidigt på finska: *Hangon kylpylä 1879-1939* / Birgitta Ekström. Hangon kahviloita, ruokaloita, ravintoloita ja majataloja / Marketta Wall.

Engman, Max, Consequences of Dissolving an Empire: The Habsburg and Romanov Cases. // *Emancipation and Interdependence: the Baltic States as New Entities in the International Economy, 1918-1940*. 1994 (Studia Baltica Stocholmiensia; 13), s. 21-33.

Engman, Max, Europa som tanke, upplevelse och verklighet. // *HTF*. 79 (1994), s. 300-317.

Engman, Max, Hur hålla ryssen borta?: flyktingpolitik och gränsbevakning mot ett sönderfallande Ryssland. // *När imperier faller* / under red. av Max Engman. 1994, s. 230-263. - Abstract.

Engman, Max, Imperiupplösningar och ekonomisk nationalism. // *När imperier faller* / under red. av Max Engman. 1994, s. 267-300. - Abstract.

Engman, Max, Imperiupplösningar och nya stater. // *Nordiske historikermøte (1994), Det 22. nordiske historikermøte Oslo 13.-18. august 1994. Rapport 1*. 1944, s. 111-124.

Engman, Max, National Conceptions of History in Finland. // *Conceptions of National History: Proceedings of Nobel Symposium 78* / red. av Erik Lönnroth, Karl Molin, Ragnar Björk. 1994, s. 49-63.

Engman, Max, Riksupplösningar och arvstater: hus upplöser man ett imperium. // *När imperier faller* / under red. av Max Engman. 1994, s. 71-118. - Abstract.

Engman, Max, The tug of war over "Nya Sverige" 1938. // *The Swedish-American Historical Quarterly*. 45 (1994): 2, s. 69-117.

Engström, Nils Göran, Pesten i Finland 1710. // *Hippokrates*. 11 (1994), s. 38-46.

Eurooppalainen ihminen [Den europeiska människan] / red.: Juha-Pekka Lehtonen, Leena Uusihakala. - [Hfors], 1994. 213 s. - (Historian ja yhteiskuntaopin opettajien vuosikirja; 22).

Finland - Norge: rapport från ett seminarium om konflikter och samarbete mellan två grannländer / redigerad av Per Brunvand och Henrik Stenius. - Hfors, 1994. - 98 s.

Finnish Literature in North America: Papers presented at the First Two Symposia on Finnish Literature in North America / edited by Keijo Virtanen, Richard Impola and Tapio Onnela. - [Åbo], 1994. - 157 s. - (Publication / Institute of History, University of Turku; 12).

Finnish-Soviet Relations 1944-1948 / edited by Jukka Nevakivi. - [Hfors], 1994. - 248 s. - (Research reports published by the Department of Political History, University of Helsinki).

Finnäs, Fjalar, *Language Shifts and Migration: the Finnish longitudinal census data file as an aid to social research*. - Hfors, 1994. - 37 s. - (Tutkimuksia / Tilastokeskus

; 209).

Fossen, Asbjørn, *Historien om de norske skogfennene.* – [Oslo], 1994. – 232 s.
 Franzén, Ruth, Rivals or allies?: gender interaction in the Finnish Student Christian Federation 1897-1914. // *SJH.* 19 (1994), s. 117-141

Fredrikson, Erkki, *Finland Defined: a nation takes shape on the map.* – Jyväskylä, 1994. – 125 s. – 2nd pr. 1994.

Gardberg, C. J., Borgbacken i Borgå. // *HTF.* 79 (1994), s. 574-592.

Garnisonsstaden: uppkomst och avveckling / Sven Hällström & Kari Selén (red.). – Hförs, 1994. – 134 s. – (HA; 104).

Geust, Carl-Fredrik, Helsingin ja Kannaksen taivaalla 1944: Neuvostoliiton kaukopommitusilmavoimien toiminnasta. // *Torjuntavoitto 1944.* 1994, s. 124-163. – Summary: In the skies of Helsinki and the Karelian Isthmus in 1944: some aspects about the activities of Soviet long-range bomber force.

Graae, Kristiina & Hierala, Marjatta, *Suullista historiaa: veteraanikan-sanedustajat haastateltavina* [Muntlig historia: veteranriksdagsledamöter intervjuas]. – Helsingfors, 1994. – 189 s. – (Eduskunnan kirjaston tutkimuksia ja selvityksiä; 1).

Grottenfelt, Nils G., *En berättelse från Savolax.* – [Hförs], 1994. – 335 s. – [Nytr.] 1995.. – Utk. 1995 på finska: *Hovi Savossa.* 304 s.

Gustavsson, Kenneth, Franciskanerklostret på Kökar: nytt ljus över medeltiden i skärgårdshavet. // *HTF.* 79 (1994), s. 494-518.

Haataja, Lauri & Kallio, Veikko, *Suomalainen sisu* [Den finska sisun]. – Borgå, 1994. – 237 s.

Haataja, Vesa, *Ei tämän leviämpi sota: Sallan läskikapina v. 1922* [Fläskupproret i Salla år 1922]. – [Salla], 1994. – 28 s.

Haggrén, Georg, Från brukspatrons disciplineringsredskap till kronans förvaltningsorgan: bergstingen i västra Nyland under stormaktstiden. // *HTF.* 79 (1994), s. 51-74.

Halmesvirta, Anssi, Degeneraation idea – eräs rasismien perintö [Idén om degenerering – ett arv av rasismen] // *HAK.* 92 (1994), s. 111-113.

Havu, Sirkka, Suomalaisten 1500- ja 1600-luvuilla painettujen Raamattujen tyypografia ja kuvitus. // *FKSÄ.* 82-83/1992-1993 (1994), s. 105-143. – Zusammenfassung: Typographie und Illustration finnischer Bibeln des 16. und 17. Jahrhunderts.

Heikkinen, Sakari, *Suomeen ja maailmalle: tullilaitoksen historia* [Till Finland och ut i världen: tullverkets historia]. – [Hförs], 1994. – 581 s.

Heiskanen, Raimo, *Stella Polaris.* – Helsingfors, 1994. 96 s.

Hentilä, Marja-Liisa, Edvard Valpas ja "Ameriikka": uusia lähteitä amerikkasuomalaisesta työväenliikkeestä. // *Työväentutkimus.* (1994):1, s. 5-14. – Summary: Edvard Valpas and America.

Hentilä, Seppo, *Jaettu Saksa, jaettu historia: kylmä historiasota 1945-1990.* – Hförs, 1994. – 422 s. – (HT; 183). – Zusammenfassung: Geteiltes Deutschland, geteilte Geschichte: Etappen eines kalten Geschichtskrieges 1945-1990.

Hiekkänen, Markus, Lähellä mutta kaukana: Viron ja Suomen kirkkoarkkitehtuuri keskiajalla. // *FKSÄ.* 82-83/1992-1993 (1994), s. 41-70. – Zusammenfassung: Nah und doch fern: estnische und finnische Kirchenarchitektur im Mittelalter.

Hiekkänen, Markus, Stenkyrkorna i Åbo stift under medeltiden. // *HTF* 79 (1994), s. 429-458.

Hiekkänen, Markus, *The stone churches of the medieval diocese of Turku: a systematic classification and chronology*. – Hfors, 1994. – 412 s. – (SMYA; 101).

Hietala, Marjatta, Kansainväliset karjalaiset kauppaneuhet vuosisatamme vaihteissa [Internationella karelska handelsmän vid sekelskiftet] // *Kahden Karjalan välillä* / red. Tapio Hämynen. 1994 (Studia Carelica humanistica; 5), s. 97-107.

Hietaniemi, Tuija, Poliisityön symbioosi: rikospoliisin ja poliittisen poliisin suhteet Suomessa 1906-26 [Polararbetets symbios: relationerna mellan kriminalpolisens och den politiska polisens i Finland 1906-26] // *Ajankohta: poliittisen historian vuosikirja*. 1994 (1993), s. 37-52.

Historia, sosiologia ja Suomi: yhteiskuntatutkimus itseymmärryksen jäljillä [Historien, sociologin och Finland: samhällsforskning på spår efter självförståelse] / red. Pekka Ahtiainen ... [et al.]. – Helsingfors, 1994. – 279 s.

Historian vähemmistöt = Minorities in History / Auvo Kostiainen, red. = ed.; [förf. = authors: Hovi, Kalervo ... et al.]. – Åbo, 1994. – 216 s. – (THA; 48).

Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos [De vanlottade och välfärdsstatens förändring] / Matti Heikkilä, Kari Vähätalo (red.). – [Hfors], 1994. – 310 s.

Hyvärinen, Matti, *Viimeiset taistot* [De sista striderna]. – Tampere, 1994. – 393 s. – (Julkaisuja / Tampereen yliopisto, yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos; 6).

Häggdahl, Eva Stina, *Wasa Primärskola 1894-1931: en studie i en förberedande privatskolas funktion och verksamhet*. – Vasa, 1994. – 125 s. – (Pedagogiska rapporter / Österbottens högskola, pedagogiska institutionen; nr 3).

Häkkinen, Antti, Maksettua rakkautta: prostituutiokulttuuria Helsingissä 1860-luvulta nykypäivään [Betald kärlek: prostitutionskultur i Helsingfors från 1860-talet till våra dagar] // *Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos* / Matti Heikkilä, Kari Vähätalo (red.). 1994, s. 90-127.

Hämäläinen-Forslund, Pirjo, *Seitsemän tietä taiteeseen: maalareiden kehityskertomuksia* [Sju vägar till konsten: målarens utvecklingsberättelser]. – Borgå, 1994. – 386 s.

Härkönen, Mirja, *Naisia, asiakirjoja, arkistoja: Suomen naishistorian arkistoläheteitä* [Kvinnor, handlingar, arkiv: källor till Finlands kvinnohistoria]. – Hfors, 1994. – 476 s. – (Käsikirjoja / Suomen historiallinen seura; 15).

Ihanus, Juhani, *Vietit vai henki: psykoanalyysin varhaisvaiheet Suomessa* [Drifter eller eller ande: psykoanalysens tidiga skeden i Finland]. – Hfors, 1994. – 360 s.

Itämeri-seminaari (9: 1992: Kotka), Meren kansaa: 9. Itämeriseminaari Kotkassa 5.-8.8.1992 [Sjöfolk: 9. Östersjöseminariet i Kotka 5.-8.8.1992]. – Kotka, 1994. – 277 s. – (Kymenlaaxon maakuntamuseon julkaisuja; no 20).

Ja kuitenkin me voittimme: sodan muisto ja perintö [Och vi segrade i alla fall: krigets minne och arv] / red. Lauri Haataja. – Hfors, 1994. – 250 s.

Jatkosodan historia. 6: Meri- ja ilmapuolustus; Hallinto ja sotatalous; Huolto ja aselajit; Kotijoukot [Fortsättningskriget historia. 6: Sjö- och luftförsvar; Administration och krigsekonomi; Underhåll och vapenslag; Hemvärn] / red.: Ari Raunio ... [et al.]. – Borgå, 1994. – 568 s. – (Sotatieteen laitoksen julkaisuja; 25, 6).

Jauhainen, Arto, Helsinki koulupsykologisen työn pioneerina: Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen kasvatuseuvolatoiminta vuosina 1938-1975 [Helsingfors som pionjär i skolpsykologiskt arbete: rådgivningsverksamhet i uppfostringsfrågor i Helsingfors stads finskspråkiga folkskolor åren 1938-1975] // *Koulu ja menneisyys*. 32 (1994), s. 27-49.

Jokipii, Mauno, *Finland und Deutschland im 20. Jahrhundert* / [deutsche Version: Rolf Klemmt und Rolf Wilfinger]. – Kuopio, 1994. – 132 s. – (Snellman-instituutin A-sarja; 16).

Jokipii, Mauno, *Suomi ja Saksa maamme itsenäisyyden aikana* [Finland och Tyskland under vår självständighet]. – Kuopio, 1994. – 84 s. – (Snellman-instituutin A-sarja; 15).

Joulu joutui: juhlatietoa, kuvia ja kertomuksia [Julen stundade: kunskap om fest, bilder och berättelser] / red. Juha Nirkko ja Urpo Vento. – Hfors, 1994. 190 s. – (Folklore)

Jungar, Sune, Skandinavien och Ryssland i upplösning: nya uppgifter – och drömmar – för 1900-talets vikingar. // *När imperier faller* / under red. av Max Engman. 1994, s. 301-336. – Abstract.

Jungar, Sune, Svält och politik: Livsmedelshjälp till den unga sovjetstaten. // *När imperier faller* / under red. av Max Engman. 1994, s. 203-229. – Abstract.

Jussila, Osmo, Keisarikunnan moraalilääkärit: poliittinen santarmivalvonta Suomessa 1800-luvulla [Kejsardömet's moralläkare: den politiska gendarmövervakning i Finland på 1800-talet] // *Ajankohia: poliittisen historian vuosikirja*. 1994 (1993), s. 8-36.

Jussila, Osmo, Neuvostoliitto – uudesta maailmanjärjestelmästä jaksoksi Venäjän historiaan [Sovjetunionen – från nytt världssystem till en period i Rysslands historia] // *HAiK*. 92 (1994), s. 3-9.

Jutikkala, Eino, Ilmaston muutokset ja historia [Klimatförändringar och historia] // *"Pane leipään puolet petäjistä"* / red. Petri Karonen. 1994 (Suomen historian julkaisuja / Jyväskylän yliopisto, historian laitos; 19), s. 9-24.

Juutilainen, Antti, Valkeasaaresta Ilomantsiin: maasotatoimet 10.6.-13.8.1944. // *Torjuntavoitto 1944*. 1994 (SHA; 13), s. 45-65. – Summary: From Valkeasaari to Ilomantsi: army operations from 10th June to 13th August 1944.

Jääkärimuistelmia [Jägarmemoarer] / [red.] Matti Lackman. – Hfors, 1994. – 239 s.

Kaarninen, Mervi, Huslig ekonomi: ett nyckelbegrepp för 1900-talets finländska samhälle. // *Nordiske historikermøte (1994), Det 22. nordiske historikermøte Oslo 13.-18. august 1994*. Rapport 3. 1944, s. 121-133.

Kahden Karjalan välillä: kahden Riikin riitamaalla [Mellan två Karelen: på två rikens tvistemark] / red. Tapio Hämynen. – Joensuu, 1994. – 292 s. – (Studia Carelica Humanistica; 5).

Kalela, Jorma, Unemployment as a dimension of politics in Finland between the wars. // *SEHR*. 42 (1994): 2, s. 145-172.

Kalleinen, Kristiina, *Suomen kenraalikuvernementti: kenraalikuvernöörin asema ja merkitys Suomen asioiden esittelystä 1823-1861* – Hfors, 1994. – 390 s. – (Hallinto-historiallisia tutkimuksia; 12). – Summary: The generalgubernatorstvo of Finland.

Kansanaho, Erkki, Pappi punaisten puolella: Einar Rauhamäen elämäntarina // *FKSÄ*. 82-83/1992-1993 (1994), s. 291-300. – Zusammenfassung: Als Pfarrer auf der

Seite der Roten: die Lebensgeschichte Einar Rauhamäkis.

Karonen, Petri, Brottsligheten i städerna i Egentliga Finland och Satakunta i början av 1600-talet // *HTF*. 79 (1994), s. 75-102.

Karonen, Petri, *Kämmerinoikeudet Suomen kaupungeissa suurvalta-ajan alkupuolella (noin 1620-1660)*. – Jyväskylä, 1994. – 324 s. – (SHJ; 48). – Treasurer's courts in Finnish towns in the beginning of the Age of Greatness (circa 1620 to 1660).

Karonen, Petri, Viipurin raastuvanoikeudessa vuonna 1634 tehdyt oikeudenkäyntiuudistukset ja niiden vaikutus kaupungin oikeudenhoitoon / Petri Karonen // *Lakimies*. 92 (1994), s. 807-820. – Titel också på tyska och eng.: Die Prozessreformen vom Jahre 1634 im Rathausgericht Viborgs und deren Wirkungen auf die Rechtspflege. – The procedural reforms of 1634 in the Viipuri Town Court and their effects on the judiciary.

Karttunen, M. O., Wilhelm Österbladh 1805-1865: pohjalaisen herännäispa-pin ja -pappilan elämää 1830-60-luvuilla. // *FKSÄ*. 82-83/1992-1993 (1994), s. 217-289. – Zusammenfassung: Wilhelm Österbladh 1805-1865: das Leben eines Pfarrers der Erweckungsbewegung in den 30er bis 60er Jahren des 19. Jahrhunderts.

Kataja, Annamajja, *Isenäisen Suomen presidentit* [Presidenter i det självständiga Finland]. – 4. utök. uppl. – Jyväskylä, 1994. – 262 s.

Katajala, Kimmo, Kauppaa kahden Karjalan välillä suurvalta-ajan lopulla [Handel mellan två Karelen i slutet av stormaktstiden]. // *Kahden Karjalan välillä: kahden Riikin riitamaalla* / red.: Tapio Hämynen. 1994, s. 63-75.

Katajala, Kimmo, *Nälkäkapina: veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683-1697*. – Hfors, 1994. – 464 s. – (HT; 185). – Summary: Foodriot in Karelia: leaseholders and peasant resistance 1683-1697.

Katajala, Kimmo, Savuna taivaan valtakuntaan: vanhauskoisten polttoitsemurhat Ruotsin-Karjalassa 1600-luvun lopussa [Som rök in i himmelriker: självmord genom bränning bland gammaltroende i Svenska Karelen i slutet av 1600-talet] // *Meillä ja muualla* / red. Pekka Kauppinen. 1994 (Pohjois-Karjalan historiallisen yhdistyksen vuosikirja; 2), s. 6-23.

Kauranne, Jouko, Oppiainneiden ja tuntimäärien vaihtelu Suomen oppivelvollisuuskouluissa [Läroämnen och timantalens variationer i läropliktsskolorna i Finland]. // *Koulu ja menneisyys*. 32 (1994), s. 50-72. – Summary.

Kemiläinen, Aira, Rajankäyntiä rodusta rasismiin [Gränsdragning från ras till rasism]. // *HAIK*. 92 (1994), s. 99-105.

Kero, Reino, Puukkojunkkari, juoppo ja kommunisti: amerikansuomalainen siirtolaisvähemmistö rikollisuustilastoissa. // *Historian vähemmistöt*. 1994, s. 127-142. – Summary: A knife-wielding terror, a drunkard and a communist: the Finnish American immigrant minority in US criminal statistics.

Kero, Reino, Siirtolaturistit: Pohjois-Amerikan suomalaisten matkat "vanhaan maahan". // *Maskakuumetta* / red. Taina Syrjämaa. 1994 (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos; 31), s. 143-158. – Summary: Emigrant tourists: the travels of the North American Finns to "the Old Country".

Ketola, Mikko, Saksan evankelisen kirkon ja diasporatyön lähettäläänä: professori Franz Rendtorffin matka Suomeen vuonna 1921 ja suomenruotsalaisen diaspora-

työn alku. // *FKSÄ*. 82-83/1992-1993 (1994), s. 301-324. – Zusammenfassung: Botschafter für die deutsche evangelische Kirche und Arbeit in der Diaspora: der Besuch Professor Franz Rendtorffs in Finnland 1921 und der Beginn der finnlandschwedischen Diasporaarbeit.

Kettunen, Pauli, Historiallistaminen ja suunnitteleminen: ajan hallinnan jännitteitä sodanaikaisessa ja sodanjälkeisessä Suomessa [Historisering och planering: tidsbehärskningens spänningar i Finland under och efter kriget]. // *Historia, sosiologia ja Suomi* / red. Pekka Ahtiainen ... [et al.]. 1994, s. 75-114.

Kettunen, Pauli & Turunen, Ilkka, The middle class, knowledge and the idea of the third factor. // *SJH*. 19 (1994): 1, s. 63-86

Kettunen, Pauli, *Suojelu, suoritus, subjekti: työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*. – Hfors, 1994. – 475 s. - (HT; 189). – Summary: Protection, performance, and subject: labour protection and the social modes of thought and action in Finland, c. 1880-1950.

Kettunen, Pauli, Työntekijä turvallisuusongelmana [Arbetare som säkerhetsrisk] // *Ajankohta: poliittisen historian vuosikirja*. 1994 (1993), s. 71-98.

Kilin, Juri, Karjalais-suomalainen Sosialistinen Neuvostotasavalta [Den karelskfinska Socialistiska Sovjetrepubliken]. // *Kahden Karjalan välillä, kahden Riikin riitamaalla* / red. Tapio Hämynen. 1994 (*Studia Carelica humanistica*; 5), s. 195-202.

Kirkinen, Heikki & Nevalainen, Pekka & Sihvo, Hannes, *Karjalan kansan historia* [Det karelska folkets historia]. – Borgå, 1994. – 605 s.

Kivinen, Osmo & Rinne, Risto, Kansanopettajat ja kansalaikuvan muutos Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla [Folksläraren och medborgarbildens förändring i Finland på 1800- och 1900-talen]. // *Koulu ja menneisyys*. 32 (1994), s. 73-105.

Klami, Hannu Tapani, Poliittisten oikeudenkäyntien tutkimisesta [Om att utforska politiska rättegångar] // *HAIK*. 92 (1994), s. 143-154.

Klinge, Matti, *Mesimarja, myytti, Mannerheim: tutkielmia ja puheenvuoroja* [Åkerbär, myt, Mannerheim: studier och inlägg]. – Hfors, 1994. – 247 s.

Knuutila, Jyrki, Suomalaiset hautamuistomerkit hautauskäsitusten valossa. // *FKSÄ*. 82-83/1992-1993 (1994), s. 71-104. – Zusammenfassung: Finnische Grabmäler im Lichte der Grabvorstellungen vom Mittelalter bis zum Ende des 20. Jh.

Knuutila, Seppo, *Tyhmän kansan teoria: näkökulmia menneestä tulevaan* [Teorin om det dumma folket: perspektiv från det förflutna till det kommande]. – Hfors, 1994. – 202 s. – (Tietolipas; 129).

Koivisto, Mauno, *Kaksi kautta: muistikuvia ja merkintöjä 1982-1994*. I [Två perioder: minnesbilder och anteckningar 1982-1994. I]. – Hfors, 1994. – 447 s.

Korhonen, Mikael, "Glöm gamla skulder...!": revolutionen och de finländska ersättningskraven på Ryssland. // *När imperier faller* / under red. av Max Engman. 1994, s. 337-366. – Abstract.

Korpela, Jukka, Gravis admodum: korstågsbulla eller episod i den västeuropeiska diskussionen om suveräniteten i världen. // *HTF*. 79 (1994), s. 413-428.

Korpijaakko-Labba, Kaisa, *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland: en rättshistorisk utredning av markanvändningsförhållanden och -rättigheter i Västerbottens lappmark före mitten av 1700-talet*. – Hfors, 1994. – 499 s. – Origis titel: *Saamelabottens lappmark före mitten av 1700-talet*.

isten oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa.

Kosonen, Matti, Etsivä keskuspoliisi/valtiollinen poliisi ja sotilaallinen valvonta Suomessa 1918-1945 [Detektiv centralpolisens/statspolisens och den militära övervakningen i Finland 1918-1945]. // *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta 1919-1994* / red. Matti Simola, Jukka Salovaara. 1994 (Poliisin oppikirjasarja; 1994, 1), s. 118-127.

Kosonen, Matti, *Isänmaan portinvartijat: Suomen rajojen vartiointi 1918-1994* [Fosterlandets portvakter: gränsbevakning i Finland 1918-1994]. -Hfors, 1994. - 607 s. - (Rajavartiolaitoksen julkaisu).

Kosonen, Matti, Karjalan pakolaiset Pielisjärvellä 1920-luvulla [Karelska flyktingar i Pielisjärvi på 1920-talet]. // *Kahden Karjalan välillä, kahden Riikin riitamaalla* / red. Tapio Hämynen. 1994 (Studia Carelica Humanistica; 5), s. 161-172.

Kostiainen, Auvo, Vähemmistön käsite ja muodostuminen. // *Historian vähemmistöt* / Auvo Kostiainen, red. 1994 (THA; 48), s. 9-46. - Summary: The definition and origins of minorities.

Krötzl, Christian, *Pilger, Mirakel und Alltag: Formen des Verhaltens im skandinavischen Mittelalter (12.-15. Jahrhundert)*. - Hfors, 1994. - 393 s. - (Studia historica; 46).

Köykkä, Virpi, *Työnantajien muuttuvat strategiat: suomalaista ja pohjoismaista työnantajapolitiikkaa 1980- ja 1990-luvulla* [Arbetsgivarnas förändrande strategier: arbetsgivarpolitik i Finland och Norden på 1980- och 1990-talen]. - Hfors, 1994. - 191 s. - (Työpoliittinen tutkimus; nro 75). - Summary.

Lackman, Matti, Etsivä keskuspoliisi 1919-1937 [Detektiv centralpolisens 1919-1937]. // *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta 1919-1994* / red. Matti Simola, Jukka Salovaara. 1994 (Poliisin oppikirjasarja; 1994, 1), s. 11-100.

Laine, Esko M.: Isaacus Laurbecchius ja Turun akatemia: erään virantäytön sosiaalhistoria myöhäiskaroliinisena aikana. // *FKSÄ*. 82-83/1992-1993 (1994), s. 145-190. - Zusammenfassung: Isaacus Laurbecchius und die Akademie von Turku: Sozialgeschichte einer Stellenbesetzung in spätkarolinischer Zeit.

Lappalainen, Niilo, *Ihantala kesti* [Ihantala höll]. - Borgå, 1994. - 40 s.

Lappalainen, Seija, *Tänä iltana yliopiston juhlasalissa: musiikin tähtihetkiä Helsingissä 1832-1971* [I kväll i universitetets solennitetssal: musikens stora stunder i Helsingfors 1832-1971]. - Hfors, 1994. - 382 s.

Larmola, Heikki, Miksi Tsekkoslovakian tie ei ollut Suomen tie: Tsekkoslovakia ja Suomi Neuvostoliiton sodanjälkeisessä valtapiirissä [Varför var Tjeckoslovariens väg inte Finlands väg: Tjeckoslovariens och Finland i Sovjetunionens efterkrigstida maktsfär]. // *HAIK*. 92 (1994), s. 212-228.

Lehto-Isokoski, Hanna: Venäjän sosialistivallankumoukselliset ja Suomi [De ryska socialistrevolutionären och Finland]. // *HAIK*. 92 (1994), s. 236-243.

Lehtola, Veli-Pekka, *Saamelainen evakko: rauhan kansa sodan jaloissa*. - Hfors, 1994. - 299 s. - Summary: The Saamis at the mercy of war.

Lehtola, Veli-Pekka, *Wallenius: kirjailijakennaali Kurt Martti Walleniuksen elämä ja tuotanto* [Wallenius: författargeneralen Kurt Martti Wallenius liv och produktion]. - [Uleåborg], 1994. - 441 s.

Lehtonen, Eeva-Liisa, *Säätyläishuveista kansanhuveiksi, kansanhuveista kansa-*

laishuveiksi: maaseudun yleishyödyllinen huvitoiminta 1800-luvun alusta 1870-luvun loppuun. – Hfors, 1994. – 422 s. – (HT; 184). – Summary: From upper-class to popular entertainments, from popular to public entertainments.

Leino-Kaukiainen, Pirkko & Uino, Ari, *Suomalaiskapsallinen Kokoomus. [Osa 1]: Suomalaisen puolueen ja Kansallisen kokoomuspuolueen historia vuoteen 1929* [Finsk nationella samlingspartiet. Del 1: Finska partiets och Nationella samlingspartiets historia till år 1929]. – [Hfors], 1994. – 653 s.

Leminen, Pia, *Elämää prostituution jälkeen [Liv efter prostitution]. // Huonosaisuus ja hyvinvointivaltion muutos / red. Matti Heikkilä, Kari Vähätalo.* 1994, s. 128-148.

Lepistö, Vuokko, *Joko Teillä on primuskeitin?: kotitalousteknologian saatavuus ja tarjonta Helsingissä 1800-luvun puolivälistä 1910-luvun lopulle.* – Hfors, 1994. – 300 s. – (HT; 181). – Summary: "Have, you, too, got a Primus?": the availability of household technology in Helsinki, the capital of Finland, during the latter half of the 19th century and up to the end of the 1910s.

Leppänen, Veli-Pekka, *Ohranasta oppositioon: kommunistit Helsingissä 1944-1951 [Från ohrana till opposition: kommunisterna i Helsingfors 1944- 1951].* – [Hfors], 1994. – 841 s.

Leskinen, Jari, *Sotilaallinen Suomen silta?: Suomen ja Viron sotilassuhteet 1930-luvulla [En militär bro över Finska viken?: militärrelationer mellan Finland och Estland på 1930-talet]. // Ajankohhta: poliittisen historian vuosikirja.* 1994 (1993), s. 131-141.

Lilja, Sven, *The geography of urbanization: Sweden and Finland, c. 1570-1770.* // *SEHR.* 42 (1994): 3, s. 235-256.

Liljeström, Marianne, *Kvinnohistorisk forskning i Norden: om historiografi och problemorientering.* // *Nordiske historikermøte (1994), Det 22. nordiske historikermøte Oslo 13.-18. august 1994. Rapport 3.* 1994, s. 5-15.

Lind, John, *De russiske krøniker som kilde til kontakter i Østersøområdet.* // *Nordiske historikermøte (1994), Det 22. nordiske historikermøte Oslo 13.- 18. august 1994. Rapport 1.* 1944, s. 35-46.

Liuskari, Markku & Peltonen, Matti & Putus-Hilasvuori, Titta, *Ihmisten historiaa tilastoina [Människornas historia som statistik].* – Esbo, 1994. – 80 s.

Länsivaara, Ilkka & Tolmunen, Arvo, *Salpa-asema, sodan monumentti [Spärrställningen: ett krigsmonument].* – [Hfors], 1994. – 97 s.

Majander, Mikko, *The limits of sovereignty: Finland and the Marshall Plan in 1947.* // *SJH.* 19 (1994), s. 309-326.

Majander, Mikko, *"Vaaran vuosista" järjestyksen palauttamiseen [Från "farans år" till ordningens återställande]. // Ajankohhta: poliittisen historian vuosikirja.* 1994 (1993), s. 99-118.

Malmiinen, Erkki, *Kestiekivarilaitoksen alkumuotoja.* // *Alkoholipolitiikka.* 59 (1994): 2, s. 100-111. – Summary: Origins of the stage house institution.

Mannil, Ragnar, *Delegationen för den svenska litteraturens främjande 1923-1992.* // *HLS.* 69 (1994), s. 173-20

Manninen, Juha, Praksiksesta poiesikseen: A. F. Soldan eli ”työn filosofian” alkuja Suomessa. // *Anttiin asialla: Pertti Huttusen ja Unto Paanasen 60-vuotisjubilakirja*. 1994, s. 67-83. – Summary: From praxis to poiesis: A. F. Soldan or the beginning of ”philosophy of work” in Finland.

Manninen, Ohto, *Molotov cocktail – Hitlerin sateenvarjo: toisen maailmansodan historian uudelleenkirjoitusta* [Molotovcocktail – Hitlers paraply: omskrivning av historien]. – Hfors, 1994. – 343 s. – (Kleio ja nykypäivä).

Manninen, Ohto, Neuvostojoukot Suomen rajoilla kesällä 1944. // *Torjuntavoitto 1944*. 1994 (SHA; 13), s. 167-193. – Engl. titel: The Soviet forces by the Finnish borders in the summer 1944.

Manninen, Ohto, Suurhyökkäys ja sen päämäärät. // *Torjuntavoitto 1944*. 1994 (SHA; 13), s. 24-44. – Summary: The Soviet main attack of 1944 in Finland and its objectives.

Manninen, Ohto, *Talvisodan salatur taustat: Neuvostoliiton operatiiviset suunnitelmat 1939-1941 Suomen suunnalla*. – Hfors, 1994. – 109 s. – Summary: The Soviet operation plans for the Finnish theatre of war 1939-1941.

Markkola, Pirjo, *Työläiskodin synty: tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. – Hfors, 1994. – 271 s. – (HT; 187). – Summary: The making of the working-class home: the question of working-class families in Finland, 1870s through 1910s.

Massa, Ilmo, *Pohjoinen luonnonvalloitus: suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa ja Suomessa* [En nordlig naturerövring: en orientering till miljöhistoria]. – [Hfors], 1994. – 297 s.

Matkakuumetta: matkailun ja turismin historiaa [Resfeber: turismens historia] / red. Taina Syrjämaa. – Åbo, 1994. – 230 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos; 31).

Mattila, Aarne, Industrial conflicts and their mediation in the Finnish labour market from the 1800's to the 1980's. // *Strike and social change*. 1994 (Tuun maakuntamuseon monisteita; 7), s. 53-70.

Meillä ja muualla [Hos oss och annorstädes] / red. Pekka Kauppinen. – Joensuu, 1994. – 100 s. – (Pohjois-Karjalan historiallisen yhdistyksen vuosikirja; 2)

Meinander, Henrik, *Towards a Bourgeois Manhood: Boys' physical Education in Nordic Secondary Schools 1880-1940*. – Hfors, 1994. – 250 s. – (Commentationes scientiarum socialium; 47).

Meri, Veijo, *Huonot tiet, hyvät hevoset: Suomen suuriruhtinaskunta vuoteen 1870* [Dåliga vägar, goda hästar: storfurstendömet Finland till år 1870]. – Hfors, 1994. – 416 s.

Metsä ja metsänviljaa [Skog och skogsgröda] / red. Pekka Laaksonen, Sirkka-Liisa Mettomäki. – Hfors, 1994. – 259 s. – (Kalevalaseuran vuosikirja; 73).

Michelsen, Karl-Erik, Historiankirjoituksen historia ja iterefleksion ongelma [Historieskrivningens historia och självreflektionsproblemet]. // *Historia, sosiologia ja Suomi* 1994, s. 65-74.

Mickwitz, Joachim, Myten om den goda staden: den moderna staden i finsk kortfilm på 30-talet. // *FT*. 235-236 (1994), s. 270-281.

Mikkeli, Heikki, *Euroopan idea: Eurooppa-aatteen ja eurooppalaisuuden pitkä historia* [Idén om Europa och europeismens långa historia]. – Hfors, 1994. – 208 s. – Summary.

Moilanen, Eero, *Melos ja logos: Siionin virsien ja Siionin kanteleen melodinen toimintaperusta*. – Tammerfors, 1994. – 264 s. – (Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A; vol. 408). – Summary: Melos and logos: melodic basis of the Hymns Zion and Zion Kantele.

Moring, Beatrice, *Skärgårdsbor: husbäll, familj och demografi i finländsk kustbygd på 1600-, 1700- och 1800-talen*. – Hfors, 1994. – 173 s. – (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk; 145).

Muroma, Seppo, *Suuret kuolovuodet 1696-1697* [De stora dödsärena 1696-1697]. // "Pane leipään puolet peräjäästä" 1994 (Suomen historian julkaisuja / Jyväskylän yliopisto, historian laitos; 19), s. 25-42.

Murto, Eero, *Pääministeri: Suomen pääministerin rooli 1917-1993* [Statsministern: den finländska statsministerns roll 1917-1993]. – Hfors, 1994. – 420 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia; 13).

Mustakallio, Hannu, *Herätysliikkeen, maakunnan ja rajaseudun opisto: Ylitornion kristillisen kansanopiston perustaminen ja alkuvaiheet 1920-luvun lopulle saakka*. // *FKSÄ*. 82-83/1992-1993 (1994), s. 325-414. – Zusammenfassung: Eine Lehranstalt für die Erweckungsbewegung, die Provinz und das Grenzland: die Gründung der christlichen Volkshochschule in Ylitornio und ihre Anfangsphase bis zum Ende der 1920er Jahre.

Mustelin, Olof, *"Från tidevarf till tidevarf": Arbetets vänner i Åbo 1894-1994*. – Åbo, 1994. – 199 s.

Mäkinen, Ilkka, *Suomen ja Pohjanmaan lukuseurat = Läsesällskapen i Österbotten och övriga Finland*. // *Yleiset kirjastot Suomessa 200 vuotta*. – [Vasa], [1994], s. 21-44, 104-106. – Summary: Reading societies in Finland.

Männistö, Jyrki, *Sivistyksen kylvä: Suomen kansakoululaitos johtavien puoluelehtien mielenkiinnon kohteena vuosina 1918-1939*. – Tammerfors, 1994. – 324 s. – (Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A; vol. 395). – Summary: The sowing of education: Finland's elementary school system as an object of interest of the leading party newspapers in the years 1918-1939.

Naisten hyvinvointivaltio [Kvinnornas välfärdsstat] / red.: Anneli Anttonen, Lea Henriksson, Ritva Nätkin. – Tammerfors, 1994. – 246 s.

Navis Fennica: Suomen merenkulun historia. Osa 2: Höyryveneistä uiviin loistohotelleihin [Navis Fennica: sjöfartens historia i Finland. Del 2: Från ångbåtar till flytande lyxhotell] / plan. och red. Erkki Riimala. – Borgå, 1994. – 351 s.

Navis Fennica: Suomen merenkulun historia. Osa 3: Telakat, satamat ja valtion alukset [Navis Fennica: sjöfartens historia i Finland. Del 3: Dockor, hamnar och statens fartyg] / plan. och red. Erkki Riimala. – Borgå, 1994. – 359 s.

Neuvonen, Petri, *Viipurin historiallinen keskusta: rakennusperinnön nykytila*. – Hfors, 1994. – 126 s. – Summary: The historic centre of Vyborg: the architectural heritage.

Nevakivi, Jukka, *A decisive armistice 1944-1947: why was Finland not soviet-*

zed? // *SJH*. 19 (1994), s. 91-115.

Nielsen, Torben, En brand, en rektor, en konge – og måske en veterinær: den danske bogbævre til Finlands universitet 1828. // *HLS*. 69 (1994), s. 239-259.

Niiniluoto, Maarit, *On elon retki näin, eli, Miten viihiteestä tuli sodan voittaja: viihdytyskiertueita, kotirintaman kulttuuria ja Saksan suhteita vuosina 1939-45* [Hur underhållningen blev krigets segrare: underhållningsturnéer, hemmafrontens kultur och relationerna till Tyskland åren 1939-45]. – Hfors, 1994. – 224 s.

Niiniluoto, Maarit, *Sotaviihteen kotiuttaminen* [Krigsunderhållningens hemförlovnin]. // *Ja kuitenkin me voitimme: sodan muisto ja perintö* / red. Lauri Haataja. 1994, s. 121-139.

Nummela, Ilkka, *Pätkä vai ei?: suomalaisen pituuskasvun historiaa* [Stump eller inte?: längdtillväxtens historia i Finland]. // *"Pane leipään puolet petäjäistä": nälkä- ja pulavuodet Suomen historiassa* / red. Petri Karonen. 1994 (Suomen historian julkaisuja / Jyväskylän yliopisto, historian laitos; 19), s. 93-153.

Nygård, Toivo, *Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa*. – Jyväskylä, 1994. – 157 s. – (SHJ; 50). – Summary: Suicide in Finnish society.

När imperier faller: studier kring riksupplösningar och nya stater / under red. av Max Engman. – Stockholm, 1994. – 374 s. – Abstracts.

Olin, K.-G., *Grafton-affären*. – 3. något omarb. uppl. – Jakobstad, 1994. – 296 s. – Utk. 1994 också på finska: *Aselaiiva John Grafton*. Kangasala, 1994. 302 s.

Ollila, Anne, *Naisliike, nationalismi ja kansanvalistus: miksi Maritta-yhdistys halusi riveihinsä "kaikkien kansanluokkien naiset"?* [Kvinnorörelse, nationalism och folkupplysning: varför ville Maritta-föreningen samla "kvinnor ur alla folkklasser" i sina led] // *Naisten hyvinvointivaalio*. 1994, s. 53-72.

Opetusministeriön historia. 6: Suurjärjestelmien aika koittaa 1966-1980: hyvinvointivaltion koulutus- ja kulttuuripoliittiset visiot haasteeksi uudistuneelle opetusministeriölle [Undervisningsministeriets historia. 6: Storsystemens tid gryr 1966-1980: välfärdssatens utbildnings- och kulturpolitiska visioner som utmaning för det förnyade undervisningsministeriet] / förf.: Veli-Matti Autio; [arbetsgrupp: Jaakko Numminen, ordförande ... et al.]. – Hfors, 1994. – 487 s.

Orrman, Eljas, *Bebyggelsekontinuitet eller diskontinuitet*. // *HTF*. 79 (1994), s. 385-390.

Orrman, Eljas, *Helsingin pitäjä ja Uudenmaan kirkollinen järjestäytyminen 1400-luvun loppuun mennessä* [Helsinges socken och den kyrkliga organiseringen i Nyland till slutet av 1400-talet]. // *Vantaan Pyhän Laurin kirkko 500: tutkielmia kirkon historiasta* / red. Marja Terttu Knapas. 1994, s. 11-32.

Orrman, Eljas, *Historiska källor till studiet av svenskan i Finland från medeltid till 1600-tal*. // *Folkmålstudier*. 35 (1994), s. 81-94.

Orrman, Eljas, *Om territoriella organisationsprinciper i Sveariket vid övergången från förhistorisk tid till medeltid*. // *HTF*. 79 (1994), s. 519-529.

Orrman, Eljas, *Suurvalta-ajan hallintohistoria uudemmassa ruotsalaisessa historian tutkimuksessa* [Stormaktstidens förvaltningshistoria i nyare svensk historieforskning]. // *HAiK*. 92 (1994), s. 317-322.

Paasto, Päivi, *Omistuskäsiteistön rakenteesta: tutkimus jaetun omistusoopin mah-*

dollisuudenesta ja merkityksestä omistuskäsitteistössä 1700-luvun lopulle tultaessa. – Åbo, 1994. – 392 s. – (Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C. Scripta lingua Fennica edita; 101). – Zusammenfassung: Zur Struktur des Eigentumsbegriffs: eine Untersuchung über die Möglichkeit und die Bedeutung der Lehre des geteilten Eigentums im Eigentumsbegriffsapparat zu Ende des 18. Jahrhunderts.

"Pane leipään puolet petäjäistä": nälkä- ja pulavuodet Suomen historiassa ["Blanda hälften bark i brödet": hunger- och nödåren i Finlands historia] / red. Petri Karonen; [förf.: Häkkinen, Antti ... et al.]. – Jyväskylä, 1994. – 153 s. – (Suomen historian julkaisuja / Jyväskylän yliopisto, historian laitos; 19).

Paulaharju, Jyri, *Suomen kenstärykistön historia. 2 osa: 1939-1945* [Fältartilleriets historia i Finland. 2: 1939-1945]. – Hfors, 1994. – 611 s.

Peltola, Matti, *Martti Rautanen: mies ja kaksi isänmaata* [Martti Rautanen: en man med två fosterland]. – Hfors, 1994. – 419 s.

Peltonen, Arvo, Den geometriska och geografiska kartläggningen på Åland under 1600- och 1700-talet. // *Nordenskiöld-samfundets tidskrift.* 52/1992 (1993), s. 49-85.

Pohjonen, Juha, Rajavartiointi vaaran vuosina 1944-1948 [Gränsbevakning under farans år 1944-1948] // *Kahden Karjalan välillä, kahden Riikin riitamaalla* / red. Tapio Hämynen. 1994 (Studia Carelica humanistica; 5), s. 203-210.

Pohls, Maritta, Suomen 1800-luvun virkakunta: teoria, laki ja käytäntö [1800-talets ämbetsmannakar i Finland: teori, lag och praktik]. // *HAIK.* 92 (1994), s. 322-327.

Pohls, Maritta, *Suvuista virkoihin: postilaitoksen virkakunta 1864-1899.* – Helsinki: Painatuskeskus, 1994. – 298 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia; 15). – Summary: From families to civil service posts.

Pylkkänen, Anu, Avioliitto-oikeuden modernisoitumisen varhaisvaiheista Suomessa [De tidiga skedena av äktenskapsrättens modernisering i Finland]. // *Lakimies.* 92 (1994), s. 585-606.

Pylkkänen, Anu, Kvinnan, hushållet och rätten: regionala variationer i stormaktstidens Finland. // *Historisk tidskrift.* (1994): 3, s. 365-388. – Summary: Women, households, and the law: regional varieties in Finland during Sweden's Age of Greatness.

Pärssinen, Ilkka, Paavon puheet ja puheet Paavosta: lähdekritiikin tarpeellisuudesta uudessa herännäistutkimuksessa. // *EKSÄ.* 82-83/1992-1993 (1994), s. 191-216. – Zusammenfassung: "Paavos Reden und das Gerede über Paavo": über die Notwendigkeit der Quellenkritik für die neuere Forschung zur Bewegung der Erweckten ("Herännäissyyt").

Rajala, Panu & Rautkallio, Hannu, *Petturin testamentti: Arvo Poika Tuominen todellinen elämä* [En förrädares testamente: Arvo Poika Tuominens verkliga liv]. – Borgå, 1994. – 518 s.

Raninen, Ilkka, *Herännäiskasvatus kansanopistoissa vuosina 1950-1984.* – Hfors, 1994. – 315 s. – (Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja; 190). – Zusammenfassung: Die Erziehung in den Volkshochschulen der Erweckten in den Jahren 1950-1984. – Summary: Pietist education in folk high schools during the years 1950-1984.

Raukko, Jarno & Östman, Jan-Ola, *Pragmaattinen näkökulma Itämeren*

kielialueeseen. – [Hfors], 1994. – 72 s. – (Publications / University of Helsinki, Department of General Linguistics; no. 25). – Summary: A pragmatic perspective on the areal linguistics of Baltic Europe.

Rentola, Kimmo, *Kenen joukoissa seisot?: suomalainen kommunismi ja sota 1937-1945* [I vems led står du?: den finländska kommunismen och kriget 1937- 1945]. – Borgå, 1994. – 692 s.

Rentola, Kimmo, Pessi ja illuusiot: neuvostojohto ja suomalainen kommunismissi 1944-48 [Pessi och illusionerna: sovjetledningen och den finländska kommunismen 1944-48]. // *HAIK*. 92 (1994), s. 195-211.

Ringbom, Åsa, Dateringen av Ålands kyrkor. // *HTF*. 79 (1994), s. 459-493.

Ringbom, Åsa, Naturvetenskapliga dateringsmetoder och Ålands kyrkor. // *Tai-dehistoriallisia tutkimuksia*. 14 (1993), s. 27-36. – Summary: Scientific methods of determining chronology and the churches of Åland.

Roudasmaa, Stig, Garnisonen eller staden: prioritetsordning i Tavastehus genom århundradena. // *Garnisonstaden: uppkomst och avveckling* / Sven Hällström & Kari Selén (red.). 1994 (HA; 104), s. 25-47.

Rytkönen, Seppo, Autonomian ajan tullipolitiikka ja Venäjän ja Saksan kilpailu Suomen viljamarkkinoista [Tullpolitik under autonomins tid och kampen mellan Ryssland och Tyskland om spannmålsmarknaden i Finland]. // *Kahden Karjalan välillä, kahden Riikin riitamaalla* / red. Tapio Hämynen. 1994 (*Studia Carelica humanistica*; 5), s. 109-116.

Saari, Juho, Kokonaisvaltainen, kiinteyttävä ja ihmiskeskeinen: toteutuiko Pekka Kuusen 60-luvun sosiaalipolitiikka? [Holistisk, stabiliserande, människocentrad: blev Pekka Kuusis 60-tals socialpolitik verklighet?] // *Historia, sosiologia ja Suomi: yhteiskuntatutkimus itseymmärryksen jäljillä* / red. Pekka Ahtiainen ... [et al.]. 1994, s. 115-147.

Saarinen, Aino, Naiset sosiaalisena vapaalokuntana: filantropia 1800-luvun lopun Tampereella [Kvinnor som social frivillig brandkår: filantropi i 1800- talets Tammerfors]. // *Naisten hyvinvointivaltio*. 1994, s. 31-52.

Sallamaa, Kari, *Kansanrintaman valo: kirjailijaryhmä Kiilan maailmankatsomus ja esteettinen ohjelma vuosina 1933-1943* [Folkfrontens ljus: författargruppen Kiilas världsåskådning och estetiska program åren 1933- 1943]. – Hfors, 1994. – 400 s. – (SKS ; 609).

Sallinen-Gimpl, Pirkko, *Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen = Cultural identity and cultural clash: the resettled Karelians in Finland.* – Hfors, 1994. – 416 s. – (Kansatieteellinen arkisto; 40).

Salminen, Seppo J., *Den finländska teologin under frihetstiden.* – Hfors, 1994. – 202 s. – (FKSH; 168). – Zusammenfassung: Finnische Theologie in der Zeit der Freiheit (1718-1772).

Saloniemi, Antti, Historia ja sosiologia, tehtävä ja metodi: kahden tieteen suhteesta 1940-luvulta 1960-luvun ensipuoliskolle [Historia och sociologi, uppgift och metod: om förhållandet mellan två vetenskaper från 1940-talet till första hälften av 1960-talet]. // *Historia, sosiologia ja Suomi: yhteiskuntatutkimus itseymmärryksen jäljillä* / ed. Pekka Ahtiainen ... [et al.]. 1994, s. 47-64.

Sarjala, Jukka, *Musiikkimaun normitus ja yleinen mielipide: musiikkikritiikki*

Helsingin sanomalehdissä 1860-1888. – Åbo, 1994. – 316 s. – (Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C. Scripta lingua Fennica edita; osa 100). – Summary: Public opinion and shaping the norms of musical taste: music criticism in the Helsinki press, 1860-1888.

Savolainen, Raimo, *Suosikkisenaattorit: Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana 1809-1892*. – Hfors, 1994. – 409 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia; 14). – Abstract: Finnish senators and favoritism practised by the Russian emperor in 1809-1892.

Schildt, Göran, *Alvar Aalto: a life's work: architecture, design and art*. – Hfors, 1994. – 317 s.

Sellanen ol' Viipuri: Studia Wiburgensia, syksy 1993 [Sådant var Viborg: Studia Wiburgensia, hösten 1993] / [red.: Varpu Lindstedt, Harri Westermarck]. – [Hfors], 1994. – 82 s.

Seppälä, Helge, *Vuosisatainen taistelu Karjalasta* [Den sekellånga kampen om Karelen]. – [Hfors], 1994. – 254 s.

Sevänen, Erkki, *Vapauden rajat: kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918-1939*. – Hfors, 1994. – 520 s. – (SKS; 612). – Summary: The limits of freedom: social regulation of literary production and mediation in Finland 1918-1939.

Sihvo, Hannes, *Karjala: historia, aate, identiteetti* [Karelen: historia, idé, identitet]. // *Kahden Karjalan välillä, kahden Riikin riitamaalla* / red. Tapio Hämynen. 1994, s. 47-62.

Sihvo, Hannes, *Karjalaisuus, Karjala ja muu Suomi* [Der karelska, Karelen och övriga Finland]. // *Tieten tahto* / red. Väinö Jääskeläinen och Ilkka Savijärvi. 1994 (Studia Carelica humanistica; 3), s.23-44.

Sihvo, Hannes, *Pyhä maa, pyhä sota, Karjalan kolmas ristiretki* [Heligt land, heligt krig, tredje korståget till Karelen]. // *Ja kuitenkin me voitimme* / red. Lauri Haataja. 1994, s. 57-83.

Siltala, Juha, *Isien teot – Hamletin sanat: miksi 60-lukulaiset torjuivat sotien merkityksen?* [Fädernas gärningar – Hamlets ord: varför avvisade sextiotalisterna krigens betydelse]. // *Ja kuitenkin me voitimme* / red. Lauri Haataja. 1994, s. 237-250.

Sipponen, Kauko, *Hallinto ja valtiomahdit* [Förvaltningen och statsmakterna]. // *HAIK*. 92 (1994), s. 291-298.

Sjöstrand, Per Olof, *Den svenska tidigmedeltida statsbildningsprocessen och den östra rikshalvan*. // *HTF*. 79 (1994), s. 530-573.

Solbakk, Aage, *Såmi historia. 1: Vuosttas oassi: åigodat 1600-1751* [Samernas historia. 1: Första uppvisning: perioden 1600-1751]. – Käräsjuhka, 1994. – 188 s.

Solomesc, Ilja, *Talvisota Neuvosto-Karjalan puoluejohtajien silmin* [Vinterkriget med de sovjet-karelska partiledarnas ögon]. // *Kahden Karjalan välillä, kahden Riikin riitamaalla* / red. Tapio Hämynen. 1994 (Studia Carelica humanistica; 5), s. 181-186.

Sotakorkeakoulusta Maanpuolustuskorkeakouluksi: seitsemän vuosikymmentä: 1924-1994 [Från Krigshögskolan till Försvarshögskolan: sju årtionden: 1924-1994] / [förf.: Pekka Kurenmaa ... et al.]. – [Hfors], 1994. – 272 s.

Steinby, Torsten, *Walter och Lina Runebergs romerska år*. // *HLS*. 69 (1994), s. 261-305.

Strike and Social change / [editor: Pauli Kettunen]. – [Åbo], 1994. – 172 s. - (Turun maakuntamuseon monisteita; 7).

Strömberg, John, Historiantohtorit: väittelijöiden määrä, tausta ja sijoittuminen [Historiedoktorer: doktorandernas antal, bakgrund och placering]. // *Historia, sosiologia ja Suomi: yhteiskuntatutkimus iseymmärryksen jäljillä* / red. Pekka Ahtiainen .. [et al.]. 1994, s. 245-266.

Suistola, Jouni, *Kylmä sota paleltaa: kylmän sodan alku Suomen johtavassa sanomalehdissä*. – Uleåborg, 1994. 160 s. – (SHS; 24). – Summary: Beginning of the Cold War in the leading Finnish press.

Sundholm, Franciska, Wilhelm Ramsays resor till Kolahalvön och Kaninhalvön 1887-1914. // *Nordenskiöld-samfundets tidskrift*. 52/1992 (1993), s. 87-110.

Suomalaisia säveltäjiä [Finländska kompositörer] / Mikko Heiniö ... [et al.]; [red.: Erkki Salmenhaara]. – Hfors, 1994. – 573 s.

Suomen kansankulttuurin kartasto = Atlas of Finnish ethnic culture. 2: Suomen perinnettä = Folklore / Matti Sarmela. – Hfors, 1994. – 259 s., [80] karttas. – (SKS; 587).

Suomen väestö [Finlands befolkning] / [red.:] Seppo Koskinen ... [et al.]. - [Hfors], 1994. – 339 s.

Suomi, Juhani, *Urho Kekkonen. 1962-1968: Presidentti* [Urho Kekkonen. 1962-1968: Presidenten]. – Hfors, 1994. – 663 s.

Susiluoto, Ilmari, Venäjän traditiot ja sovjetologian harhat [Ryska traditioner och sovjetologins irrvägar]. // *HAIK* 92 (1994), s. 9-15.

Susiluoto, Ilmari, Westemarckin koulukunta kolmantena voimana eli miksi Suomessa ei syntynyt Kansallissosiologiaa ja Valtakunnanhistoriaa [Westemarcks skola som tredje kraft eller varför det inte uppkom någon Nationalsociologi och Rikshistoria i Finland]. // *Historia, sosiologia ja Suomi: yhteiskuntatutkimus iseymmärryksen jäljillä* / red. Pekka Ahtiainen ... [et al.]. 1994, s. 187-215.

Suvanto, Pekka, *Konservatismi Ranskan vallankumouksesta 1990-luvulle*. – Hfors, 1994. – 385 s. – Summary: Conservatism from the French revolution to the 1990s.

Taavitsainen, Jussi-Pekka, Kaskeaminen ja metsästys erämailla [Svedjande och jakt i erämarkerna]. // *Metsä ja metsänviljaa*. 1994, s. 187-207.

Taavitsainen, Jussi-Pekka, Östra Tavastland som samfund erämark. // *HTF*. 79 (1994), s. 391-412.

Talvio, Tuukka, *Tutkijoita, keräilijöitä ja lahjoittajia: suomalaisia numismaatikkoja 1700-1917*. – [Esbo], 1994. – 95 s. – (Suomen numismaattisen yhdistyksen julkaisuja; n:o 4). – Summary: Scholars, collectors and donors: Finnish numismatics 1700-1917.

Tarkiainen, Kari, Stora ofreden i Finlands historia. // *Karolinska förbundets årskrift*. 1993 (1994), s. 45-56.

Tasavallan presidentit. Tasavalta kasvaa ja kansainvälistyy 1956-1981: Kekkonen [Republikens presidenter. Republiken växer och internationaliseras 1956-1981: Kekkonen] / Raimo Väyrynen; [seriens huvudred.: Raimo Väyrynen]. - [Esbo], 1994. – 207 s.

Tasavallan presidentit. Kohoti yhdentyvää maailmaa 1982-1994: Koivisto [Republikens presidenter. Mot en allt mer integrerad värld 1982-1994: Koivisto] / Heikki Paloheimo

; [seriens huvudred.: Raimo Väyrynen]. – [Esbo], 1994. – 237 s.

Temmes, Markku, *Eurooppalaiset esikuvamme: uudistuvan hallintoajattelun lähteillä* [Våra europeiska förebilder: vid det förnyande förvaltningstänkandets källor]. – Hfors, 1994. – 359 s.

Tervonen, Jukka, Kansa taisteli, historioitsija kertoo: Arvi Korhonen ja historian tutkimus kansakuntaa yhdistävien arvojen vaalijana [Folket kämpade, historikern berättar: Arvi Korhonen och historieforskning som väktare över värden som förenar nationen]. // *Historia, sosiologia ja Suomi: yhteiskuntatutkimus itseymmärryksen jäljillä* / red. Pekka Ahtiainen ... [et al.]. 1994, s. 33-46.

Tiainen-Anttila, Kaija, Rotu ja ihmisarvo [Ras och människovärde]. // *HAIK* 92 (1994), s. 105-111.

Tieten tahtoen [Med vett och vilja] / redaktionsråd: Ilkka Savijärvi ... [et al.]; red.: Väinö Jääskeläinen ja Ilkka Savijärvi. – Joensuu, 1994. – 280 s. – (Studia Carelica humanistica; 3).

Tiihonen, Seppo, Hallintohistorian kehityslinjat [Förvaltningshistoriens utvecklingslinjer]. // *HAIK* 92 (1994), s. 299-316.

Tiitta, Allan, *Harmaakiven maa: Zacharias Topelius ja Suomen maantiede*. – Hfors, 1994. – 424 s. – (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk; 147). – Summary: Land of grey granite: Zacharias Topelius and the geography of Finland.

Toivanen, Ahti, Immigrants, minorities and Finland's national predicament. // *Historian vähemmistöt* / Auvo Kostiaainen, red. 1994 (THA; 48), s. 67-89.

Tommila, Päiviö, "Onko Suomen kansalla historiaa?" ["Åger finska folket en historie?"]. // *HAIK* 92 (1994), s. 229-236.

Torjuntavoitto 1944 [Avväjningssegern 1944] / [redaktionsråd: Eero Elfvengren ... et al.]. – Hfors, 1994. – 200 s. – (SHA; 13).

Tsernjakova, Irina: Vanhauskoiset Karjalassa 1600-luvulla [De gammaltroende i Karelen på 1600-talet]. // *Kahden Karjalan välillä, kahden Riikin riitamaalla* / red. Tapio Hämynen. 1994, s. 221-232.

Tuntematon Risto Ryti [Den okände Risto Ryti] / redaktionsråd: Eeva-Liisa Aalto, Hannu Heikkilä, Päiviö Tommila. – Hfors, 1994. – 57 s. – (Risto Ryti – seuran julkaisu; 1).

Tuomas-Kettunen, Erik, *Keisareita, ministereitä, oppineita: Suomen tie itsenäisyyteen Narvan taistelusta Tarton rauhaan* [Kejsare, ministrar, lärda: Finlands väg till självständighet från slaget vid Narva till freden i Dorpat]. – Hfors, 1994. – 488 s.

Tuomipuu, Juha-Pekka, Finnlands und Estlands Handelsbeziehungen 1919-1922: die Vorbereitungen finnischer Unternehmen wirtschaftliche Vorteile in Estland zu erlangen. // *Emancipation and interdependence: the Baltic States as new entities in the international economy, 1918-1940*. 1994 (Studia Baltica Stocholmiensia; 13), s. 273-189.

Tuomipuu, Juha-Pekka, Kauppaa ilman heimotunnetta: Suomen ja Viron kauppasuhteet 1920-luvulla [Handel utan frändefolkskänsla: handelsrelationer mellan Finland och Estland på 1920-talet]. // *Ajankohta: poliittisen historian vuosikirja*. 1994 (1993), s. 119-130.

Turtola, Martti, Finland's path to the armistice of 1944: some open questions.

// *Finnish-Soviet relations 1944-1948* / ed. by Jukka Nevakivi. 1944, s. 36-43.

Turtola, Martti, Poliittinen kehitys ennen suurhyökkäystä. // *Torjuntavoitto 1944*. 1994 (SHA; 13), s. 13-23. – Summary: Political development prior to the Soviet general offensive.

Turtola, Martti, Risto Ryti: *elämä isänmaan puolesta* [Risto Ryti: ett liv för fosterlandet]. – Hfors, 1994. – 377 s.

Työ ja työttömyys [Arbete och arbetslöshet] / red. Raimo Parikka. – Tammerfors, 1994. – 368 s. – (Väki voimakas; 7).

Vainio-Korhonen, Kirsi, *Kultaa ja hopeaa mestarien työkirjoissa: Suomen kultasepäntyö Ruotsin ajan lopulla valtakunnallista taustaa vasten*. – Hfors, 1994. – 375 s. – (HT; 182). – Summary: Gold and silver in the master goldsmith's records: Finnish goldsmithry in its Swedish context, 1754-1807.

Vammaisuuden varhaishistoria Suomessa: vammaiskysymys keskiajalta 1800-luvun lopun murrokseen: Elämisen oikeudesta kansalaiskeskustelun viriämiseen -seminaari Turussa 16.8.-17.8.1994 [Handikappets tidiga historia i Finland: handikappsfrågan från medeltiden till brytning av 1800-talets slut] / red. Tuula Vuolle ja Petri Karonen. – Jyväskylä, 1994. – 89 s. – (Suomen historian julkaisuja / Jyväskylän yliopisto, historian laitos; 20).

Vantaan Pyhän Laurin kirkko 500 = Helsinge kyrka St. Lars 500: tutkielmia kirkon historiasta [studier om kyrkans historia] / red. Marja Terttu Knapas. – [Vanda], 1994. – 197 s.

Vares, Vesa, *Lontoon tie: Iso-Britannian diplomaattien rooli Suomen sisäpolitiikassa 1919-24* [Vägen över London: de brittiska diplomaternas roll i Finlands inrikespolitik 1919-24]. – [Åbo], 1994. – 73 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, poliittinen historia. C; 47).

Vasara, Erkki, Suojeluskunnat osana paikallista järjestyksvaltaa [Skyddskåren som en del av den lokala ordningsmakten]. // *Ajankohta: poliittisen historian vuosikirja*. 1994 (1993), s. 53-70.

Vihavainen, Timo, Stalinin pitkä varjo: suomalaiset ja 1930-luvun realsosialismi [Stalins långa skugga: finländarna och 1930-talets realsocialism]. // *Kanava*. 22 (1994), s. 134-139.

Vihola, Teppo, Mitä ihminen tarvitsi elääkseen? [Vad behövde en människa för att leva?] // *"Pane leipään puolet petäjäistä": nälkä- ja pulavuodet Suomen historiassa* / red. Petri Karonen. 1994 (Suomen historian julkaisuja / Jyväskylän yliopisto, historian laitos; 19), s. 83-92.

Wihtol, Erik, Merimies ja merikartta [Sjöman och sjökort]. // *Itämeriseminaari (1992), Meren kansaa*. 1994 (Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja; 20), s. 243-259.

Wihtol, Erik, Meripuolustus 1944: aukeaako Suomenlahti. // *Torjuntavoitto 1944*. 1994 (SHA; 13), s. 66-123. – Sammandrag: Öppnar sig vägen till Östersjön för röda flottan samma 1944. – Summary: Maritime defence in 1944: does the Gulf of Finland open.

Vilkuna, Kustaa H. J., *Valtakunnan eduksi, isänmaan kunniaksi, ruukinpa-truunalle hyödyksi: Suomen rautateollisuus suurvalta-ajalla*. – Hfors, 1994. – 388 s. – (HT; 188). – Summary: For the good of the nation, the honour of the fatherland and the

profit of the master: the Finnish iron industry during the seventeenth century (1616-1721).

Virolainen, Johannes, *Kuivat kulkevat: henkilökuvia ja tapahtumia 1930-luvulta alkaen* [Bilderna går: porträtt och händelser från 1930-talet]. – Hfors, 1994. – 256 s.

Virrankoski, Pentti, *Haastattelumenetelmän käyttö historiantutkimuksessa* [Interviewmetodens användning i historieforskningen]. – 2. korr. uppl. – Åbo, 1994. – 33 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos; 30). – 1. uppl. 1980.

Virrankoski, Pentti, *Käsityöstä leivän lisää: Suomen ansiokoriteollisuus 1865-1944*. – Hfors, 1994. – 746 s. – (HT; 186). – Summary: Finnish domestic handicrafts and their commercial production, 1865-1944.

Virtanen, Reijo, Encountering a new culture: what happens when Finns meet others. // *Historian vähemmistöt* / Auvo Kostiaainen, red. 1994 (THA, 48), s. 47-65.

Visuri, Pekka, *Puolustusvoimat kylmässä sodassa: Suomen puolustuspoliittikka vuosina 1945-1951* [Försvarsmakten i det kalla kriget: Finlands försvarspolitik åren 1945-1961]. – Borgå, 1994. – 257 s.

Vlasov, Leonid, *Mannerheim i Petersburg 1887-1904*. – Jyväskylä, 1994. – 153 s. – Utk. samtidigt på finska: *Mannerheim Pietarissa 1887-1904*. – 154 s.

Voittosaari, Anna-Liisa, *Neulomayhtiöistä ompeluseuroihin: ompeluseurat diakonian ja kristillisten järjestöjen työmuotona Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla*. – Jyväskylä, 1994. – 186 s. – (Tutkimuksia / Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos; 26). – Summary: From sewing companies to sewing circles: sewing circles as a form of lay service and work conducted by Christian organisations in Finland in the 19th and 20th centuries.

Välimäki, Hannu, *Lauri Ingman kirkkopoliitikkona*. – Hfors, 1994. – 413 s. – (FKSH; 166). – Zusammenfassung: Lauri Ingman als Kirchenpolitiker. – Abstract: Lauri Ingman as an ecclesiastical politician.

Väänänen, Kyösti, "Hela ståndet frögdar sig åt Hans Maj:ts så ädelmodigt och owäldigt utdelta nåd": de finländska prästernas ordnar och övriga nådevedermälen under svenska tiden. // *HLS*. 69 (1994), s. 203-238.

Yksilö ja yhteisö: henkilöhistoriallisia artikkeleita [Individen och samfundet: personhistoriska artiklar] / red. Mari Koivunen, Timo Soikkanen. – [Åbo], 1994. – 161 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, poliittinen historia. C; 48).

Yleiset kirjastot Suomessa 200 vuotta = De allmänna biblioteken i Finland 200 år / [redaktör: Marjatta Hietaniemi]. – [Vasa], [1994]. – 119 s. – Summaries.

Zilliacus, Kurt, *Orter och namn i "Finska skären"*. – Hfors, 1994. – 152 s. – (Föreningen Konstsamfundets publikationsserie; 15).

Östman, Ann-Catrin, *Kvinnors arbete i österbottniskt jordbruk från 1880-till 1930-tal* // *HTF*. 79 (1994), s. 197-226.

Östra Finland – det andra Finland / redaktion: Richard Palmgren, Kristina Ranki, Henrika Tandefelt. – [Hfors], 1994. – 155, [3] s. – (Historicus skriftserie; vol. 11).

Lokalhistoriska arbeten

Björn, Ismo, *Enon historia 1860-1967* [Eno sockens historia 1860-1967]. – [Eno], 1994. – 631 s.

Borgå stads historia. 2: 1602-1809 / Ilkka Mäntylä. – Borgå, 1994. – 606 s. – Utk. samtidigt på finska: *Porvoon kaupungin historia. 2: 1602-1809* / Ilkka Mäntylä. – 610 s.

Carlsson, Wilh., *Entinen Ikalinen: historiallinen kertomus Ikalisten, Parkanon ja Kankaanpään pitäjistä* [Det forna Ikalinen: en historisk berättelse om Ikalinen, Parkano och Kankaanpää socknar]. – 2. faksimiluppl. - [Ikaalinen], 1994. – VIII, 232 s. – (Pitäjäntertomuksia; 4). (SKS; 47). - Orig. publ.: Hfors, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1871.

Jaatinen, Stig, *Värdö: skärans, liens och mulens landskap genom seklerna*. - Hfors, 1994. 1–208 s. – (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk; 146).

Karis socken från forntiden till våra dagar. VI: 1721-1865 / Lars Back. – [Karis], 1994. – 347 s.

Koivuniemi, Jussi & Kaarninen, Mervi & Kaarninen, Pekka, *Nokian ja Pirkkalan historia: yhteinen Pirkkalan pitäjä 1865-1921 ja kuntien erilliset vaiheet 1990-luvulle* [Nokia och Birkala socknars historia: den gemensamma Birkala socken 1865-1921 och kommunernas separata öden till 1990-talet]. – [Nokia], 1994. – 813, [1] s.

Kokkolan kaupungin historia. 4. osa: 1879-1945 [Gamla Karleby stads historia. 4: 1879-1945] / Hillevi Toiviainen. – [Karleby], 1994. – 741 s.

Kuujo, Erkki, *Jo Karjalan kunnailla lehtii puu...: Moskovan rauhassa luovutettujen alueiden varhaisempia vaiheita* [De i freden i Moskva avträdde områdenas tidigare öden]. – Villmanstrand, 1994. – 78 s.

Kuvaja, Christer & Rantanen, Arja, *Sibbo sockens historia fram till år 1868*. Band 1. – [Sibbo], 1994. – 443 s. – Utk. samtidigt på finska: *Sipoon pitäjän historia vuoteen 1868. I osa* / Arja Rantanen ja Christer Kuvaja. 446 s.

Kuvaja, Christer & Rantanen, Arja, *Sibbo sockens historia fram till år 1868*. Band 2. – [Sibbo], 1994. – 443 s. – Utk. samtidigt på finska: *Sipoon pitäjän historia vuoteen 1868. II osa* / Arja Rantanen ja Christer Kuvaja. – 436 s.

Laakso, Veikko, *Suur-Loimaan historia. 2: Isonvihan päättymisestä 1900-luvun alkuun* [Stor-Loimijoki sockens historia. 2: Från slutet av stora ofreden till början av 1900-talet]. – [Alastaro], 1994. – 639 s.

Lahti, Markku, *Vanhan Korpilahden historia: Korpilahden, Muuramen ja Säynätälön yhteisaika emäseurakunnan synnystä 1861 kuntien itsenäistymiseen 1923* [Gamla Korpilax sockens historia: Korpilax, Muurame och Säynätälö socknars gemensamma tid från moderförsamlingens uppkomst 1861 till kommunernas självständighet 1923]. – [Korpilax], 1994. – 794 s.

Lumijoki vuosisatojen saatossa [Lumijoki under århundradenas lopp] / [förf.: Ahonen, Eemil ... et al.]. – Lumijoki, 1994. – 689 s.

Manninen, Ari T., *Petäjäveden historia* [Petäjävesi sockens historia]. – [Petäjävesi], 1994. – 461 s.

Nallinmaa-Luoto, Terhi, *Kosken T.l. historia: kivikaudesta vuoteen 1993*

[Koski Å.I. sockens historia: från stenåldern till år 1993]. – [Koski T.I.], 1994. – 532 s.

Nurmon historia. 3: Kiltapaurheilua ja liikuntaharrastuksia entisajoista 1900-luvun viimeiselle vuosikymmenelle: yhteiskuntahistoriallinen tutkimus [Nurmo sockens historia. 3: Idrott och motion från forna tider till 1900-talets sista årtionde: en socialhistorisk undersökning] / Olavi Latikka. – [Nurmo], 1994. – 331 s.

Pitäjä rajojen mailla: Kitee ja Rääkkylä vuoteen 1870 [Socken på gränsmarken: Kides och Bräkylä till år 1870] / Pekka Kauppinen ... [et al.]. – [Kides], 1994. – 770 s.

Pohjakallio, Lauri, *Lounais-Hämeen esihistoria* [Sydvästra Tavastlands förhistoria]. – [Forssa], 1994. – 240 s.

Pohjan pitäjän historia. Osa 1 [Pojo sockens historia. Del 1].- Faksimiluppl. – Pojo, 1994. – 356 s. – Orig. utk. 1964.

Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva, *Pikkukaupungin unelmia: Kajaani 1906-1976* [Småstadsdrömmar: Kajaani 1906-1976]. – Kajaani, 1994. – 487 s.

Päivät seutuvilla Päijänteellä: säynätsalolaisten kirja [Dagar vid Päijänne: en bok för Säynätsaloborna] / red. Matti Rautjoki; [förf.: Marjo Havila ... et al.]. – [Säynätsalo], 1994. – 528 s. – (JYY:n kotiseutusarja; n:o 32).

Sarvas, Anja & Ranta, Raimo, *Teuvan historia vuoteen 1795* [Östermark sockens historia till år 1795]. – Teuva, 1994. – 620 s.

Sundoms historia. 1: Byn som steg ur havet / [redigering: Bertel Nygård]. – [Vasa], 1994. – 336 s.

Sundoms historia. 2: Hemman och släkter i Sundom / [redigering: Bertel Nygård]. – [Vasa], 1994. – 412 s.

Vanhan Ruoveden historia. III, 7, 1: Ruoveden historia 1865-1939 [Gamla Ruovesi sockens historia. III, 7, 1: Ruovesi sockens historia 1865-1939] / Pentti Vesänen, Kimmo Kontio. – [Ruovesi], 1994. – 535 s.

Wirilander, Hannele, *Ristiinan historia. 2: Kunnallisuudistuksesta (1865) soti- en jälkeiseen aikaan (1945)* [Kristina sockens historia. 2: Från kommunalreformen (1865) till efterkrigstiden (1945)]. – [Ristiina], 1994. – 564 s.

Virrankoski, Pentti, *Karjala takaisin – suhteet Venäjään terveiksi* [Karelen tillbaka – relationerna till Ryssland på sund bas]. – Villmanstrand, 1994. – 59 s.

Använda förkortningar

FKSH	=	Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
FKSÅ	=	Finska kyrkohistoriska samfundets årskrift Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja
FT	=	Finsk tidskrift
HA	=	Historiell arkisto
HAIK	=	Historiell aikakaushkirja
HLS	=	Historiska och litteraturhistoriska studier
HT	=	Historiallisia tutkimuksia
HTF	=	Historisk tidskrift för Finland
SH	=	Studia historica
SEHR	=	Scandinavian economic history review
SHA	=	Sotahistoriallinen aikakaushkirja
SHJ	=	Studia historica Jyväskyläläisiä
SJH	=	Scandinavian journal of history
SHS	=	Studia historica septentrionalia
SKS	=	Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia
SM	=	Suomen museo
SMYA	=	Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakaushkirja Finska fornminnesföreningens tidskrift
THA	=	Turun historiellinen arkisto

Från och med år 1986 sammanställs den historiska bibliografin för Finland som en kumulativ mikrokortsförteckning som senare kommer att utges i bokform. Bibliografin utarbetas i samarbete mellan Helsingfors universitetsbibliotek och Finska Historiska Samfundet.

Det bibliografiska urvalet upptar litteratur rörande Finlands historia som bedömts ha ett allmänt intresse. Urvalet bygger på det material som samlas för *Finsk Historisk Bibliografi* 1991-. Målsättningen har varit att i urvalet samla centrala böcker rörande Finlands historia tryckta år 1993 samt uppsatser ur de viktigaste inhemska och utländska tidskrifterna och antologierna. I fråga om det inhemska materialet bygger urvalet på den litteratur som fram till slutet av år 1994 ankommit till Helsingfors universitetsbibliotekets friexemplarsbyrå. Materialet kan ha brister och det här publicerade urvalet eftersträvar inte bibliografisk fullständighet.

Den litteratur som ingår i urvalet återfinns även i Kati-databasen som upprätthålls av De vetenskapliga bibliotekens adb-enhet (TKAY) och där den historiska bibliografin 1986 – ingår som en egen underavdelning "hist".

Tidigare bibliografier efter 1980 har ingått i följande numern av *Historisk Tidskrift för Finland*: bibliografin för år 1981; nr 2/83, s. 206–228; år 1982: 4/83, s. 464–481; år 1983; 2/84, s. 178–200; år 1984; 3/85 s. 392–415; år 1985; 4/86, s. 506–528; år 1986; 1/88 s. 123–151; år 1987; 1/89, s. 185–213; år 1988: 1/90, s. 189–216; år 1989 1/91, s. 142–167; år 1990 1/92, s. 145–171; år 1991 1/93, s. 164–187; år 1992 1/94, s. 148–169; år 1993 1/95, s. 136–158.

Medarbetare i detta nummer:

Kirsti Antin, bibliotekarie, Helsingfors universitetsbibliotek; *Patrick Bruun*, fil.dr, professor em., Helsingfors; *Martin Ellfolk*, biblioteksassistent, Åbo Akademi's bibliotek; *Christina Forsell*, fil.mag., forskare, Riksarkivet, Helsingfors; *Eric De Geer*, fil.dr, docent, Uppsala universitet; *Laura Hollsten*, fil.kand., Åbo Akademi; *Mika Huovinen*, fil.mag., Helsingfors; *Jussi Kuusanmäki*, fil.lic., överinspektör, Riksarkivet, Helsingfors; *Marjo Laitinen*, pol.mag., forskare, Helsingfors; *Marianne Liljeström*, fil.dr, assistent, Åbo Akademi; *Ann-Charlotte Nyman*, fil.mag., t.f. amanuens, Historiska och litteraturhistoriska arkivet, Helsingfors; *Kauko I. Rumpunen*, fil.mag., forskare, Riksarkivet, Helsingfors; *Kari Selén*, fil.dr, docent, Helsingfors universitet; *Juha Siltala*, fil.dr, docent, Helsingfors universitet.

Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningen av följande bidrag i detta nummer: uppsatser av Marjo Laitinen, Kauko I. Rumpunen och Kari Selén samt recensioner av Jussi Kuusanmäki och Kari Selén (övers. Max Engman).

Det 23. Nordiska historikermötet

Tammerfors 7-12.8.1997

Inbjudan till fria föredrag, rundabords-sessioner och projektpresentationer

Det 23. nordiska historikermötet kommer att hållas i Tammerfors 7-12.8.1997. Det mångsidiga programmet består av fyra rapportämnen (tryckt rapport utsänds i förväg), åtta sektionsämnen samt fria föredrag, rundabords-sessioner och projektpresentationer.

Den lokala organisationskommittén i Tammerfors inbjuder alla intresserade att sända in förslag till fria föredrag, projektpresentationer och rundabordsämnen.

Fria föredrag (c:a 45 minuter samt diskussion).

Projektpresentationer (c:a 30 minuter) som presenterar pågående forskningsprojekt.

Rundabords-sessioner (c:a två timmar) som består av grupper som omfattar företrädare för flere nordiska länder samt minst en kommentator. Förslagsställaren bes att kort beskriva ämnet och sessionens program (deltagar-na, temata o.s.v.).

Förslag skickas till den lokala organisationskommittén i Tammerfors före **den 30. september 1996**. Kommittén gör det slutliga urvalet av ämnena i början av oktober 1996.

För närmare information:

Historikermötets generalsekreterare, fil. dr Pirjo Markkola,

Tammerfors universitet

Institutionen för historievetskap

Box 607

FIN-33101 Tammerfors

E-post: pirjo markkola @uta.fi

Tel. +358-31-215 6543

Rapportämnen och sektionsämnen

Den nordiska planeringskommittén har valt följande rapportämnen och sektionsämnen.

Rapportämnen

- 1) **Sovjetunionen och Norden – konflikt, kontakt, influenser**
– koordinatörer Bent Jensen (Danmark) och Sune Jungar (Finland)
- 2) **Kultur och konsumtion i Norden 1750-1950**
– koordinatör Johan Söderberg (Sverige)

- 3) **Kyrka – samhälle – stat: från kristnande till etablerad kyrka**
– koordinator Göran Dahlbäck (Sverige)
- 4) **Globalhistoria**
– koordinator Stein Tønnesson (Norge)

Halvdagsämnen/sektionsämnen:

- 1) **Biografin som historisk genre**
– koordinator Arne Jarrick (Sverige)
- 2) **Medborgarskapets utveckling i Norden**
– koordinator Gudmundur Halfdanarson (Island)
- 3) **Militären i samhället på 1800- och 1900-talet**
– koordinator Gunner Lind (Danmark)
- 4) **Minnesramsor eller skrift?**
– koordinatörer Maria Ågren och Anders Florén (Sverige)
- 5) **Förorten som social, kulturell och politisk miljö**
– koordinator, Lars Nilsson (Sverige)
- 6) **Statskyrkan, folkrörelser och sekularisering i Norden under 1800- och 1900-talet**
- 7) **Bilden av Norden – utomnordiska skandinavister presenterar sina undersökningar**
- 8) **Nationella forskningsöversikter**

FÖRVALTNINGSHISTORIEKOMMITTÉNS PUBLIKATIONER

Max Engman

Förvaltningen och utvandringen till Ryssland 1809–1917

Efter 1809 försökte myndigheterna i det autonoma Finland reglera flyttningen till Ryssland, fr.a. till S:t Petersburg, genom en restriktiv flyttningspolitik och ett passsystem som anpassades till det ryska. År 1819 grundades Finska passexpeditionen, som kunde kallas Finlands första konsulat. Expeditionen tog hand om rysslandsfinländarnas passfrågor, fattigvård och folkbokföring samt ombesörjde hemsändning, vämppliktsfrågor och understöd till skolor och församlingar.

I undersökningen granskas den finländska förvaltningens reaktioner på och administration av utflyttningen till Ryssland samt dess strävan att beakta riksintressena och samtidigt bevaka finländska undersåtars intressen under deras vistelse i Ryssland. Undersökningen tar sålunda upp en central aspekt av de rysk-finländska relationerna 1809–1917. **1995. 275 s. pris 185 mk**

Raimo Savolainen

Keskusvirastolinnakkeista virastoarmeijaksi

Tutkimuksessa tarkastellaan senaatin ja valtioneuvoston alaisen keskushallinnon kehitystä Suomen sodan alkamisesta helmikuussa 1808 Esko Ahon hallituksen eroon huhtikuussa 1995. **1996. 550 s. hinta 210 mk**

Eera Murto

Pääministeri Suomen pääministerin rooli 1917–1993

Teoksessa käsitellään pääministerin roolia parlamentissa, pääministeriä toiminnallisena johtajana, hänen julkisuuskuvaansa ja hänen suhdettaan presidenttiin. **1994. 434 s. hinta 228 mk**

Säätö-yhteiskunnasta Ahtisaareen

Hallinto ja hallitseminen Suomen suuriruhtinaskunnan alkuajoista nykypäivään. **1995. 281 s. hinta 145 mk**

Jari Stenvall

Herrasmiestaidosta asiantuntijatietoon

Virkamiehistön asiantuntemuksen kehitys valtion keskushallinnossa. **1995. 355 s. hinta 145 mk**

Robert Schweitzer

The Rise and Fall of the Russo-Finnish Consensus

The History of the "Second" Committee on Finnish Affairs in St. Petersburg (1857–1891) **1996. 262 s. hinta 185 mk**

Oy EDITA Ab, PB 800, 00043 EDITA, växel (90) 566 01. POSTFÖRSÄLJNINGEN: telefon (90) 566 0266, telefax (90) 566 0380. EDITA-BOKHANDLARNÄ I Helsingfors: Annegatan 44, telefon (90) 566 0566, Södra Esplanaden 4, telefon (90) 662 801. EDITA-FÖRSÄLJNINGSSTÄLLEN: Akademiska Bokhandeln Uleåborg, Tammerfors och Villmanstrand, Suomalainen Kirjakauppa Joensuu, Jyväskylä, Kuopio, St Michel och Rovaniemi, Montins Bokhandel Vasa samt Åbo National Bokhandel. Vålförsedda bokhandlar över hela landet.

TELEFONBESTÄLLNINGARNA (90) 566 0266, FAX (90) 566 0380

Innehåll

Juha Silta: Röda gardets kvinnor.....	1
Marjo Laitinen: Lotta Svärd och skyddskårerna.....	28
Kauko I. Rumpunen: Vägens slut för skyddskårerna	48
Översikter och meddelanden:	
Patrick Bruun: Gustav III, von Stedingk och Jägerhorn.....	60
Laura Hollsten: Miljöhistorien – ett nytt perspektiv på det förfluta	78
Granskningar:	
Markku Tyynilä: Senaatti. Tutkimus hallituskonselji-senaatista 1809–1918. Av Jussi Kuusanmäki	99
Jukka Kulomaa: Käpykaartiin. 1941–1944. Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana. Av Kari Selén	104
Anders Berge: Flyktingpolitik i stormakts skugga. Sverige och de sovjetiska flyktingarna under andra världskriget. Av Eric De Geer	108
Från fältet	114
Finländsk historisk litteratur 1994 , Bibliografiskt urval av Kirsti Antin	122

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Historiska institutionen, Pb 4, 00014 Helsingfors universitet

Prenumerationspris 1996: Mk 135,- Postgiro 952 63-7

Lösnummerpris: Mk 40,- Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14, Helsingfors) samt genom redaktionen.